

**REVISTĂ TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE :

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

Redactor:

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție:

TIBERIU ALBU

Dactilo:

MIHAELA ȘORODUC

Coperta I: Hrisov de la Șerban Cantacuzino 1683 (7191)

Redacția: București, B-dul Mihail Kogălniceanu, nr. 29, sector 5. Telefon: 615.41.60.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA
ANUL LXX VOL. LV

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 4/1993

EDITORIAL

MARIN R. MOCANU — Asigurarea și Fondul Arhivistic Național 367

STUDII ȘI COMUNICĂRI

ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, DINICĂ CIOBOTEA — Viața economică a Țării
Românești în epoca lui Constantin Brâncoveanu 370

TUDOR MATEESCU — Un dregător otoman sprijinitor al românilor din Dobrogea . 424

VIRGILIU Z. TEODORESCU — Simboluri de for public dedicate cinstitii lui I. G. Duca 447

PREȚUITORI AI ARHIVELOR

CONSTANTIN BĂLAN — Gh. I. Brătianu 434

ȘTIINȚE AUXILIARE

ION VITAN — Considerații privind ornamentele și miniaturile documentelor românești
din secolele XVI — XIX 448

DOCUMENTE

GHEORGHE N. NICHIFOR, DORINA C. NICHIFOR — Un hrisov domnesc inedit
de la începutul secolului al XVII-lea din Ștefănești—Gorj 472

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal Mareșal Alexandru Averescu . . . 478

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

485

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

489

INSTRUMENTE DE LUCRU

MILIANA ȘERBU — Lista documentelor publicate în volumul LV 499

SOMMAIRE

EDITORIAL

MARIN R. MOCANU — Le fonds de sûreté pour les Archives	367
--	-----

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, DINICĂ CIOBOTEA — L'aspect économique de la vie dans la Valachie à l'époque de Constantin Brancovan	370
TUDOR MATEESCU — Un haut dignitaire ottoman à l'aide des Roumains de Dobroudja	424
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Symboles artistiques dédiés à I. G. Duca	427

CONNAISSEURS DES ARCHIVES ROUMAINES

CONSTANTIN BĂLAN — Gh. I. Brătianu	434
--	-----

SCIENCES AUXILIAIRES

ION VITAN — Considérations sur les ornements et les miniatures des documents roumains de XVI ^{ème} — XIX ^{ème} siècles	448
--	-----

DOCUMENTS

GHEORGHE N. NICHIFOR, DORINA C. NICHIFOR — Un document princier inédit du début de XVII ^{ème} siècle de Stefănești — Gorj	472
--	-----

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU — Le fonds personnel du maréchal Alexandru Averescu	478
--	-----

CHRONIQUE	485
---------------------	-----

PRÉSENTATIONS ET COMPTE-RENDUS	489
--	-----

INSTRUMENTS DU TRAVAIL

MILIANA ȘERBU — La liste des documents publiés dans le volume LV	499
--	-----

CONTENTS

EDITORIAL

MARIN R. MOCANU — Security funds of the Archives	367
--	-----

STUDIES AND PAPERS

ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, DINICĂ CIOBOTEA — Economic situation in Wallachia during the reign of Constantin Brancovan	370
TUDOR MATEESCU — High official of the Ottoman Empire helping the Romanians from Dobroudja	424
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Art's symbols dedicated to I. G. Duca	427

IN THE SERVICE OF THE ROMANIAN ARCHIVES

CONSTANTIN BĂLAN — Gh. I. Brătianu	434
--	-----

AUXILIARY SCIENCES

ION VITAN — Considerations about the ornaments and the miniatures of the Romanian documents from XIV th — XIX th centuries	448
--	-----

DOCUMENTS

GHEORGHE N. NICHIFOR, DORINA C. NICHIFOR — An unpublished princely charter from the beginning of the XVII th century from Ștefănești — Gorj	472
--	-----

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU — The private fund of the marshal Alexandru Averescu	478
---	-----

CHRONICLE	485
---------------------	-----

PRESENTATIONS AND REVIEWS	489
-------------------------------------	-----

WORK INSTRUMENTS

MILIANA ȘERBU — List of the documents published in volume LV	499
--	-----

INHALT

LEITARTIKEL

MARIN R. MOCANU — Die Sicherstellung des nationalen Archivbestandes . . .	367
---	-----

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU — Das wirtschaftliche Leben in der Walachei zur Zeit des Fürsten Constantin Brâncoveanu	37
TUDOR MATEESCU — Ein osmanischer Würdenträger als Unterstützer der Rumä- nen aus der Dobrudscha	42
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Öffentliche Denkmäler zur Würdigung von I. G. Duca	427

SCHÄTZER DER ARCHIVE

CONSTANTIN BĂLAN — Gh. I. Brătianu	434
--	-----

HILFSWISSENSCHAFTEN

ION VITAN — Betrachtungen über die Ornamentik und die Miniaturen der rumä- nischen Urkunden aus dem XVI. — XIX. Jh.	443
--	-----

DOKUMENTE

GHEORGHE N. NICHIFOR, DORIN C. NICHIFOR — Eine unbekannte Fürsten- urkunde aus Ștefănești-Gorj vom Beginn des XVII. Jhs.	472
---	-----

BESTANDS — UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU — Der persönliche Bestand Marschall Alexandru Ave- rescu	478
--	-----

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS.	485
--	-----

BUCHBESPRECHUNGEN UND — VORFÜHRUNGEN	489
--	-----

ARBEITSINSTRUMENTE . . . . .

MILIANA ȘERBU — Verzeichnis der im Bd. 2 V veröffentlichten Dokumente	499
---	-----

Asigurarea și fondul arhivistic național

MARIN R. MOCANU

Istoria ne povățuiește, printre atâtea altele, că bunurile spirituale, ce reprezintă și definesc psihologia unui popor, o națiune, trebuie protejată, asigurată, chiar mai abilit decât cele materiale, oricâtă prețiozitate existențială ar însuma acestea din urmă. Cum am mai fi putut noi, cei de azi, studia și, cunoaște, de multe ori până în cele mai expresive amănunte, epocile trecute de aici și aiurea, dacă mărturiilor de arhivă sau de muzeu nu li s-ar fi creat, de-a lungul timpului, un cadru legal protector, fie și cu rază de acțiune teritorială mică sau mijlocie, care să le ferească de acțiunea distrugătoare a naturii umane și a naturii înseși.

Astăzi, când parcă și omul și natura par a se răvăși tot mai mult în căutarea unei identități, a unor legități (ne) firești, tezaururile spirituale se cer tot mai bine și temeinic asigurate, pentru a supraviețui o dată cu făuritorii lor.

În Arhive, spre deosebire de alte sfere și domenii de activitate socială, asigurarea presupune, insumează o componentă — *conservarea*. O conservare în timp și peste timp, dacă ar fi posibil cu sfidarea legilor firescului, temporalității istorice, fără de care nici noi, umanitatea în general, nu ne putem defini, revendica.

În sistemul Arhivelor Statului, parte structurală de esență a Fondului Arhivistic Național, asigurarea a constituit și constituie unul din *scopurile majore ale rațiunii de a fi, ca instituție*.

Etapele de constituire a Fondului de asigurare, începute cu mai mulți ani în urmă, încep a contura în prezent un anume stadiu, nivel de configurare în raport cu dimensiunile cantității și calității documentelor și informațiilor istorice. Microfilmul (de asigurare) se dovedește a fi și la ora actuală mijlocul cel mai la-ndemână, pentru a pune în siguranță, în afara oricărui pericol, tezaurul arhivistic.

Recentele dezbateri, din lumea arhivisticii românești, desfășurate pe regiuni istorice au decantat o sumă de idei, gânduri, opinii de natură să simplifice și să limpezească întreaga metodologie a microfilmării de asigurare, limpeziri utile, de altfel, întregului pachet de operațiuni arhivistice ce se efectuează asupra unui fond sau colecții, necesare funcționalizării unui sistem de evidență omogen și unitar, cu particularitățile ce le degajă însăși geneza documentelor istorice. Canonizarea fluxului operațional arhivistic în acest context, total disonant cu practica arhivistică internațională, îngreuna până la complicare constituirea asigurării, fragmentând și blocând chiar traseu documentului din depozit spre documator.

Aceasta cu atât mai mult cu cât deschiderea asigurării spre cercetare, prin folosirea peliculei pozitive în sălile de studiu, presupune constituirea unui volum de informații (documente) istorice cât mai mare și cât mai semnificativ istoriografic, ca *arhiva de tezaur* (documente originale de importanță categorială) să beneficieze într-adevăr de acel complex de factori protectori care să genereze o longevitate maximă.

Acest mod de conservare prin *mijlocire* sau *înlocuire*, în continuă extindere și complexare, este dublat de *conservarea propriu-zisă*, fiind arhicunoscut faptul că structura fibroasă a documentelor din perioada modernă și, mai ales, contemporană, este mai slabă *ab initio* și că acestea, suportând mult mai multe „atacuri” de la mediile naturale și sociale în care au „viețuit” de-a lungul timpului, sunt, în proporție apreciabilă, într-o stare de degradare avansată. Asigurarea lor — prin restaurare-conservare — se efectuează, în procent considerabil, pe fluxul prelucrării (pregătirii) arhivistice pentru microfilmare, dar și individual, de la caz la caz, când ne aflăm în fața unor mărturii cu valoare istorică singulară. Faptul că numărul documentelor ce necesită asigurarea este mult mai mare decât a celor ce ajung să fie restaurate — este o chestiune de pus în firea lucrurilor pe de o parte și (sau) de văzut ce anume mai trebuie întreprins, științifico-organizatoric, pentru a micșora decalajul respectiv. Desigur, un ce de acest gen poate fi interogată printr-o permanență acționare asupra condițiilor de păstrare corespunzătoare și de depistarea degradării în faze incipiente, remediabile, *prevenirea* jucând, chiar în stadiile *economice* de primă putere, rolul de „vedetă” în acest scenariu al rezistenței în fața eroziunii timpului.

Dacă în „hotarele” sale, Arhivele Statului au statuat sau încearcă să statueze o activitate pe terenul asigurării cât mai apropiată de realitatea fenomenului în totalitatea sa, în raport de potențialul material și uman disponibil, în sfera creatorilor și deținătorilor problema, este încă discutabilă, ca să nu spunem direct, neglijată, ignorată, situația aceasta devenind mai îngrijorătoare cu cât procesul cunoașterii reale se adâncește.

Creatorii (sau deținătorii) care și-au propus să-și constituie un fond de asigurare, pe bază de microfilm, xerox sau altă formă de reproducere sunt extrem de reduși ca număr. Ministerul Afacerilor Externe începuse cândva microfilmarea dar, după cunoștințele noastre, a intrerupt-o, cu intenții de moment în vederea preluării. Un flux continuu este asigurat încă la Ministerul Apărării Naționale, cu un anume grad de selectivitate în cadrul fondului, ceea ce ar putea afecta integritatea informației acestuia, dincolo de aspectul utilitar și practic, raportat la nevoile mereu invocatului prezent supralicitat.

S-a mai încercat, în anii din urmă, constituirea fondului de asigurare pe bază de microfilm în domeniul tehnico-științific, când unele institute și centre de proiectare uzinale începeau microfilmarea proiectelor și din motive financiare sau de altă natură o abandonează.

În momentul de față, spațiile de depozitare respective fiind supraaglomerate, se impune microfilmare ca mod de asigurare și rezolvare a spațiilor de depozitare, ca și utilizarea unde este posibil a tehnicii computerizate în transpunerea proiectelor (pe dischete) în memoria calculatoarelor.

Cât despre asigurare prin conservare la creator (și deținător), pe ansamblul Fondului Arhivistic Național, condițiile se prezintă și devin tot mai necorespunzătoare, până la pericolul degradării la nivel de fonduri și fragmente de fonduri.

Modul de a se trata problema asigurării Fondului Arhivistic Național numai (exclusiv) din perspectiva obligațiilor ce revin Ministerului de Interne — prin Direcția Generală a Arhivelor Statului — fără implicarea conjugată a executivului și legislativului în general, ar putea conduce, în scurt timp, la consecințe incalculabile, la situații de natură să pericliteze memoria colectivă a neamului, ceea ce generațiile viitoare nu ne-ar ierta, chiar dacă ar lua în calcul cele mai distructive efecte ale perioadei pe care o traversăm:

Viața economică a Țării Românești în epoca lui Constantin Brâncoveanu

ADINA BERCIU DRĂGHICESCU
DINICĂ CIOBOTEA

Epoca brâncovenească, care, cronologic, include domniile lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino, oferă istoricului posibilitatea de a descifra resortul progresului societății românești înainte de ceea ce istoricii, într-un consens metodologic, au atribuit secolului al XVIII-lea. Marile mutații („revoluții”) de după 1750 trebuiesc, considerăm noi, explicate prin acei factori de progres care au germinat la mijlocul secolului al XVII-lea și au câștigat forță la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Sau, cum susține Fr. Braudel, „Nous discernons à l'avance des événements importants, ceux qui surent des conséquences, à qui l'avenir finalement sera livré”.¹

Fluctuațiile sau curbele într-o evoluție ascendentă, s-au datorat conjuncturilor politico-militare, stărilor de dificultate în plan internațional, catastrofelor naturale, contribuției personalităților istorice etc. Într-o asemenea abordare metodologică a complexității de fenomene, epoca brâncovenească, prin realitățile ei economico-sociale, politice și culturale, confirmate de primele mărturii scrise statistice întocmite de sau din porunca domnului Constantin Brâncoveanu², a fost un moment de soliditate și de progres, și de considerabile influențe în tot spațiul românesc.

„Toată întinderea de pământ ce astăzi se numește Valahia este o parte din vechea Dacie, în care se cuprindeau provinciile, denumite de geografii de azi, Transilvania, Valahia și Moldova”. Astfel își începe Anton Maria del Chiaro lucrarea *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută

¹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 124–125. În aceeași ordine de idei trebuie menționat V. A. Gidei, *Importanța și metoda istoriei economice a românilor*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 410–420.

² *Cronica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, în „Revista istorică a Arhivelor României”, ed. C. D. Aricescu, București, 1873, VII + 750 p. (În continuare se va cita *Condica Vistieriei*). Vezi și Emil Vîrtosu *Folclul novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, București, 1942, LVIII + 225 p.; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 353–503; Ion Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Încemnări de taină*, în „Manuscriptum”, XVI (1985), nr. 4 (61), p. 7–33; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 337–375; Haralambie Chircă, *Veniturile Vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după Condica Vistieriei* în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1966, p. 213–232.

la Venția în 1718³, dimensionând clar, o parte a unui întreg, Țara Românească, condusă de domnitorul Constantin Brâncoveanu în indisolubilă relație istorică cu celelalte două țări românești.

Potrivit observațiilor „secretarului brâncovenesc”, Del Chiaro, cât și celor consemnate în scris de călătorii străini din secolul al XVII-lea, „pământul” Țării Românești era „tot ce poate fi mai fertil și mai desfătător”, cu o „vastă și delicioasă câmpie” între Dunăre și Târgoviște, cu „multe și foarte frumoase păduri”⁴, cu munți „veșnic verzi și acoperiți de brazi”, cu zăcăminte mari de sare, „mine de aur și argint și alte metale”⁵.

Populația Țării Românești în pragul secolului al XVIII-lea, după un calcul aproximativ, a fost între 750.000 și 1.200.000 de locuitori⁶. Prin urmare, țara era foarte bine populată, comparabilă cu situația demografică europeană, cu peste 3.000 de sate⁷, fapt care l-a determinat pe Chesarie Daponte să scrie că „în zilele” lui Constantin Brâncoveanu „Valahia era ticsită de oameni ca o rodie”⁸.

Fenomenul demografic specific secolului al XVII-lea a fost creșterea densității populației în zona câmpiei, ilustrată în primul rând de județele Ilfov și Vlasca. Fenomenul se verifică în special în timpul celor două lungi domnii ale lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu și este probat și de aglomerarea de construcții impunătoare în această zonă, de cele mai multe ori cu aspect defensiv. De altfel, specialiștii apreciază că numărul și importanța ctitoriilor voievodale și boierești din câmpia Dunării ar putea fi explicate și printr-o reșezare a bazei economice a țării, prin extinderea economiei agricole de largă suprafață. Fenomenul acesta poate fi urmărit și după domniile lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, de-a lungul secolului al XVIII-lea.

Câmpia a devenit în secolul al XVII-lea „o adevărată inimă de forță a Țării Românești”⁹. Rostul ei se va amplifica în secolele XVIII—XIX, pe măsură ce statul, într-o procesualitate istorică specifică epocii moderne,

³ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei* (după textul reditat de, N. Iorga), trad. S. Cris-Cristian, Iași 1929, p. 1—2.

⁴ *Ibidem*, p. 3.

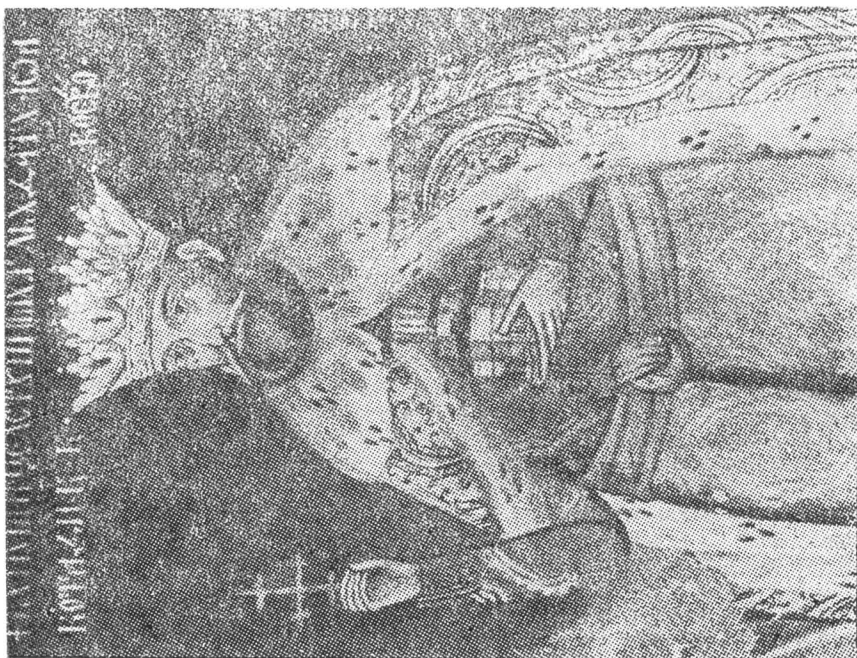
⁵ *Ibidem*, p. 8. Izvorul cel mai bogat în reprezentarea pădurilor Țării Românești în vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu este harta stolnicului Constantin Cantacuzino din anul 1700. În acest document cartografic pădurile cuprind întreaga regiune muntoasă și subcarpatică, numeroase suprafețe mici neîntrerupte, dar și masive considerabile. Vezi Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista istorică română”, XII (1943), fasc. I, p. 1—27; idem, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ed. II, Buc urești, 1976, p. 167—168.

⁶ Șerban Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, în „Studii. Revistă de istorie” XIX (1966), nr. 5, p. 929—939; idem *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971, p. 50—51; Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 161—205.

⁷ Louis Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în secolele XVI—XIX*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 8, p. 1401—1402; idem, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 7 p. 670, 674, 678.

⁸ C. Erbicănu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 172.

⁹ Vasile Drăguț, *Monumentele de arhitectură considerate ca documente complexe ale istoriei patriei*, în „Academia Română. Memoriile Secției de științe istorice”, seria IV, tom. I 1975—1976), București, 1978, p. 17.

și etala tot mai mult capacitățile sale de a asigura viața, munca, creația și statuarea unor relații ferme cu vecinii.

Locuitorii țării aveau mai multe ocupații, totdeauna complementare, strâns legate de specificul fizico-geografic în care trăiau și de necesitatea împlinirii necesarului vieții. Producători și negustori, ei se încadrau unor tradiționale circuite comerciale zonale pe care nici economia modernă de azi nu le-a eliminat definitiv.

Factori importanți interni și externi au influențat dezvoltarea producției agricole a Țării Românești. Accentuarea continuu sporită a dominației otomane, începând cu deceniile 4—5 ale secolului al XVI-lea, reflectată și în canalizarea unor produse agricole spre Constantinopol și spre garnizoanele otomane de la Belgrad, Hotin, Camenița, Oceaov, sporirea cantităților de cereale cerute de Poartă, după ce aceasta își restrânsese aprovizionările din alte zone agricole mediteraneene, pe de o parte, practicile mercantile, pe de altă parte, au generat câteva fenomene economice noi¹⁰. Creșterea numerică a populației, asigurarea securității oamenilor și așezărilor din câmpie, sporirea cantităților de cereale impuse țării de aprovizionarea statelor vecine, aflate aproape în permanentă stare de război după 1683, au favorizat sporirea producției și implicit a suprafețelor cultivate. Pentru epoca brâncovenească, un izvor cartografic din anul 1707, prelucrat după harta stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită la Padova în anul 1700, înscris pentru prima oară în asemenea documente, zonele mari cultivate¹¹. Harta nu a inclus însă loturile muncite mai cu seamă de țărani moșneni din Piemontul Getic și Subcarpați. Indicațiile hărții în acest sens par a suprapune, în cele mai multe cazuri, întinsele suprafețe cultivate domeniilor feudale (domnesc, boieresc, mănăstiresc), adică marilor unități agricole a căror producție era valorificată pe piață.

Solicitarea grânelor în Transilvania sau la export în Imperiul habsburgic sau în Imperiul otoman (sub forma monopolului) a avut consecințe importante în transformarea domeniilor feudale în întreprinderi producătoare de mărfuri, mai cu deosebire la sfârșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea¹². Găsim, de pildă, domeniile boieresti ale lui Hrizea vistier și ale rudelor lui livrând produsele agricole pentru zahareaua Cameniței. Pentru ca domnia să facă față repetatelor zaherele, din spirit de prevedere, oamenii săi cumpărau grâu de la producători (țărani, boieri, mănăstiri, sate domnești), la prețul pieței, și-l depozitau. Așa s-a întâmplat în 1711 când s-au trimis la Tutora 30.000 obroace de făină și 50.000 obroace de orz, sau în 1713 când pentru Hotin erau depozitate în Orașul de Floci 50.000 obroace de făină și orz¹³.

¹⁰ Adina Berciu Drăghicescu, Dinică Ciobotea, *Viața economică a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Mare*, în *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, p. 58.

¹¹ Ion Ciortan, *Contribuții la istoria cartografiei românești. O prelucrare a hărții stolnicului Constantin Cantacuzino din anul 1707*, în *Târgoviște, cetate a culturii românești*, partea I, *Studii și cercetări de bibliografie*, București, 1974, p. 256.

¹² Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, III, 1959, p. 238; Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969, p. 55; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, p. 90 și urm. Constantia C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 48—50.

¹³ Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. critică de Constantin Grecescu, București, 1963, p. 189, 190, 198, 200, 201.

Alte mențiuni documentare dovedesc că Țara Românească producea mari cantități de grâu în epoca brâncovenească. În 1696 domnul pregătea o zaharea de 100.000 chile la București și Târgoviște, iar în 1714, an secetos, patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului obținea de la Ștefan Cantacuzino dreptul de a cumpăra din Țara Românească 2500 chile de Țarigrad etc. În 1719 Mihail Schendos, care trăise o perioadă de timp la București, scria că „Oltenia poate fi numită, pe drept cuvânt, grânarul Daciei”¹⁴.

Grâul („făina” sau „pâinea”) constituia o grijă permanentă a domniei, Domnul, în funcție de recolte și de factori militari și politici, era preocupat să asigure consumul intern și comerțul de monopol. Comerțul liber cu grâu era aprobat numai de către domn și viza în special Moldova și Transilvania (Brașov, Sibiu, Caransebeș), dar și Imperiul otoman. În plus, cantități însemnate de grâu se eschivau de la monopol și erau vândute în Transilvania, chiar în condițiile când aici, în 1703, se preciza interzicerea importului de grâu și vin¹⁵.

Politica chibzuită privind comercializarea grâului și restricțiile după măsurile mercantiliste din Transilvania, din 1703, au ridicat prețurile, dar au și propulsat rolul domeniilor feudale în aprovizionarea pieții. Ca urmare, stăpânii marilor domenii domnitorul, boierii și mănăstirile, au asaltat stăpânirile moșnenești, încercând și reușind, totodată, prin diverse metode (cumpărări, zălogiri, silnicii) să-și mărească moșiile și numărul satelor aservite. Acest proces de deposedare a țăranilor stăpâni de moșie a cunoscut o sporire deosebită în timpul voievozilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, „atât la câmpie, cât și la deal”, acolo unde pătrunsese un element feudal sau negustoresc¹⁶. Extinderea suprafeței domeniilor s-a conjugat cu procesul acaparării de către stăpânii moșiilor a monopolului morilor, iazurilor, heleșteielor, precum și al vânzării vinului¹⁷.

Din punct de vedere social, aceste procese intervenite în stăpânirea fiuciară feudală au forțat multe sate moșnenești să-și vândă moșia fără însă ca țăranii să fie aserviți. Astfel, s-au înmulțit țăranii liberi, fără pământ categorie socială specifică secolului al XVII-lea și primei jumătăți a secolului al XVIII-lea¹⁸. Asupra acestora, stăpânii de moșii au sporit obligațiile de muncă.

Orientarea domeniilor spre piață se observă și din structura producției. Dintre plantele cultivate în epoca brâncovenească, după grâu, un rol

¹⁴ Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare...*, p. 240–242.

¹⁵ Ioan Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII, în Scrieri istorice, 1926–1946*, ed. Mihail Dan și Aurel Răduțiu, Cluj, 1973, p. 143, și urm.

¹⁶ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, op. cit., p. 56. Procesul prin care vechile curți domeniiale se transformă în întreprinderi de rentă, cu alte cuvinte satele nu mai slujesc numai la întreținerea boierului, ci sunt nevoite să-i producă marfă”, începuse mai înainte. Vezi P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (până la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1966, p. 81.

¹⁷ Haralambie Chirică, op. cit., p. 214.

¹⁸ A. V. Gâdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țăranimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țăranii și proprietari până la 1864*, București, 1904; V. Mihoarea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII-ème siècle*, București; Florin Constantiniu, op. cit., p. 88–94.

important îl aveau meiul¹⁹, orzul, secara, inul și cânepa, tutunul și porumbul²⁰. Domnul Constantin Brâncoveanu strângea venituri importante în camera domniei după „vama tutunului”. Potrivit poruncilor domnești, vama tutunului, „care se vindea oșebit”, era pomenită în majoritatea punctelor vamale, în special în cele de margine. Acest fapt presupune extinderea acestei plante, nesupusă monopolului otoman, și comercializarea ei nu numai în interiorul țării, dar și în afară, încă înainte de 1691²¹.

În 1705, însuși domnul, care reușise să-și organizeze controlul direct al întregii economii (sugestiv exprimat în formula „Și ispravnic însăși spusa domniei mele”), înțelegea că vama ce se percepea negustorilor de tutun turci, greci, sârbi, armeni, tătari, arbănași, transilvăneni, moldoveni, neguțători de țară”, era un prerogativ ce nu permitea să fie atins de „niscare neguțători turci sau veri cine din neguțători silnicii”²². Întreg beneficiul comerțului de tutun revenea domniei. Astfel, în anii 1710 / 1711, 1711 / 1712, 1712 / 1713, în tezaurul domniei au intrat, prin concesionarea tutunăritului („cumpărat de boierii cei mari”) 8500 taleri, 14,700 taleri, și respectiv, 12,500 taleri²³.

Țara Românească era recunoscută pe plan internațional pentru viile sale și pentru vinul ce exporta. În hărțile întocmite în primele decenii ale secolului al XVIII-lea cele mai importante podgorii erau la Rîbnic (Rîmnic Sărat), Pitești, Târgoviște, Scăieni, Cernătești (Valea Călugărească), Nasieni, Bălteni, Sărata, Schei, Negovan, Greaca, Slatina și Caracal. Domnul Brâncoveanu stăpânea viile de la Lișcioara (Pitești), Săteni (azi comuna Aninoasa, județul Dâmbovița), Scăieni, Slatina, Dealul Căndeștilor din Slam Râmnic și pe cele de pe Valea lui Voivod (azi comuna Râzvad, lângă municipiul Târgoviște). Valorificarea vinului din viile domnești de la Târgoviște, București (Văcărești) și Hodivoaia se făcea în contul câmării domnești. Domnul avea deosebită grijă pentru ca toți stăpânii de vii să plătească către vistierie darea zisă vinărici (o vadră din 10 recoltate și un plocon în bani; vadra de Pitești introdusă de acest voievod reformator și în domeniul unităților de măsuri avea zece ocale).

În afară de familia domnului, numeroși boieri, negustori și mănăstiri își sporeau suprafețele cu vii prin cumpărare. Sub domnia lui Brâncoveanu viile abandonate de proprietari mai mult de 20 de ani nu mai puteau fi recu-

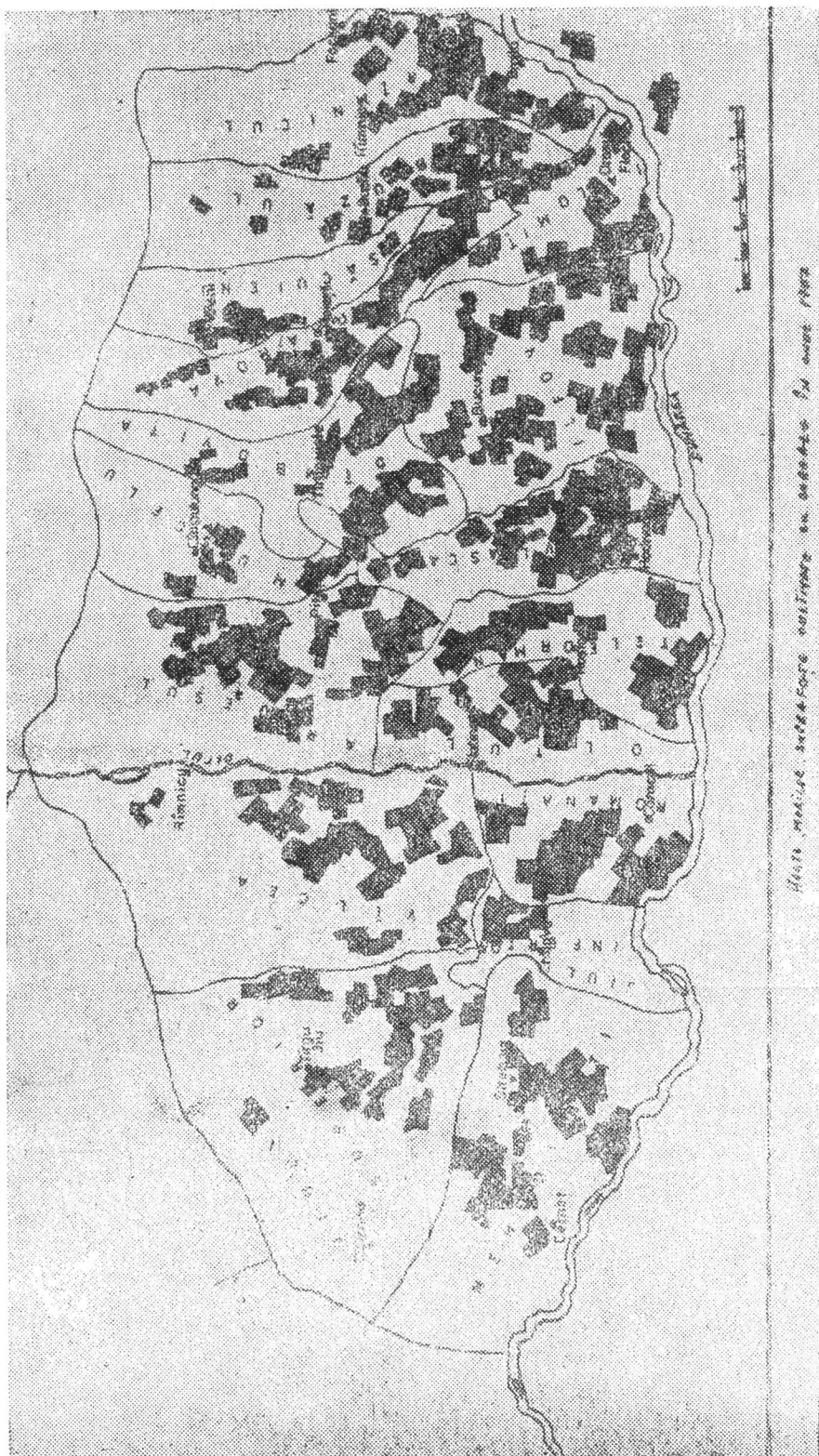
¹⁹ Del Chiaro, op. cit., p. 12. Suprafețele cu mei erau cam tot cât cele cu grâu. Meiul se semăna primăvara și se culegea în iulie.

²⁰ Ibidem, p. 12. Porumbul se semăna primăvara și se culegea în august. A fost introdus între culturi în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino. Constantin C. Giurescu (*Probleme controversate*, p. 125) fixează începutul cultivării porumbului în Principate în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Porumbul, ulterior, s-a impus ca o cultură de primă importanță, întrucât nu a fost expus monopolului otoman. Se pare că cel care a intuit viitorul acestei culturi a fost tot Constantin Brâncoveanu. Astfel, într-o glosă de pe *Evangelhia greco-română*, București, 1693, fila 118—119, care a aparținut bisericii Stoeniștilor din Craiova, se află scrisă: „În zilele lui Constantin Voievod au ieșit porumbul în Țara Românească; că mai înainte vreme n-au fost”.

²¹ Matei D. Vlad, *Istoria medie a României* (secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea), București, 1979, p. 13, presupunea că tutunul era cultivat „numai pentru necesitățile interne ale țării, nu și pentru vânzarea în afară”. Altă presupunere a fost că „în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, tutunul va deveni și obiect de export în Transilvania”. Vezi *Istoria României*, vol. III București, 1964, p. 44).

²² *Anatefterul*, f. 27.

²³ *Catastihul*, f. 4, 6, 8, 11.

Harta satului subditatilor din satul...

Harta satului subditatilor din satul...

perate de către aceștia ca până acum. Ele erau fie vândute de proprietarul pământului, fie însușite de acestea²⁴.

Vinurile („cele mai bune vinuri albe și roșii cu gust delicat și sănătos pentru stomac”²⁵), fiind unul din principalele articole cu care se îndestula Transilvania și, totodată, prohibite de Coran, au determinat o febrilă preocupare pentru dezvoltarea culturii de vie și creșterea continuă a prețului pogonului de vie în toată perioada domniei lui Constantin Brâncoveanu. Butoaiele cu vin făcute cadou de Brâncoveanu au ajuns până la Petersburg, Viena și Veneția.

Noile cerințe de piață au influențat și creșterea vițelilor, ocupație devenită mult mai rentabilă. Monopolul de achiziție otoman avea în vedere în primul rând oile. Ca și în cazul grâului, pretențiile și cererile otomane de oi erau foarte numeroase. Numai în 1696, voievodul a trebuit să împlinească pentru otomani 20000 de oi, număr „ce nu iaste puțin lucru” și pentru care a rechiziționat și 1.000 de oi de la păstorii transilvăneni aflați cu oile în plaiurile muntene²⁶. Cu toate acestea se găsea un surplus tot mai mare și pentru comerțul liber.

Vestiți erau și „caii de aici” . . . , căutați nu numai de ofițerii din Transilvania, ci și de negustorii din Polonia”²⁷. Dar și în acest caz cererile otomane de cai, impresionante, însă explicabile pentru acea vreme de război prin numărul pretins, au făcut ca aceste animale să nu poată fi marfă suficientă pentru un comerț considerabil.

Vitele mari, atât de necesare transporturilor, au luat calea comerțului spre Transilvania, dar și spre Imperiul otoman și Europa Centrală²⁸. Prin, cipalii furnizori erau marii feudali, în frunte cu domnul Preda Brâncoveanubunicul lui Constantin Brâncoveanu, ajunsese vestit pentru granițele țării sale pentru marile herghelii de cai, turme, de oi, vite, și porci, stupine etc. și pentru comerțul ce-l făcea în marile târguri ale Orientului și Europei Centrale. Se pare că în partea de vest a Țării Românești, peste Olt, boierii olteni au dat prioritate activității de creștere și comercializare a turmelor de vite și porci, întrucât, în funcție de momentele prielnice interne și externe și de prețul pieței, documentele amintesc, și într-o epocă ulterioară, alți mari boieri „herghelegii” (în înțelesul de posesori de mari herghelii).

În balanța economică și comercială a țării mai trebuie adăugate alte trei mari bogății, albinele, peștele și vânatul, puse tot mai mult în valoare în această epocă. Albinăritul, ocupație străveche era caracterizat de Del Chiaro ca fiind „foarte răspândit”²⁹. Mierea și ceara erau produse foarte mult comercializate de negustori. De altfel, în perioada imediat ulterioară epocii brâncovenești, când documentele sunt mai bogate în informații despre această ocupație, s-a ajuns ca unii crescători de albine, să aibă 3–4 pînă la 6 prisăci, cu cîte 500–1500 familii de albine, iar alții pînă la 5000—

²⁴ Damaschin Mioc, *Les vignobles au moyen age en Valachie I. Les formes de la propriété viticole*, în „Revue Roumaine d'histoire”, VI, 1967, nr. 6, p. 968–999 și nota nr. 14.

²⁵ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 4–5.

²⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca veche, ed. II, București, 1925, p. 299.

²⁷ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 5.

²⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 216; Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (II)*, în „Revista de istorie”, XLI (1988), p. 587–589.

²⁹ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 4.

6000 de stupi și chiar mai mulți³⁰. În 1731, spre exemplu, în județul Vâlcea erau consemnați 56 de stupari (capi de familie care își făcuseră din albinărit ocupația de bază), repartizați cam în aceeași proporție în toate zonele acestei unități administrative (13 în plasa Muntelui, 17 în plasa Oltului, 9 în plasa Oltețului și 17 în plasa Cernei). Această largă răspândire a stuparilor, în-tâlnită și în statisticile din 1727 ale județelor Mehedinți și Gorj³¹, ne confirmă observațiile lui Del Chiaro. Dacă mai adăugăm și alte specializări ale unor săteni legate de albinărit, precum cele de „albinăriu” și „boștinăru”, ajungem la concluzia că producția de miere și ceară întrecea necesitățile locale și, prin urmare, intra în sfera mărfurilor foarte căutate nu numai de negustorii autohtoni, dar și de cei străini.

Fiecare boier avea pe moșia sa un iaz în care se practica o ihtio-cultură rudimentară; râurile Jiu, Olt, Ialomița, Prahova, Argeș și Buzău dădea „cantități de pește de mărime neobișnuite, mai ales cega și morunul, din care se scot icrele”³²; mănăstirile se îmbelșugau cu peștele din bălțile limitrofe Dunării. Constantin Vodă Brâncoveanu, în întinsul său domeniu, includea balta Greaca, unde a instituit vamă domnească pentru pește³³. Așadar, pescuitul aducea mari foloase domnului, boierilor, mănăstirilor și negustorilor, care își valorificau peștele în orașe sau peste munți, în Transilvania.

Documentele menționează iazurile făcute de Constantin Brâncoveanu la Fântâna Tiganului și la Mogoșoaia. Alte iazuri mai vechi, dar care funcționau și în vremea aceea, existau la Buciumeni, Herăstrău (mențiunea este din 1701), la Tei, Buftea, București (heleșteul lui Șerban Vodă, realizat de Radu Șerban, 1602—1611), la hanul domnesc de la Nucet, la sud de Târgoviște (a durat până în 1786), la Frăsinet pe Mostiștea (1677)³⁴. Heleșteiele au stat în atenția domniei și ori de câte ori nu se respectau poruncile se intervenea. Spre exemplu, în 1711, Constantin Brâncoveanu a anulat stăpânirea pe care și-o asumaseră mai mulți boieri din Buzău asupra heleșteielor „de din sus” și „de din jos de oraș”, ambele amenajate prin „munca târgoveților”³⁵. La construirea iazurilor se folosea atât munca orășenilor, târgoveților pe teritoriul cărora se aflau acestea, dar nu de puține ori, în secolul a XVII-lea, apare semnificativ și meșteșugari specializați străini³⁶.

O altă bogăție valorificată din plin o constituiau animalele și păsările săbatice: mistreți, căprioare, cerbi, lupi, urși, râși, vulpi, șoimi etc., care se găseau „din abundență”³⁷.

³⁰ Gh. Bartoș, *Tehnica albinăritului în Țările Române în epoca feudală*, în „Terra nostra”, II, București, 1971, p. 225; Nicolae Nițu, *Aspecte ale albinăritului în Oltenia*, în „Arhivele Olteniei” serie nouă, IV, 1985, p. 261.

³¹ Arh. St. Sibiu, Ms. L 1—5, nr. 209, 210; Arh. St. Râmnicu Vâlcea colecția Microfilme, nr. inv. 2.

³² Del Chiaro, *op. cit.*, p. 7.

³³ *Anatefierul*, f. 28.

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV—începutul secolului al XIX-lea* București, 1973, p. 181—182.

³⁵ Dimitrie Gh. Ionescu, *Iazurile orășenilor din Buzău cu Episcopia (1550—1850)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966, p. 91—92.

³⁶ N. Stoicescu, *Constructorii ruși de iazuri în secolul al XVII-lea în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 376—378.

³⁷ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 5.

Epoca brâncovenească a constituit, și din punctul de vedere al dezvoltării producției meșteșugărești, un moment de vârf, într-un secol de lente prefaceri economico-sociale ascendente. În secolul al XVII-lea, numărul meșteșugurilor, este atestat documentar a crescut de două ori, ajungând la peste 80³⁸. Înmulțirea produselor meșteșugărești, diferențierea socio-profesională tot mai accentuată a meșteșugarilor, lărgirea pieței interne și înviorarea activităților comerciale au propulsat meșteșugurile de la sate, dar mai cu seamă la orașe.

Mulți istorici și cercetători au fost ispitiți să acorde mult spațiu tipografic „industrii casnice”³⁹, cea care a păstrat tradiția până în pragul sfârșimării sale de către industria modernă. Dacă luăm fără rezerve informația lui Del Chiaro că în Țara Românească „era o adevărată fabrică de țesut în fiecare casă”⁴⁰, putem afirma că o asemenea situație a suplinit industria textilă ale cărei începuturi se plasează în secolul al XVIII-lea. Între produsele meșteșugărești fabricate în casă s-au remarcat cele care privesc îmbrăcăminte omului și a interioarelor caselor. Majoritatea producătorilor o formau femeile. Dar, în sate, la scurt timp după încheierea domniei lui Constantin Brâncoveanu, documentele surprind numeroase categorii de meșteșugari și, implicit, o creștere a producției și a numărului meșteșugurilor. Numai în județul Vâlcea, într-un izvor statistic din 1731, mulți locuitori aveau nume care se raportau la o trecută sau prezentă meserie, la ocupații comerciale sau agricole (deosebite de cele de cultivatori), abagiu, albinariu, argintar, bojinar, butar, boșținar, băcan, baciul, blidariu, boar, bărbiarul, bivolar, băiaș, boiangiu, broscar, brăgar, barosu, bocșau, crăitor, ciobotar, cioban, cizmar, cârciumar, ciocan, cărămizar, cojocar, căprar, curelar, chivăr, crucear, ciocănar, cimpoier, cupet, cobzar, căciular, casapul, dogar, devul, dârstar, făurar, fleșar, funăru, fluierător, grădinar, grămătic, hăgiu, jugănar, chiular, lăutar, legănar, lăcrar, lăcătuș, majar, măclelar, meșteru, morar, meșteru de lemn, olar, olar brașovean, obrocar, ocnar (lucrează la Ocnă), ploscar, pușcaș, precupeț, purcăreț-purcar, păcurar, pietrari, plugar, pescaru, pieptenaru, păslar, rotar, rachiaru, rădvănar, sărarul, stegar, spătar, săpunar, stupar, stăvar, șovar, salahor, șalar, șindrilar, trăistar, tipograf, toboșar, tutunar, tabacul, tâmplar, torcător, trocan, untarul, vâtaf de porci, vraciu, văcar, vârzaru, vinător, viari, vătabi de oi, vizitiu, zidar, zugraf, zlătăreț ș. a. Cei mai des enumerați meșteșugari și negustori sătești erau morarii (79), croitorii (65), meșterii (58), olarii (49), păcurarii (44), rotarii (33), ocnarii (25), stăvarii (23), ciobotarii-cizmarii (19), dogarii (16), cojocarii (15), untarii (15), zidarii (8) ș. a.⁴¹

În afară de categoriile de meșteșugari amintiți în satele județului Vâlcea, în restul țării documentele medievale mai consemnează și alte specializări. Cărbunarii, cei care obțineau mangalul folosit în industria extractivă, dar și alte categorii de „meșteri” de la oraș și sate, alcătuiau în secolul al

³⁸ Ștefan Olteanu, *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească în secolele XVI–XVIII*, în „Studii. Revistă de istorie”, XV (1959) nr. 5, p. 876.

³⁹ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 3, și urm.

⁴⁰ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 25.

⁴¹ Adina Berciu Drăghicescu, Dinică Ciobotea, *Structuri administrative, fiscale și socio-demografice în Oltenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Analele Universității București*, istorie, XXXVII (1988), p. 94–95.

XVII-lea majoritatea populației satelor Cărbunești (din apropierea mănăstirii Crasna), Tântava (județul Ilfov) și Malul (județul Vlașca)⁴².

Procesul de specializare a meșteșugarilor în așezările rurale s-a accentuat deosebit în ultima parte a secolului al XVII-lea⁴³. În prelucrarea metalelor au apărut, pe lângă cele trei categorii de meșteșugari menționate în secolele anterioare (fierarii = făurarii, căldărarii, rotarii), alte opt (legănarii, potcovarii, lăcătușii, lăcătarii, broscarii, scobarii, arcarii, săbiorii, relarii, cărbunarii).

Cei mai numeroși, dar și apreciați meșteșugari ai epocii brâncovenesti, au fost constructorii; pietrarii, cărămidarii, vărarii-vârnicerii, zidarii, lemnaarii, șindrilarii ș. a. Aceasta s-a datorat faptului că în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu s-a construit foarte mult. *Condica vistieriei, Anatefterul, Catastihul cămării domnești* și alte numeroase documente menționează că statul, domnia mănăstirilor, boierii au plătit sume de bani importante pentru constituirea și întreținerea curților domnești din Târgoviște și București sau a unor mari edificii laice și bisericesti. Printre satele cele mai renumite în meșteșugurile „industrii construcțiilor”, amintim Albești și Igoiu (cu numeroși meșteri pietrari), Rădocinești, Scăueni, Dolofani (vârnicerii), Luciani („meșteri domnești de case”), Gureni-Gorj (șindrilarii), Jiblea-Călimănești ș. a.

Alte meșteșuguri sătești menționate de documente, unele pentru prima dată, erau: postăvarii (la 1685), abagii (la 1682), poturarii, zăbunarii, lopătarii, meșterii de iazuri, miedrarii, viorarii, lumânării, năvodarii, străchinerii, potcovarii, clopotarii, fusarii, bucătarii, fântânarii, sforarii sau păpușarii, guzlarii, miniaturistii, ceaprazarii, strungarii, cofarii⁴⁴.

Enumerarea numeroaselor ocupații ale locuitorilor satelor probează o anumită evoluție a producției și a meșteșugurilor la sfârșitul secolului al XVII-lea și creșterea diviziunii sociale a muncii. Aceste procese sociale și economice sunt elocvente pentru perioada de sfârșit a evului mediu care, la noi ca și în alte părți ale Europei, a excelat prin „încetineala vieții sale colective”⁴⁵.

În acest sens subliniem că, în județul Vâlcea, potrivit unei statistici din 1731, erau peste 600 de meșteșugari la o populație de circa 26.000 locuitori. De aici rezultă că, în medie, revenea un meșteșugar la 43 de locuitori, procentaj foarte apropiat de cel înregistrat pe plan european în secolul al XVII-lea (de un meșteșugar la 30—35 locuitori)⁴⁶. Această situație prefigurează viitoarele transformări revoluționare economice și sociale din secolul al XVIII-lea din societatea românească.

Desigur, ponderea era deținută de producția meșteșugărească de la orașe. Dar interconționându-se piața cu producția, satul devenise tot mai

⁴² Ștefan Olteanu, Constantiu Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*. București, 1969, p. 128—129.

⁴³ *Ibidem*, p. 125.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 125—155; Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești*, p. 103—104; Gh. Iordache, *Mărturii etno-lingvistice, despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia*, Craiova, 1980.

⁴⁵ Jacques le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București 1970, p. 44.

⁴⁶ John U. Nef, Apud Ferand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, București, 1985, p. 329—330. Vezi Adina Berciu Drăghicescu, Dinică Ciobotea, *op. cit.*, Nicolae Chipurici, *Mehedinți într-o inscripție de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Drobeta”, Muzeul Regiunii Porților de Fier, 1978, p. 136—153.

legat de oraș. La rândul său, orașul, la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-a consolidat ca principal centru de producție, locul de desfășurare a unei bogate activități meșteșugărești și comerciale. Așa-ziii târgoveți sau orășeni („orășani”), pe care documentele îi menționează deosebit de neguțători, au reprezentat prin excelență elementul social producător de obiecte manufacturate (articole de îmbrăcăminte, încălțăminte, alimente, casnice, de construcție, de șodoabă, de apărare, unelte de muncă etc.).

Din cele peste 80 de meșteșuguri întâlnite documentar în orașe⁴⁷, meșteșugul prelucrării metalelor, se bucură de o considerație aparte, deși ponderea cea mai mare o aveau meșteșugurile alimentare. În reședințele domnești, București și Târgoviște, comerțul cu fier, între anii 1700—1702, era dat de domn clucerului Ianachie („Iar nimeni din orășeni, sau den negustori, au den turci, au den boiari, au den slujitori, au ce măcar fel de om ar fi, să n-aibă voc aici, în București, nici în Târgoviște, să vânză sare, nici fier, fără numai fierarii”) ⁴⁸.

Documentele brâncovenești mai menționează căldărarii în aproape toate orașele țării (cei din București, în 1700, au primit sarcină de la Constantin Brâncoveanu să dregă vasele care se stricau de la curtea domniei⁴⁹, spoitorii, potcovarii, clopotarii, rotarii (în 1692, *Condica* specifică lucrările lor: „blehuirea și cercuirea cărălor”), arcarii, săbierii, tunarii (la curțile domnești din București, și Târgoviște), sârmarii, silitrarii din Focșani, caretașii, cocierii, legănarii, lăcătușii.

În domeniul producției de bunuri alimentare, principalele categorii de meșteșugari erau: morarii, brutarii sau pitarii, măcelarii (cei mai numeroși fiind în București (în 1739 — 40 scaune de carne)⁵⁰, Târgoviște, Pitești, Câmpulung etc.), rachierii, berarii, (la Râmnicu-Sărat), brăgarii, vutcarii, cafeșii, plăcintarii, colivarii, meșterii de dulceți (cofetarii), bucătarii.

Uimează ca importanță și pondere constructorii: pietrarii, zidarii, cărămidarii, vărarii (vârnicerii), meșterii în lemn (lemnarii), teslarii, dulgherii, tâmplarii, podarii, șindrilarii, strungarii, dogarii, butnarii (brutarii), fusarii.

Din alte sectoare meșteșugărești enumerăm: tăbăcarii, cojocarii (blănarii), cizmarii, ciubotarii, șelarii, curelarii, săidăcarii, mestegii, carafii, papugii, pânzarii, postăvarii, abagerii (abagiii), păslarii, dârstarii (piuarii), croitorii, zăbunarii, poturarii, chivărarii, ceaprazarii, rudarii, zlătarii, năsturarii, copcarii, zugravii, sculptorii, cearsonicarii, bărbierii, doftorii, săpunarii, băiașii, lumânărarii, olarii, fântânarii, funarii, sticlarii, plăpumarii, trăistarii, pieptănarii, tipografii.

Sfârșitul secolului al XVII-lea a marcat o etapă superioară în evoluția meșteșugurilor orășenești. Se accentuează, procesul de organizare al meșteșugarilor din aceeași categorie. Documentar, apar tot mai mulți conducători de asociații meșteșugărești, mai cu deosebire în capitala țării; vătafii (vătaf de săbieri) în anul 1678; vătaf de pietrari, 1675; vătafi de lemnari (în mai multe mahalale, la 1663 și 1698); vătaf de butari, 1672; vătaf de tabaci, 1657; vătaf de șelari, 1654, 1682; vătaf de zăbunari 1665; vătaf de

⁴⁷ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, op. cit., p. 209.

⁴⁸ *Analefter*, t. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 60.

⁵⁰ C. Dapontea, *Ephémérides daces*, II, Paris, 1880, p. 186.

butari în mahalalele centrale, 1687, 1698; vătaf de bărbieri, 1654; vătaf de tunari (sfârșitul secolului al XVII-lea) ș. a. Asemenea organizații, frații, au existat și în alte orașe: Buzău, Focșani, Târgoviște ș. a.

Tot acum, în Țara Românească apar asociațiile meșteșugărești mai complexe de tipul breslelor: breasla bărbierilor, 1668; breasla croitorilor, condusă de un staroste, 1671, breasla măcelarilor, 1675⁵¹ etc. La Craiova, reședința marelui ban, breslele apar menționate de documente în deceniul trei al secolului al XVIII-lea. În Arhivele sibiene se păstrează un document din 17 august 1735, intitulat „Ponciturile care s-au dat lumânărarilor și săpunarilor de aici din orașul Craiova”, în care se fac referiri la prețurile de desfacere obligatorii ale produselor, la procurarea materiei prime (seul) de la scaunele de măcelari, la dreptul calfelor de a deschide prăvălii numai după ce se înscriau la „țeh”, la starostele breslei („țeh meșter”) și la vama de seu din Craiova. De fapt, acesta este un veritabil statut de breaslă meșteșugărească care reglementează producția breslelor, drepturile și obligațiile meșteșugarilor și ale celorlalți membrii ai breslelor⁵². Referindu-se la stări de lucruri mai vechi, documentul atestă fără tăgadă, existența breslelor de la Craiova, încă din secolul al XVII-lea, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu.

De altfel, în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu câțiva meșteșugari s-au apropiat de stadiul manufacturiei. Banul Mihai Cantacuzino menționa o manufactură de postav la Afumați, întemeiată de Șerban Cantacuzino⁵³. În anii de domnie ai lui Brâncoveanu existau, sub privilegiul și directa îndrumare a voievodului, o lămârie în București⁵⁴, o fabrică de sticlă lângă Târgoviște⁵⁵, o tipografie mitropolită și atelierele pentru construirea și repararea de vase pe Dunăre de la Giurgiu⁵⁶.

Creșterea numerică a meseriașilor, care, împreună cu negustorii propriu-ziși alcătuiau populația caracteristică a orașelor, este ilustrată în structura urbanistică de numele mahalalelor și de extinderea orașelor. În București, unul din cele mai mari centre urbane sud-est europene, existau mahalale ale Tăbăcarilor (menționată pentru prima dată în documente la 1652, în 1696 s-a mutat la mahalaua Oltenilor), Șelarilor (1664), Săpunarilor (1667), Zlătarilor (1689), mai întâi zisă Popa Manta (1677), Căldărarilor (1683), Măcelarilor (sau Scaunelor de carne, 1684), Oțetarilor (1695), Trâmbițașilor (1716). În afară de acestea, mai erau mahalale cu populație preponderentă meșteșugărească și negustorească: Sf. Gheorghe Vechi (1664), Sf. Gheorghe

⁵¹ *Condica...*, p. 313, 355, 365, 400, 416, 601, 672; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 160–198.

⁵² Șerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meșteșugărească din Țara Românească*, în „Revista Arhivelor”, 111, 1960, nr. 1, p. 217; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, Constantin Șerban, *Orașul Craiova la începutul secolului al XVIII-lea oglindit în documentele din Arhivele Statului din Sibiu*, în „Oltenia. Studii și comunicări”, Istorie, Craiova, 1974, p. 101–102.

⁵³ Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 21. Vezi și Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 59–60; Ștefan Ionescu, Panait P. Panait, *op. cit.*, p. 91, o categorisesc ca manufactură. Aceasta era arendată de meșteșugari, precum Hagi Vasile, Mihul și Sterie. Cei 10 lucrători ai săi plăteau un bir special.

⁵⁵ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 25–26. Sticla de aici, de culoare albastră, era, calitativ, superioară celei aduse din Polonia.

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele Române în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 320–324.

Nou (1713), Negustorilor (1669) ș. a.⁵⁷ Capitala își formase deja o rețea stradală care număra zeci de străzi (ulițe), majoritatea purtând nume ce indică structura socio-profesională a locuitorilor, Ulița mare din susul zarafilor, Ulița mare din rândul șelarilor, Ulița mare între croitori, Ulița mare în rândul mărgelarilor, Ulița de la scaunele de carne, Ulița mare în rândul abațiilor, Ulița bărbierilor, Ulița boiangiilor.

Considerăm că epoca brâncovencască, epoca interferenței intereselor economice și comerciale ale meșteșugarilor și negustorilor de la orașe cu tendința boierilor și mănăstirilor de a-și crea prăvălii în „rând”⁵⁸ cu cele ale meșteșugarilor, a fost momentul cel mai fervent al creării de bresle, asociații menite să apere interesele membrilor lor. Tot în această epocă, pe un fond de acumulări latente anterioare, s-au creat și asociații negustorești (companii).

Accastă evoluție a producției meșteșugărești din perioada sfârșitului secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea a stimulat distanțarea tot mai mare dintre ea și agricultură, dintre ea și procesul de circulație al mărfurilor. Documentele atestă prezența tot mai mare a meșteșugarilor și negustorilor între „oamenii buni” (martori, hotarnici, grămăticii, judecători ș. a.).

Dirijarea mărfurilor orășenești spre gospodăriile sătești sau spre export s-a întrepătruns cu prezența produselor agroalimentare din sat pe piața permanentă a orașului. În timpul domniei lui Brâncoveanu acest proces de circulație a bunurilor dintre oraș și sat, racordat la un intens comerț de tranzit și extern, a lărgit piața internă la dimensiuni neântâlnite până atunci. Centrele de producție au fost dublate de importante grupări de negustori. Alături de aceștia, activitățile comerciale îi preocupă și pe țărani, boieri, dregători, reprezentanți ai mănăstirilor, ceea ce îndreptățește pe specialiști să afirme că în epoca aceasta „negustoria în Țările Române nu se făcea numai de profesioniști”⁵⁹.

Consensul spre comerț al producătorilor de mărfuri și bunuri a determinat diminuarea producției meșteșugărești de pe domeniile feudale, în special mănăstirești. Totodată se constată procesul de așezare al boierilor la orașe, cu precădere în reședințele domnești și la Craiova, „la acest loc cu semn de stăpânire”, de cumpărare de locuri de case și prăvălii de către boieri și mănăstiri în orașe. Această tendință socială s-a întrepătruns cu preocupările meșteșugărești și negustorilor de a-și asigura averea, realizând mici domenii prin cumpărări și vânzări de pământ.

La rândul lor, cerințele sporite ale pieței au determinat creșterea volumului de mărfuri. Lucrul acesta a fost sesizat indirect de Del Chiaro când aprecia că românii îmbrățișau cu succes orice lucrare tehnică: „Valahii sunt foarte meșteri, în orice meserie. Cât privește meseriile mecanice ei reușesc admirabil. Deprind ușor tot ce văd și nu e lucrare manuală pe care să n-o imite, fie de industrie turcă sau venețiană”. Înzestrați cu dibăcie aparte,

⁵⁷ Tereza Sinigalia, *Observații privind structura urbană a Bucureștilor la sfârșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, XVIII (1987) nr. 2, p. 35.

⁵⁸ „Rândurile” comerciale erau termenul prin care se desemnau prăvăliile unei anumite categorii de meșteșugari (Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, op. cit., p. 217).

⁵⁹ Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români. Mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite, 1593–1855*, București, 1908, p. XII.

românii „izbutesc în orice meșteșug de proveniență italiană, nemțească, franceză etc., mai curând în cea turcească”.⁶⁰

Dominația otomană asupra Țărilor Române, instaurată către mijlocul secolului al XVI-lea, a determinat eforturi suplimentare din partea acestor state pentru apărarea și păstrarea suveranității a ființei lor statale. În mișcarea de idei și, totodată, în politica domnilor din secolul al XVII-lea s-a stăruit asupra prerogativelor suverane ale domniei, descinse dintr-o glorioasă dinastie autohtonă, pentru o activitate culturală de amploare și o politică economică antiimperială, dar, în același timp, receptivă la curentul mercantilist european.

În acest context, se înscriu preocupările domnilor privind exploatarea bogățiilor subsolului. Din scrierile unor străini care au trecut sau au activat în preajma domnilor aflăm că, pentru a nu se încuraja „apetitul” otomanilor de a transforma teritoriile românești în pašalâcuri, s-a renunțat la deschiderea unor mine de fier și aramă, precum avuseseră și alți domni în secolele XIV—XVI. Ideea este exprimată încă din timpul voievodului Petru Cercel de Francesco Sivori, care relatează că locuitorii Țării Românești „nu îndrăznesc” să exploateze minereurile bogate din subsol „de teamă că, o dată cheltuiala făcută și lucrul pornit”, turcii ar fi încercat să „le ia pentru ei”.⁶¹ O exprimare identică întâlnim la negustorul italian Bartolomeo Locadello care, în 1641, informa conducerea Veneției că Țara Românească „este bogată de la natură”, „are mine de aur, de aramă și de o anumită păcură neagră, care arde ca ceara; de acestea însă locuitorii nu se ating, pentru a nu da turcilor prilejul de vreo schimbare”.⁶² Ideea se regăsește la Paul de Alep⁶³, Dimitrie Cantemir⁶⁴ și Del Chiaro⁶⁵.

Dar marii domnitori, cum a fost și Constantin Brâncoveanu, care au etalat politica de independență și suveranitate a țării lor, n-au ezitat să re-deschidă vechile mine de fier și aramă, să exploateze și alte bogății ale subsolului. Constantin Brâncoveanu a investit bani (pe seama domniei în mina de aramă de la Baia de Aramă. Arama de aici, de foarte bună calitate în comparație cu cea din Asia Mică, era exportată de domnitor în tot sud-estul Europei. Cantitatea extrasă era apreciabilă. Un călător străin, în 1719, arăta că minele de la Baia de Aramă sunt „atât de bogate în cupru din cel mai bun, încât în cursul câtorva săptămâni s-au strâns 300 funți din topire. Aici stau deschise 30 și mai bine de guri de puțuri asemenea celor exploatare cu ajutorul unor roți și unor funii încolăcite pe scripeți”.⁶⁶

Documentele menționează alegerea firizoarelor de aur din nisipurile râurilor Olt, Lotru, Argeș și Dâmbovița de către țigani care, anual, dădeau domnitorului 15 ocale de aur (2 galbeni dramul)⁶⁷. De la Focșani, între 1698—1702, s-a extras silistră și s-au livrat arsenalului domnesc 5 tone de iarbă

⁶⁰ Del Chiaro, op. cit., p. 25, 26.

⁶¹ Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 178.

⁶² *Călători străini...*, vol. V, p. 34.

⁶³ *Ibidem*, vol. VI, p. 202—203.

⁶⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 103.

⁶⁵ Del Chiaro, op. cit., p. 8.

⁶⁶ Apud Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 157. Vezi și Tudor Nedelcea, op. cit., p. 153, Despre nivelul tehnic al extracției și reducerii aramei în cuptoare, vezi Paul de Alep, op. cit., p. 182—184.

⁶⁷ Del Chiaro, op. cit., p. 81; Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, op. cit., p. 165—166.

de pușcă⁶⁸. Din zona Olteniei (pe lângă Cerneți și Baia de Fier) se extrăgea plumbul, iar din zona Buzăului și de lângă Târgoviște, sulf. Tot în zona Buzăului sunt menționate „pâcle, adică noroi care clocotește”⁶⁹.

Exploatarea fierului la Baia de Fier, pe seama domniei, începând cu Matei Basarab, a continuat în timpul domniilor Constantin Șerban, Mihnea al III-lea Radu și Gheorghe Ghica. Ca și Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu a cumpărat satul Baia de Fier în 1691 și l-a făcut danie ctitoriei sale din Hurezi⁷⁰. Nu știm sigur dacă în timpul domniei lui exploatarea mine-reului de fier de aici a continuat. S-ar părea că da, deoarece Del Chiaro amintește de „mine de fier care să vad pe drumul ce duce de la București la Târgoviște”⁷¹. De altfel, vânzarea fierului (lamine) era monopol al domnului Brâncoveanu.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, domnii Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu au deschis noi ocne de sare, pe lângă cele care existau din secolele anterioare. Acum au funcționat Ocna Mare din Vâlcea⁷², Ocna Mică de lângă Târgoviște, Telega, Ghitoara (închisă între 1682—1696; re-deschisă de Constantin Brâncoveanu pe seama domniei). Teișani (deschisă în 1682), în stăpânirea lui Matei Filipescu, mare agă), Slănic (deschisă în 1689 de Mihai spătarul, fratele lui Șerban Cantacuzino, pe moșia cumpărată de la moșnenii slăniceni în 1685), Săraru (deschisă de Brâncoveanu pe moșia sa aflată aproape de Ghitoara și Glodeni (în Prahova)⁷⁴.

Creșterea producției de sare a dus la scăderea prețului și, implicit, a veniturilor domnești. De aceea, chiar Brâncoveanu a luat măsuri de închidere a câtorva saline, între anii 1705—1712. Ghitoara, Săraru și Teișani. Iar în 9 decembrie 1697, Constantin Brâncoveanu cerea Porții respectarea dreptului Țării Românești de a desface sarea pe ambele maluri ale Dunării⁷⁵. Și prin aceste măsuri marele voievod Constantin Brâncoveanu etala un spirit economic deosebit, realizat și eficace, apreciat de contemporanii lui care scriau că „De aici și din oricare altă ramură de activitate, se poate deduce geniul incomparabil al principelui Constantin Brâncoveanu”⁷⁶.

Comerțul intern. Principalele drumuri din Țara Românească au fost frecventate pe direcția schimbului național (interromânesc), european, convergând către orașele Sibiu, Brașov, către vadurile Dunării și spre Marea

⁶⁸ Condice Vistieriei... p. 672. Potasa caustică sub numele de potas. Vezi pentru aceasta, Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 211—212.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁰ Eugenia Florescu, *Aspecte ale luptei țărănilor din satul Baia de Fier împotriva exploatarei feudale din secolul al XV-lea și până la secularizarea averilor mănăstirești*, în „Studii și articole de istorie”, VII, 1965, p. 97—98.

⁷¹ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 8.

⁷² *Anatesterul*, p. 2.

⁷³ Descrierea minei, a muncii în mină, a celor patru feluri de sare extrasă etc. Vezi D. Zaharia, *Ocnele Mari într-o scrisoare din 1690*, în „Buridava, Studii și materiale”, Râmnicu Vâlcea, 1979, p. 57—62.

⁷⁴ Pe harta stolnicului Constantin Cantacuzino nu apar salinele de la Slănic și Săraru. Vezi Aurora Iieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul al XVIII-lea*, „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 161—162. Salina din Glodeni este consemnată de aceeași hartă. Vezi Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 81.

⁷⁵ Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, (1455—1774), București, 1976, p. 197—198.

⁷⁶ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 4.

Neagră. Acest fapt l-a sesizat și Luigi Ferdinando Marsigli, cel ce a fost primit în 1691 de Constantin Brâncoveanu și a corespondat cu stolnicul Constantin Cantacuzino, și care, în harta întocmită de el pentru bazinul Dunării, a trasat marele drum care unea centrul Europei cu Orientul pe itinerariul Viena-Arad-Lipova-Deva-Sibiu, unde se ramifica. Un drum cobora prin Căneni către Cerneți, iar altul continua din Sibiu spre Brașov, prin Rucăr-Bran, Pitești-București-Giurgiu sau prin Târgu Ocna spre Brăila-Galați și Marea Neagră.

Condițiile fizico-geografice au fost acelea care, de-a lungul vremii, au făcut ca principalele drumuri comerciale să urmeze văile apelor curgătoare sau limita a două forme de relief⁷⁷. Drumul de sub podgorii, care unea teritoriile românești exterioare Carpaților, trecând prin Craiova, Slatina, Pitești, Buzău, Râmnicu Sărat, deci de la limita nordică a câmpiei, prin intersectare cu drumurile muntelui și piemontul a determinat existența mai multor centre de convergență: Tântăreni (locul de confluență al Gilortului și Motrul cu Jiul), Craiova (locul de întâlnire al drumului care „cobora de la Ocele Mari”), drumul Bucureștilor sau muntenilor — drumul Mehedintților, drumul muntelui, drumul Caracalului-Diiului (Vidinului), Slatina (punct nodal pe apa Oltului), Pitești (vechi centru de unde pornea drumurile mari ale țării către Târgoviște și București, Câmpulung și Brașov, Curtea de Argeș și Căneni, Slatina și Craiova) și București (capitala Țării Românești, cel mai de seamă nod rutier, locul unde se întâlneau șase drumuri mari).

Încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, marile artere comerciale europene au avut de suferit în urma cuceririlor otomane (către centrul Europei) și a războaielor austro-otomane, dar și mutațiile economice europene, au determinat, chiar de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, o deplasare a căilor comerciale către nord, spre centrele mari din Germania, Polonia și Cehia. În aceeași ordine de idei, evidențiem că, în decursul secolelor XVII și XVIII, târgul cel mai de seamă din Europa Centrală, care a dominat relațiile comerciale cu Europa Răsăriteană și chiar cu Orientul, a fost cel din Leipzig. Efectele unei asemenea mutații s-au resimțit imediat în frecventarea drumurilor de tranzit, în tendința comerțului de a împinge „marfa turcească”, tot mai spre nord.

Celălalt mare drum, de-a lungul Dunării, era împresurat atât de numeroasele bălți de pe malul stâng, dar mai cu seamă de controlul turcesc asupra celor mai importante localități din nordul Dunării, așezate la vadurile prielnice și vis-à-vis de centrele de pe malul drept al fluviului.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea, când expansiunea economică a Imperiului habsburgic se conturează vizibil, când acesta voia să deschidă „un nou drum spre răsărit manufacturilor ei”⁷⁸, — utilizarea cursului Dunării de la Calafat înspre amonte intră în planurile politice habsburgice. Cât de mult au reușit austrieicii să se infiltreze pe acest sector al Dunării și cât de important era pentru ei să domine malul stâng reiese chiar din scrierile otomane. În cronica lui Mehmed Fândıklılı Aga, scrisă pe la începutul veacului al XVIII-lea, cunoscută sub titlul de *Silahtar tarihi* (Cronica lui Silahtar) se relatează că în primăvara anului 1692 „cetatea Cladova” (Fet-

⁷⁷ Romulus Vulcănescu, *Drumuri și peșasuri străvechi*, București, 1974; Dinică Giobotea, *Drumurile comerciale din zona Olteniei (secolul al XVII-lea)*, în „Analele Universității din Craiova”, „Seria Științe sociale și economice”, XIV, 1984, p. 83, și urm.

⁷⁸ Gheron Netta, *Viitorul economic al Severinului*, București, 1921, p. 33.

hișlam) și târgul Orșova (Irșova) se aflau în mâinile dușmanului (adică ale austrieilor n. ns.) și că în afară de aceasta, pe mica insulă liniștită (Ada-Kale), ce se află la trecătoarea Orșova pe Dunăre, vreo 5000 de austrieci, maghiari și haiduci au așezat în toate părțile tunuri și șarampoi" (palisade), împiedicând „trecerea vaselor de zaherea spre Belgrad”⁷⁹.

„Rețeaua căilor de comunicație a inclus, alături de drumurile străvechi, o densă țesătură de legături pe uscat și pe apă: șosele, șleauri, poteci, cărările de pe plaiurile munților. Dezvoltarea ei a fost accentuată de apariția unor noi târguri, de mutarea altora, strâns legată de vechile poduri de peste ape sau de cele noi, de punctele de vamă și schelă. Hrisoavele domnești, actele particulare amintesc diferite drumuri. Unele sunt străvechi, rămase de pe vremea romanilor, însă bine conservate și foarte folosite. O dovadă în acest sens o constituie relatările lui Paul de Alep din 1657 și cele, mult mai târzii, din anul 1890, ale lui August Pessiakov. Ele priveau drumul care venea de la Islaz, pe lângă Hotărani, ca fiind „cel mai bine conservat, căci puturăm merge cu trăsura pe dânsul mai mult de un kilometru, ca și pe un drum din ziua de azi”. Pentru locuitorii din acea parte, aceste drumuri erau cunoscute ca fiind de la Traian sau „drumurile de piatră”⁸⁰. Acest drum, paralel cu apa Oltului, este figurat pe hărțile întocmite după scrierile stolnicului Constantin Cantacuzino, în 1707 și 1718 la Veneția. (*Indice topografico del Principato di Valachia*). Și în această vreme drumul era cunoscut sub numele de „Drumul împăratului Traian”. El unea „locul unde a fost podul făcut de Traian”. Celei (podul a fost construit de împăratul Constantin cel Mare, n. ns.) cu Râbnic (Râmnicu Vâlcea).

În zona Carpaților Meridionali numeroase erau drumurile foarte vechi zise de plai. În precajma acestora, încă de la începutul secolului al XVI-lea și apoi în hărțile din secolul al XVIII-lea, erau consemnate oronimele Nedei⁸¹. Multe drumuri au luat denumirea localității mai importante din vecinătatea spre care duceau. Această categorie alcătuiește acele întinerare care se racordau la circuitul drumurilor mari.

Foarte adesea este repetat numele „drumului păstorilor”, mai vechi și foarte folosit, ceea ce ne determină să deducem că traseele erau bine cunoscute și erau statornic urmate. Credem că numărul mare al acestor drumuri se explică nu numai prin aceea că ele se datorau coborârii turmelor din munte către baltă (Dunărea), ci și prin caracterul lor strict zonal sau local, circumscriindu-se așezărilor sătești, răsfirate de-a lungul văilor de ape, fiind „legate în mod obișnuit de drumurile de acces ale acestor așezări spre izlaz, spre pășune, spre pădure, spre plaiul și stâna apropiată”⁸². Dar și numele „drumurilor sării” erau cele mai cunoscute. Documentele vremii și tradiția le consemnează sub acest aspect distinct chiar dacă ele urmau același traseu ca celelalte drumuri, cele ale olacului, ale oilor, ale lușilor, ale untului, ale micrii, al Diiului, al Giurgiului sau al Brăilei.

⁷⁹ Mihail Găboglu, „Arhiva insulei Ada-Kale și importanța ei, în „Revista Arhivelor”, 1962, nr. 1, p. 119–120.

⁸⁰ *Călători străini...*, vol. VI, p. 218; August Pessiakov, *O excursie în România*, Craiova, 1890, p. 4.

⁸¹ Ion Conca, *Plaiul și muntele în istoria Olteniei*, în Oltenia, Craiova, 1953, p. 75 și urm.

⁸² Romulus Vulcănescu, Paul Simionescu, *op. cit.*, p. 29.

Principalele drumuri ale sării din dreapta Oltului legau Ocna Mare de lângă Râmnicu Vâlcea, centrul foarte vechi de exploatare a sării, cu schelele de la Dunăre: Islaz, Corabia, Bechet, Calafat, Pristol, Cerneți, Orșova, sau cu pasul Vâlcanului și potecile din Carpații Meridionali de pe la Novaci și Bahna⁸³.

Drumurile sării din stânga Oltului legau Ocnele de la Ocna Mică, Telega, Ghitioara (Jitioara), Teișani, Slănic și Săraru cu vadurile dunărene Turnu, Zimnicea, Giurgiu, Oltenița, Lichirești, Orașul de Flori și Brăila. Peste munți, cărăuși de sare, cu poveri pe cai, treceau în Transilvania pe numeroase poteci⁸⁴.

Cele mai multe drumuri erau fără o amenajare specială, foarte lungi și cu numeroase denivelări. În anotimpurile de toamnă și primăvară ele deveneau impracticabile. În asemenea cazuri se obișnuia să se urmeze trasee care ocoleau obstacolele. Drumurile mari erau, însă, prin grija domniei, cât de cât întreținute, în așa fel încât ele să fie accesibile transporturilor. Domniile lungi și pașnice au avut efecte pozitive și asupra stării drumurilor și frecventării lor. Dovada cea mai grăitoare în acest sens este grija permanentă a mai multor voievozi pentru a asigura securitatea, funcționalitatea și operativitatea pe drumurile publice. Cu ocazia reântoarcerii armatei otomane dinspre Transilvania în 1695, Constantin Brâncoveanu a trimis „pe Petre Obedeanu și Istodor căpitanul să deschidă drumurile, să facă poduri pe la ape mari și altele”, „să dregă drumul”⁸⁵.

Pentru Evul Mediu, când transportul mărfurilor se efectua cu carul cu boi sau căruța cu cai, problema cea mai importantă rămânea realizarea mijloacelor de trecere peste ape. Intervențiile domniei pentru buna funcționare a acestora decurgea și din nevoia de a controla întreg teritoriul țării, de a orienta circulația mărfurilor către punctele de vamă. Matei Basarab, la 12 octombrie 1632, repunea în drepturile lor de plăieși pe niște cnezi din Jiblea. Spinul și Brădăteni, fugiți peste munți, cu condiția... „și să aibă a-și păzi podul de la Jiblea pe unde trec toate slugile domniei mele și familiile de la Ocna Mare”⁸⁶. Antonie voievod, prin hrisovul din 17 decembrie 1669, întărea „satul Tihomirești ot sud Dolj ca să fie în pace de podvade, mertici, de conaci, de lucru domnesc, pentru că i-au iertat domnia mea de aceasta de toate numa să aibă a făcea de pază și de strejuială podului den apa Jiului de la vad de la Obedin de turci și de olăcari și de alte trebi ce vor fi ale domniei mele: și să păzească și de oamenii răi; iar de alalte de toate să fie în pace, precum scrie mai sus, așisderea și voi toate slugile domniei mele veri care cu ce slujbă veți umbla să aveți a lăsară satul Tihomirești în pace”⁸⁷.

La 21 mai 1695, Constantin Brâncoveanu porunca egumenului de la Mănăstirea Motru să ție la podul de peste Jiu, de la Tântăreni, trei oameni „ca să poată fi de paza podului când vor trece cei ce vor umbla cu trebile

⁸³ Aurora Ilieș, *Drumurile și transportul sării în Țara Românească (secolele XV–XIX)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 224–226.

⁸⁴ Ibidem, p. 226–228. Vezi și Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino...*, p. 11.

⁸⁵ Radu Logofătu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod*, ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 110.

⁸⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *Din arhiva mănăstirii Cozia*, în „Hrisovul”, VI, 1946, p. 72.

⁸⁷ Biblioteca Națională, colecții speciale, Documente istorice XCVIII / 2.

domnici mele în cai de olac". Pentru această treabă cei trei erau scutiți de domnie „de bir slujitoresc și de bir mărunț de țară, de miere cu ceară, de găleată cu fân, de podvoade, de mertic de conace, și de cai de olac, de zaharele, de car de oaste și de birul oștii, de ploconul hanului și al sultanului, de haraci, de vel seamă și de seama a doua și a treia, și de alalte de toate dajdiile și orânduicelile câte erau în țară”⁸⁸.

Din toate aceste documente, presărate de-a lungul secolului al XVII-lea, observăm că podurile⁸⁹, așezate la vadurile prielnice traversării, se găseau atât la întâlnirea drumurilor mari, cât și în punctele cheie ale unor zone strategice. Hărțile Țării Românești din vremea lui Constantin Brâncoveanu cuprind 23 de poduri⁹⁰ mari peste Jiu, Motru, Olt, Olteț, Dâmbovița, Ialomița, Argeș, Colentina, Neajlov, Prahova.

Pe lângă aceste poduri fixe mai existau și alte poduri umblătoare la Slatina, Râmnicu Vâlcea, la Posada, peste Dâmbovița, (în 1711), peste Ialomița, la Cornățel. În afară de faptul că ele contribuiau la asigurarea fluxului comercial, aduceau, totodată, și venituri importante prin taxele (brodina) ce se percepeau de „podari”. De aceea, a existat o adevărată concurență pentru stăpânirea podului. În anul 1665, boierul Gheorghe, din județul Mehedinți, a obținut hrisov domnesc pentru moșia din Obedin care cuprindea între altele... „venitul... den vadul podului, precum au ținut moșnenii” de aici⁹¹. Duca voievod scria, la 18 aprilie 1677, egumenului de la Tântăreni că s-a jeliuit egumenul Gherasim de la Mănăstirea Gura Motrului, „zicând cum că nu vrei să lași podul să umble unde a umblat până acum, ci vrei să-l muți pe moșia mănăstirii; și zice că faceți val oamenilor de la mănăstire de nu pot să se odihnească de voi”. Voievodul a curmat această neînțelegeră poruncind egumenului de la Tântăreni să lase „podul să stea unde a stătut și până acum”⁹².

Mare importanță a acordat podurilor și domnul Constantin Brâncoveanu, care le considera insuficiente în țară. De aceea, la 28 aprilie 1701, când a judecat o pricină privind construirea unui pod umblător peste Olt la Bôgdănești, el a dat voie oamenilor mănăstirii Cozia „să facă nu un pod, ci și zece, numai să poată”⁹³.

Circulația mărfurilor și a oamenilor impunea existența unor locuri de popas, mai ales în întretărirea drumurilor, în preajma podurilor de la vadurile importante sau în apropierea târgurilor. Îndeobște, locul respectiv aducea venituri atât prin taxele ce se percepeau pentru adăpostirea călă-

⁸⁸ Arh. St. Craiova, colecția Manuscrise, nr. 6, f. 152.

⁸⁹ Podurile acestea, zise și „umblătoare”, au construit etapa intermediară între luntre și podul adevărat. Ele erau „de fapt o podică sprijinită de câteva luntre și apoi micșată de la un mal la altul”. (Ion Ghinoiu, *Popasuri etnografice românești*, București, 1981, p. 62).

⁹⁰ Podurile în harta stolnicului Constantin Cantacuzino erau următoarele: 1. peste Motru la Strehaia; 2. peste Jiu, la Tântăreni și Crețești; 4. peste Olteț la mănăstirea Crivina; 5. peste Olt la Căineni; 6. peste Argeș la Copăceni; 7. peste Răstoaca, la Florești; 8—9. peste Dâmbovița la mănăstirea Nucetul și la Plătărești; 10—12. peste Colentina la Bănești, Herăstrău și mănăstirea Plumbuita; 13—14. peste Neajlov la Clejani și Călugăreni; 15—19. peste Ialomița, la Văleni, Gherghița, Dridov, Slobozia; 20. peste gârla de la Brezoaia; 21. peste Prahova în dreptul Gherghiței; 22. peste Vânața, lângă vărsarea în Dunăre; 23. peste Mostoștea, la Virești. Pentru acestea, vezi C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 31—32.

⁹¹ Biblioteca Națională, colecții speciale, Documente istorice, XCVIII / 9.

⁹² Arh. St. Craiova, colecția Manuscrise, nr. 6, f. 152.

⁹³ Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Manuscrise, nr. 150, f. 28.

torilor, a vehiculelor și a mărfurilor pe timp de noapte sau pe vreme nefavorabilă, cât și prin posibilitățile ce se creau pentru valorificarea unor produse alimentare și băuturi.

Pentru mijlocul secolului al XVII-lea două informații ale unor călători străini surprind diferit această situație. În 1648, când Baksic se pregătea să viziteze pentru a doua oară Țara Românească, se echipează cu diverse materiale de călătorie deoarece — scria el — avea să întâlnească locuri „lipsite de înlesnirea unor hanuri și case de găzduire și trebuie de multe ori să umblii prin tot satul c-a să aibi să găsești vreun bordei pentru găzduire, și acesta pe timp de iarnă, căci vara se poposește întotdeauna pe câmp; și pentru cai arareori se găsește vreun grajd, și de cele mai multe ori ei stau afară, fie că este ploaie sau zăpadă, sau orice fel de vreme”⁹⁴. Peste câțiva ani, însă, în 1657, un alt străin, suedezul Clas Brorsson Ralamb, observa o realitate total diferită de cea înfățișată de Baksic, anume că, peste tot întinsul Țării Românești, cârciumile erau foarte numeroase, mai ales de-a lungul drumurilor („la fiecare două mile... este câte o crăsmă mică, clădită din stuf și acoperită cu paie, unde sunt câteva butoaie cu vin și unde drumețul poate găsi câteva ceva de ale mâncării”)⁹⁵. Aceste cârciumi, privite prin rolul lor triplu, de popas, de comercializare a unor bunuri din gospodăria localnicilor, dar și de tranzacții între negustori și locuitorii din zonă, constituiau o verigă importantă în cadrul unui comerț organizat și permanent. Ele vor persista ca o notă specifică comerțului de la noi până la începutul secolului al XX-lea.

În afara acestora, însă, existau în punctele de intersecție a mai multor drumuri, sau în orașe și târguri, case și hanuri unde staționau călătorii, negustorii și carele cu mărfuri. Un exemplu în acest sens este tocomeala din 28 martie 1698 între Mănăstirea Cozia și meșterii Oprea, Albul, Toma Moldea, Vâlcu din Voița pentru construirea unei case la podul „care umblă din sus de Căineni, ca să fie de odihnă călătorilor”⁹⁶. În București, pe locul confiscat de la aga Constantin Bălăceanu (unde acum este Muzeul de Istorie Națională, Constantin Brâncoveanu a construit un mare han („Hanul Constantin Vodă”). Astfel, capitala țării era un mare centru comercial („cu tot felul de mărfuri, din toate țările lumii”), cu „hanuri minunate ocupate de negustori bogăți”⁹⁷.

Între anii 1690—1700, în preajma marelui târg de la Craiova, egumenul Ioan al mănăstirii Hurezi, la porunca voievodului Constantin Brâncoveanu,

⁹⁴ *Călători străini...*, p. 253—254.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 612.

⁹⁶ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 209, f. 207—208 (... pentru aceasta ne-am tocmnit ca să facem case de ispravă cu chilie mică și altă chilie mare... cu toate ce-i trebuie, cu uși, cu lavițe, cu podini, podită bine precum se cade și cu șindriță).

⁹⁷ Charles de Peyssonnel, *Traité sur la commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, p. 177; Del Chiaro, op. cit., p. 9. Despre marile hanuri construite de Șerban Vodă și Constantin Brâncoveanu. Vezi George Potra, *Hanurile bucureștene*, București, 1943; Idem, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985; Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, Cluj-Napoca, 1974, p. 16—21; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, 1979, p. 76. și urm.

a supravegheat construirea unui încăpător han (de mărimea caravanseraie lor) „pentru folosul neguțătorilor și al săracilor”⁹⁸.

Pe drumurile comerciale cei ce transportau mărfurile erau căraușii care umblau în grup de câte 10–12 transportând sare, băuturi, ceară, lână etc.⁹⁹

Transportul pe apă, mai cu deosebire pe Dunăre și Olt este tot mai mult menționat de izvoarele interne din secolul al XVII-lea. Ca mijloc de transport circulau pe Dunăre vasele construite la Nicopole, Vidin, Giurgiu, Căscioara, care satisfăceau mișcarea de mărfuri și problemele armate pe traseul către Belgrad și Tulcea. În Principatele Române, construcțiile navale (vase de Dunăre și Măre), care se realizau în șantierele de la Giurgiu, Galați și Căscioare aveau deja, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, o veche tradiție.¹⁰⁰ Pe Olt se foloseau niște luntre speciale numite „năvrăți”, utilizate la transportul sării de la Ocele Mari. Într-un document, foarte interesant, din 23 martie 1662 se relatează pricina dintre Ion Judecu și Pătru Judecu cu Nedelco din Dăești, de când ultimul se pusese chezaș la cămărașul de la Ocna Mare ca primii să primească prețul pe luntrele (3 taleri pentru o luntre) ce urmau să le facă și nu le făcuseră.¹⁰¹

Prin urmare, luntrele respective erau construite de meșteri locali. Istoricul Constantin C. Giurescu, coroborând această informație cu o alta de la 23 ianuarie 1717, conținută într-un raport al căpitanului Fr. Schwantz către generalul Steinville, a considerat că vasele ce se propuneau a fi construite „de către oamenii de aici, după modelul sau sistemul lor” nu erau altele decât năvrățile din secolul al XVII-lea.¹⁰²

În afara înfloririi economice de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor s-au situat și realizările din domeniul construcțiilor navale. Construcțiile de vase în Țara Românească s-au înfăptuit încă în vremea lui Brâncoveanu. Există relatări sigure privind funcționarea șantierului naval de la Giurgiu, din anul 1694. Aici se construiau „șeice” sau

⁹⁸ N. Iorga, *Mănăstirea Hurezului*, București, 1912. Vezi și I. B. Georgescu, Hanul Mănăstirii Hurez din Craiova, în „Mitropolia Olteniei”, X, 1958, nr. 3–4, p. 239–247. Din acest edificiu se mai pot vedea doar zidurile (în ruine), care închideau o mare curte cu biserică. Spre apus și spre răsărit fiecare zid avea câte o poartă mare cu turnuri pătrate deasupra. O a treia poartă era în mijlocul curții, pe care o împărțea în două. Hanul avea, astfel, trei părți distincte: una, cu clădiri speciale, destinată domnului țării când venea la bălciul anual din Craiova; alta era compusă din magazii, camere boltite așezate circular pentru depozitarea mărfurilor negustorilor și o clădire mai înaltă (foisor), unde negustorii se adunau pentru tocmești; cea de a treia zonă a hanului o formau grajdurile și casele pentru oamenii săraci.

⁹⁹ Acești cărauși sunt frecvent menționați în documente din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Giovanni Botero, la 1596, remarcă că în Țara Românească „ocupația de căpetenie a locuitorilor este căraușia”. *Călători străini...*, vol. IV, București, 1972, p. 575–576). Vezi și N. Iorga, *Correspondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794–1834)*, București, 1913, p. 169. Un registru de căraușie, cu plăți pentru căraușii veniți de la sudul Carpaților se găsește la Arh. St. Sibiu, fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte adm., dosar 16 / 1722.

¹⁰⁰ Constantin C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele Române...*, p. 317; idem, *Contribuții la istoria științei...*, p. 109–110. În Principatele Române, construcțiile navale (vase de Dunăre și mare), care se realizau în șantierele de la Giurgiu, Galați și Căscioarele aveau deja, în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, o veche tradiție.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 209, f. 144, 146. Partea de moșie din Jiblea a celor doi meștesugari, rămasă până la urmă în posesia lui Nedelco, a fost vândută de fiul acestuia din urmă, Antonie, mănăstirii Cozia la 1 mai 1692.

¹⁰² Constantin C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele Române...*, p. 319.

„șaițe” (un anumit fel de bărci) „caice” (luntre ușoare) și „ustuaciuri” (vas cu un echipaj de 8 oameni). În anul 1695, Visteria trimitea către Giurgiu suma de 3000 de taleri pentru construirea a 12 caice. Tot aici s-au efectuat și reparații. Spre exemplu, în anul 1694, Visteria acorda 1250 de taleri „pentru diresul a 5 șeici de la Cladova și de la Diiu și de la Necopoiă și de la Rușciucu și de la Tulcea”. Deci șantierul giurgiuvean deservea toate punctele de pe Dunăre, de la Portile de Fier, până la vărsarea în mare. În anul următor, suma era și mai mare, de 5000 de taleri pentru reparatul caicelor¹⁰³, cumpărarea lemnelor groase de corăbii (crivaci). Este menționat și „birul lemnelor de șeici”.

Banii necesari cumpărării materialelor (lemn,¹⁰⁴ scânduri, funii groase¹⁰⁵, lopeți și altele) și plăților meșterilor, echipajelor caicelor, personalului care administra șantierul naval de la Giurgiu erau dați tot din Visteria Țării Românești. În acest scop se strângeau anual de la boierii mari, dregători și negustori un bir special numit „birul șeicilor”. Condica menționează cu precizie suma birurilor pe fiecare an, rezultând clar că asigurarea financiară a funcționării șantierului din Giurgiu constituia o sarcină importantă a Visteriei brâncovenești.

Locul important deținut de orașe în ansamblul economiei medievale consta în antrenarea populației locale la desfacerea produselor meșteșugărești și a negustorilor locali în comerțul internațional. Una din cele mai de seamă funcții ale orașului, aceea de centru comercial — meșteșugăresc, a fost strâns legată de drumurile urmate de negustori și de marile târguri periodice. Aceste circumstanțe geografice, adăugate la alți factori, pe fondul creșterii demografice în tot secolul al XVII-lea, au grăbit evoluția unor așezări rurale către stadiul de oraș. La sfârșitul secolului al XVI-lea și în primele decenii ale secolului al XVII-lea, pentru prima dată, unele localități foarte vechi au dobândit titlul de „oraș”.

De altfel, principalele localități urbane erau cunoscute sub nume de *târg*, *schelă*, *oraș*, derivate din însăși modalitățile istorice în care au apărut și s-au dezvoltat. Denumirile reflectă faptul că, pe fondul unei evoluții ascendente, a existat o dezvoltare inegală a acestora. Diferența între oraș și târg¹⁰⁶ consta în faptul că primul era un centru cu multiple funcții economico-sociale, ceva mai populat, pe când cel de-al doilea era o așezare mai mică ce-și lega viața de schimbul comercial practicat de locuitorii mai multor sate grupate de regulă într-o microzonă fizico-geografică (uluc depresionar, vale de râu, malul unui râu mare, zonă de confluență a două forme de relief). Totuși, fiecare oraș avea un târg temporar și unul permanent numit bazar.¹⁰⁷

¹⁰³ Condica, p. 36, 91, 110.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 13, și p. 78. În 1695 s-au dat 3200 taleri pentru cumpărarea lemnelor groase de corăbii (Crivaci); la p. 79, 179, 273, 368, este menționat „birul lemnelor de șeici”.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 180. Sfoara se cumpăra mai ales de la Brașov.

¹⁰⁶ Valentin Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe XVIIIe siècles — Valachie et Moldavie*, în „Studia Balcanica”, III (La ville balkanique, XVe—XIXe a.), Sofia, 1970, p. 64.

¹⁰⁷ Acesta din urmă a fost considerat simptomul apariției pieței permanente în perioada de sfârșit a secolului al XVI-lea, dezvoltat mai cu deosebire în secolul al XVII-lea. Vezi Constantin Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieței interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)* în „Studii, Revistă de istorie”, XVII, 1964, nr. 1, p. 37.

În Țara Românească, localitățile de pe malurile Dunării, cu puține excepții, nu au ajuns la o dezvoltare urbană apreciabilă, întrucât otomanii au reușit, ca, odată cu cucerirea teritoriilor sud dunărene, să impună deplasarea întregului comerț de pe Dunăre, pe malul drept al ei.

În zona de contact între câmpie și deal, dar și la întretăierea marilor drumuri dinspre nord spre sud cu cele de la vest la est s-au impus orașele Craiova, Slatina, Pitești, Ploiești, Gherghița. Alte orașe s-au dezvoltat în strânsă relație cu târgul săptămânal sau cu bâlciul anual: Târgu Jiu, Cărbunești (Târgul Gilortului sau Târgul Benghii), Caracal, Strehaia, Câmpulung etc.

Lista târgurilor și orașelor menționate în documente sau în notele de călătorie ale străinilor cuprindea zeci de localități: Brâncoveni, Baia de Aramă, Balș, Buzău, București, Brăila, Bucov, Calafat, Craiova, Cepturoaia, Cernéți, Coțofeni, Căineni, Curtea de Argeș, Câmpulung, Câmpina, Cornăeșel, Filiași, Orașul de Floci, Târgul Gilortului, Gherghița, Grădiștea, Giurgiu, Târgu Jiu, Slatina, Ocna Mare, Râmnicu Vâlcea, Strehaia, Segarcea, Tismana, Orșova, Târgșor, Urlați, Văleni, Ploiești, Râmnicu Sărat, Focșani, Obilești, Roșiorii de Vede, Odivoaia, Zimnicea.¹⁰⁸ O asemenea cifră explică o densitate mare a localităților târguri și orașe, anunțată încă din 1581, când se semnala existența a „21 de târguri mari negustorești” (*terra grossa de mercato*).¹⁰⁹

În epoca domnului Brâncoveanu, peste un secol, deci, numeroase documente atestă existența a 32 de târguri și orașe. Pe harta stolnicului Constantin Cantacuzino sunt consemnate 23 de așezări urbane importante (*ville grosse*): Cerneți, Târgu Jiu, Craiova, Caracal, Brâncoveni, Râbnic (Râmnicu Vâlcea), Slatina, Ocnele Mari, Pitești, Argeș (Curtea de Argeș), Rusci (Roșiorii de Vede), Odivoaia, București, Câmpulung, Târgoviște, Orașul de Floci, Râbnic (Râmnicu Sărat), Focșani, Buzău, Gherghița, Câmpina, Ploiești și Bucov.¹¹⁰ Cele dintâi trei orașe ale țării erau, după cum le-a descris Del Chiaro, București, Târgoviște și Craiova, primele reședințe ale domniei, cel de-al treilea, „reședința banului, care e prima demnitate după domnitor”.¹¹¹

¹⁰⁸ Charles de Peyssonnel, *op. cit.*, vol. II, p. 263; *Raport istoric despre starea Țării Românești 1679–1688 (Historice relatio de Statu Valachiae 1679–1688)*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, vol. V, București, 1847, p. 60–70; *Târgul Strehaia* (broșură fără titlu, f. a.); Del Chiaro, *op. cit.*, p. 10; Gh. Zagoriț, *Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București*, București, 1915; Gh. G. Bezziconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 81, Miron Costin, *Opere*, I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 237–238; *Călători străini... vol. V*, p. 207–208; *ibidem*, vol. VI, p. 187–223, 709; Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968; Ion Hurdubețiu, Flaminiiu Mirțu, N. Nicolaeșcu, Gh. Pirnuță, I. Stănculescu, *Câmpulung-Muscel, ieri și azi*, Cimpulung Muscel, 1974; *Istoria Craiovei*, Craiova, 1977; Vasile Petrișor, Lelius Mândroi, Calafat, *Trepte de istorie*, Craiova, 1977; *Îndrumător în Arhivele Centrale*, vol. I, partea I, București, 1981, p. 181 (mutarea Târgului Strehaia la Cerneți în 1708); Nicolae Bănică-Ologu, *Structura habitatului citadin în Râmnicu medieval*, în „Buridava. Studii și materiale”, „Râmnicu Vâlcea, IV, 1982, ș. a.

¹⁰⁹ *Călători străini... vol. III*, București, 1971, p. 14; Vezi și Lia Lehr, *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501–1650*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 664.

¹¹⁰ Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, ..., p. 28.

¹¹¹ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 310.

Bucureștii erau în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, „un oraș atît de frumos și de populat, încît este un fel de grădină de rai”¹¹². Alți călători l-au văzut ca pe „un oraș întins și împrăștiat, de o factură foarte specială”,¹¹³ cu o întindere foarte mare, dar cu o populație în jur de 50.000 de locuitori, întrucît „casele sunt răzlețe și depărtate una de alta, avînd fiecare casă curtea ei cu bucătărie și grajd „și deosebit, grădina ei cu diferiți pomi”¹¹⁴ sau „foarte mari și foarte bogate”.

În 1708, ieromonahul Ipolit Vișenski, călătorind prin Țara Românească descrie astfel orașul reședință: orașul București capitala muntenească e foarte mare, palate frumoase, mitropolia e sus pe deal și clopotnița înaltă de piatră e pe deal. Multe piște cu barace, iar fiecare limbă vinde deoparte; multe curți, înconjurate cu zid; turcii și creștinii târguiesc împreună; ulițele peste tot sunt pavate. Unde sunt palatele domnești, acolo este un mic castel. De aceea, se ține acest oraș bogat, căci în el acuma domnește emblema împărătească a lui Constantin¹¹⁵. Capitala era cel mai important centru comercial, meșteșugăresc, administrativ și cultural al țării. El s-a dezvoltat concentric în jurul Curții Domnești. Documentele pomenesc numele a 38 de mahalale în intervalul anilor 1633—1718, din care 19 apar menționate pentru prima oară între 1687—1716.¹¹⁶

Orașul Târgoviște a prosperat mult prin ridicarea lui din nou de către Constantin Brâncoveanu la rangul de cea de-a doua reședință domnească. Vechea reședință domnească de aici, dărâmată în 1659 din porunca Porții, a fost restaurată prin grija domnitorului Constantin Brâncoveanu. Cronica logofătului Radu Greceanu precizează că în al patrulea an de domnie, când Brâncoveanu a venit în Târgoviște (1692), „pus-au de a curățat casele domnești din Târgoviște și s-au apucat a le drege, ispravnic făcînd pre Mihail Cantacuzino vel spătar”.¹¹⁷ Lucrările au durat 7 ani și cheltuielile s-au făcut dintr-un bir special care se mai percepea și în 1702¹¹⁸. S-au refăcut casele domnești, biserica domnească și s-a construit un foișor de piatră și cărămidă, alte case ale celor apropiați domnului, un grajd. Străinii care au vizitat orașul Târgoviște ne-au lăsat relatări interesante. Astfel, arheologul și epigrafistul englez Edmund Chishull remarcă, în 1702, poziția strategică a orașului, respectiv depărtarea sa de turci și găsea palatul de aici al domnului asemănător cu cel din București și amîndouă asemănătoare „caselor celor mai luminați creștini”.¹¹⁹ După moartea tragică a voievodului, curtea domnească din Târgoviște a fost părăsită, ajungînd ulterior în stare de ruină.¹²⁰

Craiova, locul de scaun al Băniei Olteniei, în secolul al XVII-lea ajunsese orașul care influența, din punct de vedere al comerțului, o zonă foarte întinsă, ce am putea să o apreciem la întreaga regiune unde marele ban își exercita atribuțiile administrative, politice, militare și judecătorești. În

¹¹² *Călători străini...*, vol. VI, p. 709.

¹¹³ Del Chiaro *op. cit.*, p. 7.

¹¹⁴ Apud Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 76.

¹¹⁵ Gh. G. Bezriconi, *op. cit.*, p. 85—86.

¹¹⁶ Tereza Sinigalia, *op. cit.*, p. 35.

¹¹⁷ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu voievod...*, p. 85.

¹¹⁸ *Condica*, p. 46.

¹¹⁹ Edmund Chishull, *Călătorie prin Țara Românească (1702)*, traducere din engleză de Caterina Pitesteanu, extras din „Buletinul Societății Regale de Geografie”, (1922) XLI, București, 1923, p. 20.

¹²⁰ Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *Târgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.

anul 1640, misionarul catolic Baksič a remarcat că la Craiova alergau „fel de fel de oameni din satele și pământurile vecine și negustori de tot neamul, ca să cumpere dobitoace și să le ducă la Constantinopol”.¹²¹

Stadiul semiagrar în care se aflau orașele, în tot cursul secolului al XVII-lea și în secolul următor, se poate evidenția prin aceea că mahalalele, aglomerațiile umane apărute succesiv pe parcursul secolelor XVI–XVIII, s-au păstrat, până în secolul al XIX-lea, complet izolat una de alta, prin terenuri de cultură, vii sau chiar locuri virane. Procesul de sinochism a fost lent și legat mai mult de activitățile comerciale și meșteșugărești. Mahalalele cele mai vechi au apărut în teritoriul rural din jurul orașului, de unde acestea își dobândeau produsele necesare alimentării pieței sale. Pentru acest teritoriu în documente s-a folosit termenul de *hotar* sau de *moșie*, iar istoricii l-au numit „în domeniul târgului sau orașului”.

Extinderea vechilor orașe a fost un proces continuu, Vechiul Râmnic, zis „din Deal”, spre exemplu, s-a întins peste „orașul din vale” (care s-a născut prin contopirea satelor Ulița și Licura), peste Țigănie, Cetățuia și Priba, încât ocolul ocinei orașenești a ajuns în hotar cu Bujoreni și cu Oltenii.¹²² Într-un asemenea târcol, „destul de întins”, orașenii făceau agricultură, contribuind la alimentarea pieței cu produse alimentare necesare. Orașul Râmnicul Vâlcea a dominat, după cum se exprimă chiar documentele, Ocna Mare și Râureni, integrându-se în rețeaua marilor orașe, ale epocii: Sibiu, Câmpulung, Brașov, Târgoviște, Curtea de Argeș, Pitești.

Moșia domnească a orașului Slatina se întindea până la Strehareț, Clocociov și peste Olt, la Slatina, până la Pârliți, Zorleasca și Turia la est. Slatina¹²³, prin târgul său „de țară” cu dată fixă la 23 aprilie și cu durată de două săptămâni, a dominat până către zilele noastre, rețeaua de târguri din zonă (Corbu, Dobrotești, Optași, Câmpu Mare, Drăgănești, Potcoava, Stolnici), integrându-se modest în rețeaua mai vastă a orașelor înconjurătoare (Pitești, Râmnicul Vâlcea, Drăgășani, Caracal).

O linie descententă în evoluția lor urbană au cunoscut localitățile Târgșor, Gherghița, Câmpina și Orașul de Floci¹²⁴. În schimb, Ploieștii asced tot mai mult către dimensiunile unui oraș, raza sa de influențare economică suprapunându-se și peste vestitele orașe din secolele anterioare, Târgșor și Gherghița, sau peste târgușorul de la Urlați.¹²⁵ După anul 1700, potrivit mărturiilor unui călător străin, orașul Buzău era încă în situația de „stat”, fără întărituri.

Procesul de întindere teritorială și, concomitent, de creștere demografică, a fost strâns legat de concentrarea unor importante forțe productive. A fost epoca când în viața orașelor se impun pe primul plan activitățile meș-

¹²¹ *Călători străini...*, vol. V, p. 207.

¹²² Aurelian Sacerdoțeanu, *Originea și condițiile social-economice ale dezvoltării vechiului oraș Râmnicul Vâlcea*, în „Buridava. Studii și materiale”, Râmnicul Vâlcea”, III, 1972.

¹²³ *Procesul de urbanizare în România, Zona Slatina-Olt* (sub redacția Miron Constantinescu, H. H. Stahl), București, 1970.

¹²⁴ George Potra, N. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor, 1632–1857*, Ploiești, I. a. p. 8. Gh. Zagoriț, *op. cit.*, p. 29–32; Nicolae Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraș devenit sat-Gherghița (La 550 ani de la prima mențiune documentară)*, în „Revista de istorie”, tom. XXXIV (1981), nr. 12.; Aurelian Sacerdoțeanu, *Începuturile orașului Gherghița*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 31 și urm.

¹²⁵ G. Potra, N. Simache, *op. cit.*, p. 8.

teșugărești și comerciale. În orașe, structura socială cuprindea meșteșugari, negustori, zarafi, militari, clerici, mari boieri și agricultori.

În secolul al XVII-lea s-a produs o mutație în mentalitatea și activitatea boierilor impusă de necesitatea valorificării produselor de pe domeniile lor și de apropiere de piețele de desfacere a mărfurilor din import. Tot mai mulți boieri își cumpără case și terenuri în orașe sau în capitală. Fenomenul a luat o dezvoltare mai mare în secolul următor.¹²⁶

În tot veacul al XVII-lea, ca de altfel și mai înainte și după, se întâlnește în expresia documentelor de cancelarie sau în formulele de adevărire a actelor cuvântul „orășeni”, prin care se desemnau locuitorii orașelor. Poziția lor socială era dintre cele privilegiate. Prin examinarea informațiilor de epocă, nu se poate face o evaluare cantitativă a categoriilor sociale orășenești și a profesiei acestora. Numeroase documente s-au întocmit „denaintea a mulți neguțatori și denaintea orășenilor”.

Circulația mare de bani și de mărfuri în târguri a dus la îmbogățirea negustorilor și meseriașilor. Numeroși au fost acei negustori, care, dispunând de bani obișnuiți de pe urma negoțului, au cumpărat moșii, părți de sate, vaduri de moară, case și prăvălii.

În epoca brâncovenească, germeii înnoirilor în toate domeniile economico-sociale s-au făcut sesizabili și în procesul urbanizării, atât în extinderile teritoriale ale orașelor, cât și în conturarea mahalalelor, a străzilor, a pieței (bazarul și bolțile), a locului târgului și al bâlcii, al centrului (pâr-călăbiei) etc.

Printr-o politică economică chibzuită, fixarea de taxe moderate, organizare vamală, controlată direct de puterea centrală, Constantin Brâncoveanu a reușit să impulsioneze comerțul extern și intern, contribuind astfel la prosperitatea orașelor cu târguri, la ridicarea acestora la rang de centre comerciale recunoscute pe plan internațional (București, Târgoviște, Craiova, Caracal, Câmpulung, Pitești, Focșani, Brăila, Giurgiu). Dreptul de schelă acordat orașelor cu târg (vezi vămile interne n. ns.) a asigurat libertatea și securitatea comerțului de tranzit dar, în același timp, și materia primă necesară meșteșugarilor locali. Totodată, concurența produselor de import de către produsele de artizanat locale a stimulat atât producția, cât și calitatea produselor, a impus organizarea meseriașilor și negustorilor. Dinamica economico-socială din orașele Țării Românești a fost sesizată de călătorii străini,¹²⁷ care remarcă numeroasele lucrări de construcție ce schimbau „pe zi ce trece” înfățișarea acestora.

Dar elementul hotărâtor al dezvoltării vieții meșteșugărești rezidă în lărgirea pieței interne, în legarea gospodăriei feudale și țărănești de producția orășenească. Mărfurile realizate în centrele urbane capătă o largă difuziune, în același timp în care produsele sătești iau drumul orașului sau

¹²⁶ „Până în secolul al XVI-lea a remarcat P. P. Panaitescu — putem spune că boierimea nu era legată de târguri; ea își avea curțile sale pe moșii și nu era nevoită să se folosească de târguri decât doar în mică măsură pentru vânzarea produselor de pe moșii sau pentru cumpărăturile de mărfuri aduse de peste graniță”. Vezi Valeria Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova, (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 421.

¹²⁷ *Călători străini...*, vol. VI, p. 716; vol. VIII, p. 197.

al comerțului extern. „Această simbioză stă la baza transformărilor economice și sociale pe care le înregistrează domnia lui Constantin Brâncoveanu”.¹²⁸

Secolul al XVII-lea nu a marcat modificări esențiale în structura sistemului vamal al Țării Românești comparativ cu veacurile precedente. Domnii au instituit câteva taxe vamale noi; au alcătuit câteva tarife vamale pentru punctele de vamă dinspre Transilvania, iar de la mijlocul secolului au introdus obiceiul arendării vămilor de la margine.¹²⁹ Vămile de la margine au fost împărțite de domnie cu marile mănăstiri. În secolul al XVIII-lea, venitul unor asemenea vămi a fost dăruit integral unor mănăstiri, precum cel de la Focșani (mănăstirii Sf. Ioan), de la Câmpina (mănăstirii Hurezi), de la Vâlcan (mănăstirii Tismana) și de la Cerneți (mănăstirilor Strehaia și Hurezi)¹³⁰.

Constantin Brâncoveanu a fixat cuantumul taxei vamale pentru vitele cumpărate în vederea comercializării (oluchac), pentru vânzarea mărfurilor cu cotul (cotărât), pentru aceia „ce port maja de pește sărat” prin târguri și prin sate (măjărit), și chiar asupra vânzării săpunului. Unii istorici consideră că acestea ar fi mai curând dări pe profesie decât vămi, precum le numesc documentele. În orice caz, ele trebuiau să fie respectate și de către negustorii străini, cu excepția celor veniți cu firmane turcești sau care obțineau cărți domnești de scutire¹³¹.

De pe urma vămilor domnia obținea importante venituri. Dacă la sfârșitul secolului al XVI-lea erau apreciate de Franco Sivori la 60.000 scuzi pe an, acestea erau mai mari decât venitul adus de ocnele din țară (40.000 de scuzi pe an). Ulterior ele au scăzut, încât după anul 1759 s-au situat permanent pe locul trei după oierit și ocne.¹³²

Politica vamală a voievozilor avea în vedere și fixarea taxelor la punctele de vamă, dirijarea negustorilor către târguri pe drumurile prestabilite, asigurarea unor activități comerciale necesare dezvoltării și înfloririi anumitor localități, atragerea negustorilor străini, realizarea de alianțe și relații de colaborare cu vecinii. În acest din urmă scop, domnii Țării Românești au acordat numeroase scutiri de taxe vamale. În 1682, Șerban Cantacuzino a acordat scutire de oluchac și de vamă pentru 30 de vaci și oi ale prietenului

¹²⁸ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 84. Asemenea relații între puterea centrală și drepturile orașelor, între prerogativele administrației și activitățile meșteșugărești și comerciale sau între piața locală și negustorii europeni au fost considerate factori care au „împiedicat orașele medievale din Țara Românească și Moldova, să cunoască o ascensiune înfloritoare ca în multe țări europene” (Constantin Șerban *Târgurile și orașele medievale românești*, în *Studii și cercetări economice I—II*, 1968, p. 162). Epoca Brâncoveanu a probat însă procese ireversibile pozitive în ascendența orașelor și târgurilor.

¹²⁹ Referiri privind sistemul vamal din secolul al XVII-lea, în Țara Românească la: Alexandru V. Vasilescu, *Vămile Olteniei supt austrieci*, în „Arhivele Olteniei”, VII, 1928, p. 15; Lia Lehr *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii”, XXI, 1968, nr. 1, Paul Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXXIII, 1980, nr. 8; Dinică Ciobotea, *Vămile din Oltenia în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, 1984, nr. 3.

¹³⁰ Constantin Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, III, 1961, p. 122.

¹³¹ Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei...*, p. 36.

¹³² *Călători străini...*, vol. III, p. 14; Constantin Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești...*, p. 122.

său Petar Ianăș¹³³. Negustorilor sibieni („oamenii dumisale prietenului domniei mele județului de la Sibii”), Constantin Brâncoveanu le-a acordat liberă trecere („fără de vamă că așa iaste porunca domniei meale”) către bălțile de la Dunăre „ca să cumpere pește morun”¹³⁴. La 22 ianuarie 1692, același Petar Ianăș a obținut de la voievodul Țării Românești dreptul de a arenda pe timp de un an vama de la Căineni (partea domnească), „împreună cu cele 12 sate ale școlii și cu judecata lor, să aibă a lua vamă de la tot omul cini ce fel de bucate sau de marfă ar trece prin scală. Din toate să le ia vamă după obicei”¹³⁵.

În vremea lui Constantin Brâncoveanu se lua vamă atât pentru orașele și locurile unde se făcea comerț, cât și pentru activitatea „de negustorie”, cu excepția produselor destinate domniei sau expediate de aceasta și a celor din poruncă domnească. Se lua vamă „de la tot omul”, „orice fel de bucate ar vinde”, de la toți „care trec cu marfă sau cu vite”¹³⁶. Aceste măsuri nu se aplicau „boierilor mazili”, „boierilor aleși”, mănăstirilor sau oamenilor domnului sau se aplicau diferite de la un punct de vamă la altul.

Vămile interne de la vaduri și poduri, pe unele moșii boierești și mănăstirești din târguri sau la margine de oraș continuau a fi foarte numeroase, stânjenind atât comerțul cu mărfuri indigene, cât și pe cel de tranzit. Conform *Anatefterului*, în care „se arată între sine obiceiurile Țării Românești” din anul 1695, („den zilele prea luminatului Io Constantin Băsarabă vocvod”), unul mai important era la Râmnic, Buzău, Gherghița, București, Roșiorii de Vede, Zimnicea (Zimnicele), Târgoviște, Pitești, Slatina, Câmpina, Văleni, Focșani, Hodivoaia (Odivoia), Greaca, Caracal, Craiova și Strehaia.

O categorie numeroasă de vămi interne era cea a brudinelor, taxe impuse pentru trecerea podurilor și vadurilor râurilor. De fapt, din cele 23 de poduri importante, din lemn, consemnate de harta stolnicului, Constantin Cantacuzino, reprezintă tot atâtea puncte de vamă.¹³⁷

Prin aceste puncte de vamă puteau trece nestingheriți cei scutiți de domni. La 14 octombrie 1665, Mănăstirii Cozia i se reconfirma, prin hrisov domnesc, dreptul de a avea două care „cu sare și cu altă marfă” scutite de vamă „în toate târgurile de la Severin până la Brăila pân toate vadurile, încă nici la vămi printre munți”¹³⁸.

Veniturile unor vămi interne au fost dăruite, parțial sau integral, unor mănăstiri sau boieri, Mănăstirea Jitianu primea, la 6 aprilie 1679, dreptul de a încasa venitul rezultat prin taxele percepute la podul de peste Jiu din dreptul satului Iamnic¹³⁹. În 1699, Constantin Brâncoveanu dădea Mănăstirii Brâncoveni vama de la orașul Slatina.¹⁴⁰ O altă mănăstire, Hurezi, a primit de la ctitorul ei și vama de la Craiova, pe care o arenda. Prin hrisov, această cedare domnească a fost confirmată de Ștefan Cantacuzino la 8 noiembrie 1715. O parte din „banii din venitul bălciului care se face

¹³³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, 1, p. 126.

¹³⁴ Arh. St. Sibiu, Fond Brukenthal, nr. 213, f. 10.

¹³⁵ Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei...*, f. 10, p. 39–40.

¹³⁶ *Anatefterul...*, p. 2–3, 70.

¹³⁷ Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino...*, p. 12–13.

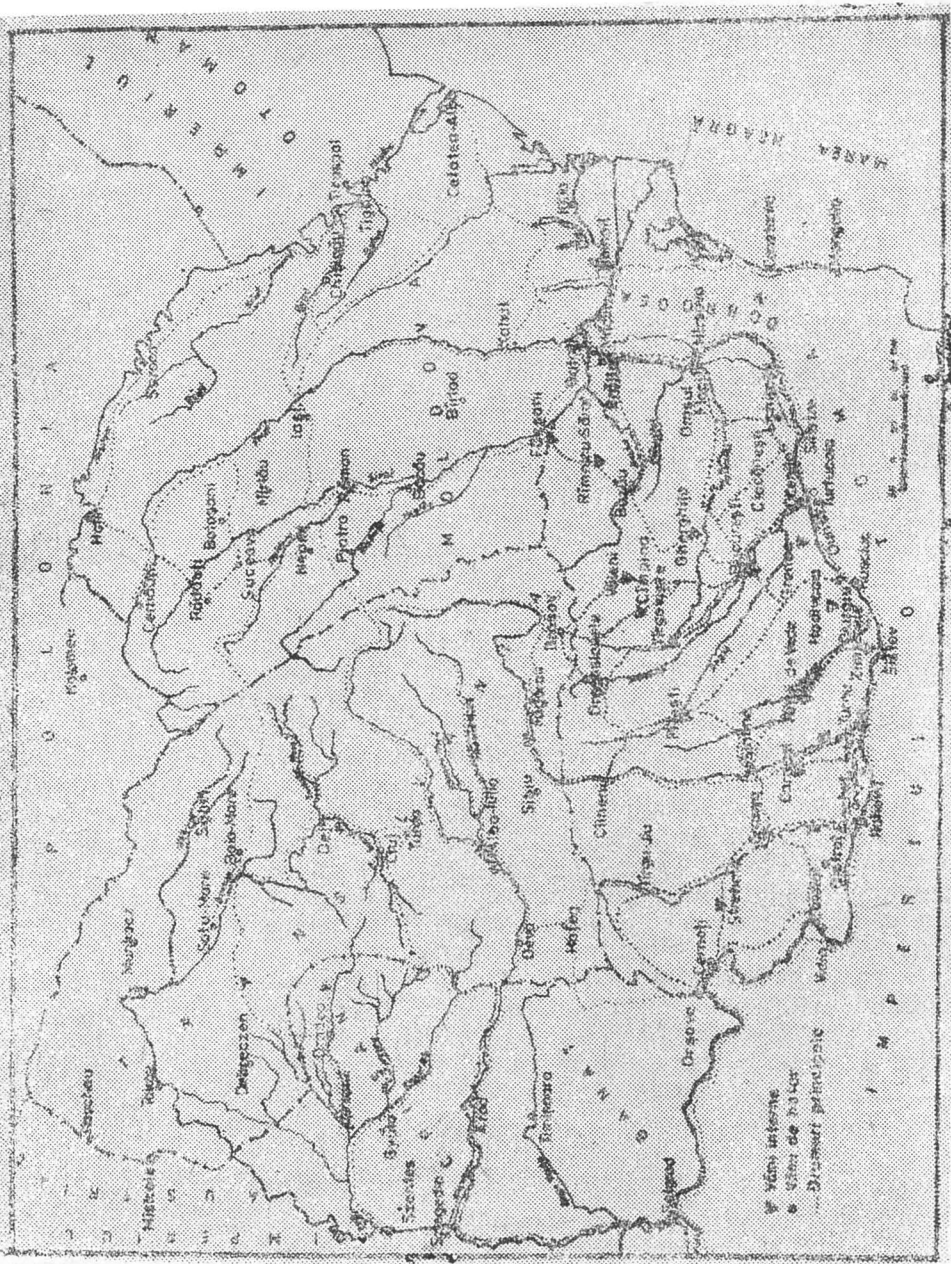
¹³⁸ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 723, f. 441.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Îndrumător în Arhivele Centrale*, vol. I, partea I, București, 1971, p. 60.

GRĂNITĂRILE ȘI SALELE ZĂRILOR ROMĂNEȘTI ÎN TIMPUL DOMNIEI LUȘI CĂȘTELEAȘII ȘI ȘTEFĂN ȘTEFĂN

la scaunul Craiovei", „care venit iaste al cămării domnești pentru vânzarea vămii de la acel oraș și scaun", se dădea Mănăstirii Dintr-un Lemn.¹⁴¹

Vămile de margine au rămas tot cele vechi, adică Târgu Jiu, Căineni, Rucăr-Dragoslavele, la principalele trecători din Carpații Meridionali; Calafat („vama Diului"), Bistreț, Cerneți, Grojdidob („Grojdivrob"), Orehova, Islaz, Turnu, Giurgiu („Giurgiov"); Oltenița, Ciocănești, Lichirești, Orașul de Floci la vadurile de la Dunăre.¹⁴² La 2 aprilie 1690, Constantin Brâncoveanu întărea Mănăstirea Bistrița, între altele, venitul de la Balta Albă și gârla Celciului, „tot prin două", „din vama caselor, din pârpar, și din toate vânătorile, din doi bani un ban"¹⁴³. Același domn, mare chivernisitor de țară, scria, la 14 ianuarie 1695, vameșilor de la Bistreț și Măceș că au fost pârpați de egumenul Varlaam al Mănăstirii Arnota că opresc „ce ar fi partea mănăstirii din vamă din balta Măceșului", poruncindu-le „să dea partea mănăstirii ca și până acum".¹⁴⁴

Vama de la Vâlcău fusese dată Mănăstirii Tismana, care, încă de la 26 martie 1570, putea vămii orice, inclusiv marfa turcească, adică cea care venea de peste Dunăre. La 5 aprilie 1607, prin hrisov domnesc i se confirmă „ca să-i fie vama de la Vâlcău jumătate, pentru că accastă mai sus spusă vamă a fost de moștenire a ... mănăstirii".¹⁴⁵ La 9 aprilie 1607, Radu Șerban poruncește „schilerilor, ce se cheamă di la Vâlcău", să facă vama la schila Căinenilor al treilea ban și din pocloanele parte și parte din „vama de la scala de la Vâlcău ci trec peste munți" cu Mănăstirea Tismana.¹⁴⁶ În vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu întreaga activitate vamală din Carpații Meridionali, dintre Olteț și Dunăre era coordonată de vama de la Târgu Jiu.¹⁴⁷ Tot Mănăstirea Tismana stăpânea, încă din secolele anterioare, jumătatea din vama de la Calafat, precum și jumătate din veniturile bălții Bistrețului.

Punctul de vamă cel mai frecvent amintit în documente, stârnind cel mai mare interes pentru veniturile încasate, a fost Căineni, Matei Basarab a făcut o nouă împărțire a veniturilor acestei vămi, în urma căreia luau câte o parte fiecare: mănăstirile Cozia și Arnota și domnia. Această măsură a fost întărită de urmașii săi la tronul Țării Românești, unii adăugând și alte scutiri de dări pentru schilerii mănăstirilor. În hrisovul lui Antonie Vodă din Popești, din 15 aprilie 1670, se specifică cum că „oamenii mănăstirii care vor fi ispravnici la schilă în pace de împrumut și de cel domnesc și de alte dăjdii i cheltuiuale ce ar fi despre păsul țării să aibă a da numai schilerii domnești care vor fi pre partea domnească".¹⁴⁸

La 17 iunie 1690, Mănăstirea Arnota, pe lângă a treia parte din vama amintită, mai primea din partea domnului Brâncoveanu vinăriciul din satele vâlcene Costești, Bărbătești, Dobriceni și Bogdănești „și cu tot pârporul de peste tot hotarul den hotarul Dorbicenilor până în hotarul Hure-

¹⁴¹ Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Dintr-un Lemn, XLV / 26.

¹⁴² *Anatefterul*..., p. 3-5, 7-9, 35.

¹⁴³ Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Manuscrise, nr. 146, f. 227-229.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 717, f. 1.

¹⁴⁵ *DIR, B, XVII*, vol. I, p. 112-113.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 255, vol. IV, p. 105, 368.

¹⁴⁷ *Anatefterul*..., p. 35. Așezându-se vama de la Târgu Jiului, în 1707-1708, vameșilor le revenea vama „din Târgul Jiului și cu vama cerei, însă muntele și din apa Oltețului, până în apa Voditei".

¹⁴⁸ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 209, f. 355; nr. 712, f. 282-283.

zilor... să aibă a lua din 10 vedre 1 vadră”.¹⁴⁹ Același voievod dădea hrisov, la 22 octombrie 1701, egumenului Vasile al Coziei „de să aibă pe seama mănăstirii din toată vama de la schila Căinenilor al treilea ban și din pocloanele ce vin acolo la vameși și din toate veniturile vămii ce ar fi tot al treilea după obicei, precum s-au luat până acum”. Mănăstirea urma să-și pună ispravnic „ca să fie împreună cu ceilalți schilieri” pentru a lua adetul cuvenit.¹⁵⁰ Începând cu domnia fanarioți stăpânirea de către mănăstirile oltene a venitului vămii de la Căineni a fost condiționată. Astfel, la 24 mai 1719, Nicolae Mavrocordat întărea Mănăstirii Arnota a lua „din vama Căinenilor al treilea ban cum au luat și mai înainte vreme numai și ea să aibă a da la visteria domnească pe an câte t«a» l«eri» 200”.¹⁵¹

Creșterea veniturilor vămilor a generat dispute între stăpânii lor. Din câteva plângeri ale mănăstirilor către domnie rezultă că uneori vameșii domnești nu dădeau integral partea de danie celor mănăstirești. Matei Basarab, la 30 iunie 1637, făcea dreptate călugărilor Mănăstirii Tismana, care se jeluiseră că pârçălabii de la Târgu Jiu nu le dăduseră „vama ce iaste venitul mănăstirii de la oamenii care vin cu povară” din Transilvania.¹⁵² Schilerul Vlad, prin 1692—1694, a încasat și partea ce se cuvenea Mănăstirii Arnota, fapt pentru care aceasta s-a plâns domniei la 20 ianuarie 1694.¹⁵³ La 5 noiembrie 1707, a intervenit cu scrisoare cu blestem Teodosie, mitropolitul Țării Românești, către „vameșii de la vama Căinenilor” aflați „pe partea domnească”, deoarece s-a jeluît popa Paisie, „care iaste pe vama Mănăstirii Cozia și cu ceilalți de la Arnota”, cum că nu umblau cu dreptate, dând „răvașele printr-un ascuns la neguțatori și la prieteni” și fac „vicleșuguri către sfintele mănăstiri”. Mitropolitul cerea a se respecta obiceiul ca și vameșii mănăstirilor să ție răvașe, și ținându-le să dea și ei pe rând cu săptămâna.¹⁵⁴

În drumul spre Brașov era o altă vamă importantă, veche, considerată la 1634 „cheia țării”, cea de la Rucăr și Dragoslavele. Așezată într-o posadă (loc obligatoriu de trecere), această „schilă” era „păzită ziua și noaptea” de cele două sate de posădari, Rucăr și Dragoslavele, iar împrejurimile de alte 12 sate de plăieși. Pârçălabii celor 12 sate orânduiau locuitorii pentru pază. În cazul în care plaiul rămânea nepăzit — se specifica într-o poruncă domnească din 1680 —, pârçălabii puteau fi pedepsiți chiar cu spânzurătoare.¹⁵⁵ Veniturile realizate din amenzi erau împărțite de schilieri, pârçălabi și Mănăstirea Câmpulung. În anul 1695, statutul acestei schele era identic cu cel al plaiului Loviștei (Căineni).

O altă „schilă” care, în secolul al XVI-lea, vămuia „cumpărăturile de la Brașov”, a fost cea de pe Valea Prahovei, de la Câmpina. În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu aceasta ajunsese a fi considerată vamă internă, ca și cea de la Văleni.¹⁵⁶ Descreșterea importanței ei a început după

¹⁴⁹ *Ibidem*, nr. 717, f. 1204.

¹⁵⁰ *Ibidem*, nr. 209, f. 256.

¹⁵¹ *Ibidem*, nr. 717, f. 1205.

¹⁵² *Ibidem*, fond Mănăstirea Tismana, XCI / 12.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Ibidem*, colecția Manuscrise, nr. 209, f. 358.

¹⁵⁵ *Anatefterul...*, p. 7.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 13. Aici se menționează clar că vama pe care o strâneau pârçălabii „în-
r-acest târg” se lua de la „veri fie boiar, au slujitor, au călăraș sau stolnic, au călugăr, au popă,
u măcar veri ce fel de om ar hi”. Nespecificându-se negustori de alt neam deducem faptul
că vama de la Câmpina era pentru „numai potecă și scală de negustorie”. Vezi și Del Chiaro,
op. cit., p. 11; Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească, în*
ec. XV—XVII, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 208—210.

12 martie 1674, când domnul țării a interzis celor care veneau din Transilvania să mai folosească drumul de pe Valea Prahovei, pe la schela Câmpina, obligându-i să treacă numai pe la Rucăr și Dragoslavele.¹⁵⁷

Numeroasele puncte de vamă determinau pe negustori să le ocolească, în ciuda asprelor porunci domnești, întrucât taxele ridicau prețul produselor și micșorau veniturile obținute. Pentru împiedicarea trecerii mărfurilor de contrabandă sau prohibite exportul fără plata vămii (după expresia „cărților” de vamă brâncovenesti): („Iar pe care i-ar afla făcând alte meșteșuguri cu viclenie și făcând alte vaduri pre într-alte părți, ascunzând vama domnească, nemergând la vameși, să aibă a le lua vama îndoită, veri fie turcu, au măcar ce om ar fi”), statul a organizat instituția plăiașilor și cea a vătafilor de plai.¹⁵⁸ În secolul al XVII-lea, între satele de plăiași, propriu-zise, care păzeau văile râurilor și plaiurilor au apărut satele schelelor, câte 12 la număr, a căror atribuție era de a păzi locurile de trecere în Transilvania, unde se încasa vama.¹⁵⁹ Cu ocazia arendării, în 1692, a vămii Căineni de către domn lui Petar Ianăș, se menționează că se includ și „cele 12 sate ale scali și cu judecata lor”. Tot pentru paza bunicii vămii a mărfurilor și trecătorilor prin schela de la Căineni, pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, schilerul mai dispunea de forța de intervenție a unei unități de martalogi condusă de un căpitan, zis de Loviște.¹⁶⁰ În localitățile cu vămi, interne, pârcălabii aveau în subordine câte 2 mortasipi („Și cu mortasipii nimenea treabă cu dânșii să nu aibă, fără cât numai să asculte pre pârcălabi”).

Organizarea sistemului vamal de către Constantin Brâncoveanu a întărit puterea vameșilor și pârcălabilor.¹⁶¹ În teritoriile vămilor, iuzbașii,

¹⁵⁷ Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor...*, p. 212.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 192 și urm. „Paza plaiului era... o formă regională de muncă față de domnie, care înlocuia, de obicei, celelalte obligații în muncă și în schimbul căreia plăiașii aveau și unele scutiri parțiale de dări” (p. 194). La 22 ianuarie plâng că li se ia mai mult ca înainte pentru dările oieritului, dijmăritului și vinăritului, Gheorghe Duca le întărește acestor vechile obiceiuri, care fuseseră și în vremea lui Radu Leon: oierii să dea pentru oierit câte 14 bani de litră și pentru oaie bună și de siliește un miel, iar ploconul să fie de 12 bani; dijmării să ia de litră sau de rămător bani 13; pentru plocon 12 bani și 2 bani pentru scos iar vinărici să ia pentru fiecare vadră de vin câte 20 de bani, ploconul 12 bani și 2 bani de scos (Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Documente istorice, IX / 1).

¹⁵⁹ *Analesterul...*, p. 64–67: este prima evidență pentru toată țara a satelor de plai („sate plăești”). După calculul nostru, care nu include satele de drum, de viari, dârvaș pictrari, vârniceri, brutari, cărbunari, legănari, sate cu același regim fiscal ca și satele de plăieși, acestea ajunseseră la peste 251; 15 în jud. Slani Râmnic, 29 în jud. Buzău, 28 în jud. Saac, 19 în jud. Prahova, 18 în jud. Dâmbovița, 6 în jud. Teleorman, 33 în jud. Muscel 39 în jud. Argeș, 38 în jud. Vâlcea și 26 în jud. Vlașca. Vezi și Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor...*, p. 196.

¹⁶⁰ Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor...*, p. 211. Andrei Veres *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească până la 1821*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. VII, 1927, p. 136.

¹⁶¹ A treia categorie de slujitori domnești care încasau vama domnească de pește de la Greaca o alcătuiau stolnicii. (*Analesterul...*, p. 28). În poruncile de reșezare (organizare a sistemului vamal de către domnul Constantin Brâncoveanu se face foarte clar distincție dintre vameșii și schilieri, care în toate cazurile sunt întâlniți în vămi de margine, și pârcălabi, care apar numai în târguri, așa-zisele vămi interne (din interiorul țării). Bazându-ne pe această nuanțată delimitare a punctelor vamale (vămii la vadurile Dunării și la hotarul de Transilvania; schela la Căineni; vămi din târguri; vama domnească de pește de la Greaca am alcătuit harta care se deosebește de cea realizată pentru secolul al XVIII-lea de istoric Constantin Șerban.

oamenii domnești, călărașii, ceașii, căpitani de margine, oamenii banului (în zona Olteniei), pârcălabii boierești, protopopii erau atenționați să respecte poruncile și învățăturile vameșilor, căci numai aceștia din urmă puteau „să aibă o judecare... pre tot omul carii sunt, supt ascultarea lor, să le facă dreptate și certare, firește fiecăruia după vina lui”¹⁶².

Așa cum legislația vamală prevedea¹⁶³ și aparatul de stat veghea la plata vămii, tot așa existau pedepse pentru vameșii care nu respectau taxele vamale. Fiecare taxare revenea numai domnului și era strâns legată de dinamica comercială. Tendința scăderii valorii taxelor vamale, vizibilă pentru tot secolul al XVII-lea, mai ales în comerțul de tranzit spre Sibiu¹⁶⁴, atrăgea după sine scăderea prețurilor, incurajarea importului, creșterea cantității de mărfuri. Aceste raporturi între vamă, prețuri și piață prevalează rolul important de regularizare al vămii, și totodată, domniei îi crea posibilitatea de a exercita controlul asupra mișcării tuturor bunurilor materiale destinate comerțului în țară. Cedarea de vămi de către domnie nu a exclus această posibilitate, întrucât reconfirmările se făceau tot de către autoritatea centrală.

Perceperea taxelor se făcea diferențiat în punctele vamale interne față de cele de margine, în sensul că nu se aplica în primele pentru cei care călătoreau fără scopuri negustorești, și nici pentru carele goale, fără marfă. Până în secolul al XVIII-lea, taxele vamale cuprindeau vama cea mare (raportată la valoarea mărfurilor aflate în carele negustorilor) și vama cea mică (la cantitatea globală de marfă aflată în care).

Între izvoarele care cuprind tarifele vamale, cel mai cuprinzător privește vama de la podul de peste Jiu, încasată, de mănăstirea Jitianu din 9 aprilie 1679, întrucât din el putem desluși nu numai sumele încasate, dar și varietatea mărfurilor, necesitățile pieței, direcțiile de vehiculare a principalelor produse dintr-o regiune comercială: „Însă să aibă a luare de la tot omul... veri ce om ar trece pe pod, să ia de carul încărcat cu 6 boi, bani 8 și de carul încărcat cu 4 boi, bani 6 și de carul cu sare sau cu altă povară, vericu ce ar fi încărcat, să ia și de carul încărcat cu 2 boi, bani 2 și de alte care încărcate veri cu ce fel de povară ar fi să ia după cum scrie mai sus, iar de caru sec să nu ia nimic. Așijderea să ia și de la călători, de om câte un ban veri cine ar fi, iar de la călătorul pedestru să nu ia nimic. Iar de vită ce ar trece cai, boi, vaci, vite mari, să ia de vită bani 1 și de calul ce ar fi însămanat ce ar fi cu povară bani 2 și de oi negustorești sau veri ale cui vor fi din 10 oi bani 1 și din rămători iar din 10 bani 1. Însă să se socotească ce ar fi vite mari, iar mici, porci, mânji, viței să nu se socotească la număr nici să ia nimic”¹⁶⁵.

Vama de la vaduri, în vremea lui Brâncoveanu, a fost vândută de domn cămărașilor de la ocne sau pârcălabilor pentru sume care difereau de la un an la altul, între 7500 taleri (în 1710) și 10.500 taleri (în 1713)¹⁶⁶.

¹⁶² *Anatefterul...*, p. 2, și urm.

¹⁶³ *Îndreptarea Legii*, ed. critică, București, 1962, p. 316.

¹⁶⁴ Arh. St. Sibiu, fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Socotelile vamale, Tricesima, anii 1614–1622, 1673–1692.

¹⁶⁵ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 723, f. 441.

¹⁶⁶ *Catastihul*, p. 3, 11.

Potrivit evidenței cămării domnești („tezaurul privat al Principelui” — după exprimarea lui Del Chiaro), vama de la vaduri se comasa fie cu otlu-hacul, fie cu vămile din târguri ce reveneau pârçalabilor, așa numitele „pârçălăbii”.

În general tarifele vamale se alcătuiau pe principiul valabilității numai pentru un anumit punct de vamă. Aceasta a făcut ca tarifele vamale să fie menționate multă vreme după instituirea lor, iar atestarea lor documentară să fie făcută numai cu ocazia unor modificări. În epoca brâncovenească, punctele de vamă de margine din Oltenia au folosit tarifele vamale stabilite la 1568 pentru Calafat, 1675, 1691, 1705 pentru Căineni¹⁶⁷ și 1717 pentru Vâlcan¹⁶⁸.

Astfel, domnul Constantin Brâncoveanu a „reșezat” formele vechi vamale în interesul domniei și al țării, în funcție de factorii politici și economici ai vremii sale, de pe poziția independentă din care voievozii din secolele XIV—XV acordaseră privilegiile (tratate) comerciale. El a perpetuat tarifele vamale („să ia vama după obicei”), însă a poruncit vameșilor de la margini să aibă a lua vama „de la tot omul”, indiferent dacă era pământean sau străin¹⁶⁹.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, sub impulsul ideilor mercantiliste și al mersului ascendent pe care l-a urmat societatea românească, unele forme ale sistemului vamal s-au modificat sau au dispărut. Restatutarea lor de către Brâncoveanu era firească, în cursul unui proces istoric favorizant transformărilor economice și sociale, și posibilă din punct de vedere al raportului material într-o activitate politică independentă, de amploare internațională.

Documentele interne din secolul al XVII-lea și începutul celui următor menționează participanții la comerț sub numele de negustori și cupeți. Cele mai importante grupări erau în zonele Craiova, Râmnicu Vâlcea-Ocnele Mari, Baia de Aramă, Târgoviște, Pitești, București, Buzău și împrejurimile acestora¹⁷⁰.

Sunt indicați numeroși localnici care alcătuiau o categorie socială importantă în societate, aceea a negustorilor, și sunt menționate preocupări comerciale ale orășenilor, meseriașilor, țăranilor, boierilor, dregătorilor.

Expresie directă a noului spirit al vremii, al interesului pentru câștig, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se conturează tot mai clar procesul de antrenare a boierilor și mănăstirilor în comerț, paralel cu acela al deposedării târgoveților și acapararea prăvăliilor și locurilor de case din

¹⁶⁷ *Anatefterul*, p. 81—82; N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 251—254; *Idem, Opere economice*, București 1986, p. 148.

¹⁶⁸ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. I, București, 1913, p. 136—137. Vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 8.

¹⁶⁹ *Anatefterul!* . . . , p. 3 („măcar să fie turcu, ori ovreiu, au arbănaș, au oameni de țară, boiar, au rumân, au slujitor, au măcar ce fel de oameni ar fi”); p. 4 („ori fie turcu, au ovreiu, au armean, au arbănaș, au grec, au sârbu, au ungurean, au oameni de țară, boiari, slujitori, rumâni, măcar veri ce fel de oameni vor fi”); p. 8 („veri, fie boiari, au armean, au turcu, au grec, au sârbi, au arbănaș, au ovreiu, au moldoveni, au ungurean, au sas, și au munteni, au măcar ce fel de om va fi” . . .).

¹⁷⁰ Adina Berciu Drăghicescu, Dinică Ciobotea, *Les participants au trafic commercial des XVIIe—XVIIIe siècles en Olténie*. în „Analele Universității București”, *Istorie*, XXXVI, 1987, p. 48—58.

orașe de către boieri și clerul înalt¹⁷¹. Chiar și țărani liberi și fruntași sunt cuprinși tot mai mult în sfera schimburilor de mărfuri¹⁷². În afară de negustorii pământeni, au fost prezenți numeroși străini, în special sud-dunăreni: raguzani, sârbi, croați, bulgari¹⁷³. În 1640, Baksič a întâlnit prin localitățile din Oltenia și până la Pitești mulți catolici din Chiprovăț (în număr de „peste 60”), care se „ocupau de negoțul”¹⁷⁴. Numărul acestora a crescut spre sfârșitul secolului. Dintre aceștia, cel mai cunoscut era Franco, cupețul Chiproviceanu, pe care documentele îl menționează făcând nenumărate cumpărături la Slatina între anii 1694–1706¹⁷⁵.

Deși unele documente din secolul al XVII-lea consemnează destul de lapidar pe participanții la negoț, totuși se poate trage concluzia că activitățile comerciale au cunoscut o amploare reală, continuă, și au generat impunerea în societate a negustorilor, viitorul element de seamă din care a evoluat burghesia românească în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În secolul al XVII-lea negustorii, deosebit de activi, s-au impus în societate între „oamenii buni”. Documentele i-au reținut ca marmorari hotarnici, grămăticii, judecători, cumpărători sau vânzători de moșii.

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea exista o accentuată concurență între negustorii localnici și străini. Edificatorul în acest sens este refuzul boierilor olteni în 1716 de a accepta așezarea în țară a peste 100 de neguțatori străini cu familiile lor¹⁷⁶. Motivația că aceștia erau catolici era formală, fiindcă în realitate urmăreau să nu aibă rivali în viața economico-comercială. În virtutea legilor țării, a statutului politic pe care Țările Române l-au avut meru față de Poartă, negustorii otomani nu au putut să-și întemeieze proprietăți pe pământul românesc.

În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și începutul secolului XVIII, numărul negustorilor a crescut continuu, ceea ce a dus la formarea și consolidarea pieții interne și a influențat și stimulat și alte clase sociale spre negoț. Constantin Brâncoveanu a acordat o atenție deosebită acestora. La 25 martie 1700, breasla negustorilor din București a obținut dreptul de a plăti birul în colectiv, după sistemul „ruptoarei”, 4000 de galbeni pe an, în patru rate.

Documentele au păstrat numele a numeroși negustori din epoca brâncovenească: „Pană neguțatorul” (1681), „Dafta neguțatorul” (1694), „Nica cupețul” (1688), „Dima neguțatorul spudeul” (cel învățat — 1694), Mano Apostol (învățat și dornic de cultură, tipărint cu cheltuiala sa două cărți la Târgoviște), Porfir cupețul (făcea negoț cu blănuri de samur, hermină

¹⁷¹ Paul Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie” XXXIII, 1980, nr. 6, p. 1090.

¹⁷² Damaschin Mioc, *La répartition des charges fiscales et les poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVIIe siècle en Valachie*, în *L'import dans la cadre de la ville et de l'Etat*, Collection Histoire, Bruxelles, nr. 13, 1966, p. 305–308.

¹⁷³ La 2 aprilie 1691, Constantin Brâncoveanu acorda, printr-un hrisov, privilegiul bulgarilor așezați în Țara Românească. (*Documente și rezegeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, culese, adnotate, și publicate împreună cu o introducere de Constantin Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907, p. 52–54). Vezi și Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 33; Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, 1972, p. 12.

¹⁷⁴ *Călători străini...*, vol. V, p. 209.

¹⁷⁵ Emil Vărtosu, *Foietul novel*, p. XIX; Arb. St. Buc., fond *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, XL / 10.

¹⁷⁶ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. I, p. 22.

și sângeap), „Apostol neguțătorul”, Maxim cupețul mărgelarul, Dumitru Nona,¹⁷⁷ ș. a.

O caracteristică a vieții economice din orașele Țării Românești în secolul al XVIII-lea a fost întrepătrunderea producției atelierelor meșteșugărești cu practicarea comerțului de către meșteșugari. Cei mai mulți dintre aceștia își valorificau singuri produsele. Așa se face că multe documente cuprind informații ce privesc participarea meșteșugarilor la schimburile comerciale, fie în prăvălii proprii, fie direct în târg. Cele mai frecvente categorii de meșteșugari care practicau și comerțul au fost lumânărarii, săpunarii, brutarii, cizmarii, cojocarii, croitorii, șelarii, oțelarii, tabacii.

Bărbierii, cizmarii și cojocarii erau solicitați ca martori sau „scriitori” la întocmirea zapiselor de tranzacții. Mulți dintre ei ajunseseră să aibă o situație materială considerabilă, fiind proprietari de case, locuri de casă în oraș, locuri de prăvălii în mahalalele negustorilor sau în târguri. Posedau de asemenea livezi, vii, prăvălii. Unii au rămas cunoscuți, alături de negustori, ctitori de edificii publice. O categorie importantă de negustori o constituia băcanii. Aceștia vindeau produse din Țara Românească, precum și „coloniale”: scorțișoară, cuișoare, „băcan” (lemn roșu pentru vopsitul ouălelor de Paști), șofran etc. În 1693, „Jane băcanu” vindea, în București, „prăvălia, adecă băcăniia” și o casă de peste pod pentru 120 de taleri. În 1708 „Rizea, vătaf de băcani”, figura ca martor. În circuitul pieții interne s-au mai integrat și alte categorii sociale, acei intermediari care activează și permanentizează procesul de schimb, zarafii. Documentele menționează o seamă de zarafi din această perioadă, majoritatea fiind prezenți și în domniile precedente. Astfel, apar „Apostol neguțătorul”, care era și zaraf, „Manole Zaraful”, Iane Zaraful (1669 și 1689), „Ghiorghie zaraful odabaș” (1688), „Cozma zaraful”, Nica zaraful, „jupânul Dumitrașco zaraful” (1724) ș.a.

Caracterul regulat, de mari proporții al pieții în epoca lui Constantin Brâncoveanu a atras un număr din ce în ce mai mare de țărani, boieri și reprezentanți ai mănăstirilor la practicarea comerțului. Transformările structurale în viața socială, orientarea producției cerealiere a domeniului spre piață, cât și monopolul feudal (mai ales al vânzării băuturilor) s-au regăsit în comerțul mărunț din târguri, la care participau țărani și stăpânii de moșii. Acest proces economico-social al relației gospodăriei țărănești și domeniului feudal cu piața s-a conturat din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu creșterea numărului târgurilor și bâlciurilor aprobate de domnie și a căpătat o și mai mare extindere către sfârșitul secolului.

Pe fondul progresului din domeniul economico-comercial, tot mai mulți boieri s-au implicat în negoț. Acest proces social s-a conturat mai mult în primele decenii ale secolului al XVIII-lea și, apoi, pe măsură ce economia românească tindea spre producția-marfă.

Politica economică a voievodului a vizat tot teritoriul românesc, peste granițele politice impuse de vitregiile vremurilor. Economia Țării Românești, deschisă noilor forțe și relații, de producție de nuanță capitalistă, angrenată într-un ritm al relațiilor marfă-bani neântâlnit în nici o epocă anterioară, era tot așa de deschisă către Transilvania și Moldova.

¹⁷⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 82.

În perioada domniei lui Brâncoveanu se constată o intensificare considerabilă a relațiilor cu Transilvania, mai ales pe direcția celor două mari orașe, Brașov și Sibiu, și cu Moldova prin Focșani, Brăila, Galați¹⁷⁸.

Negustorii din Scheii Brașovului s-au bucurat de unele privilegii din partea domnului, printre care și scutirea de o serie de obligații fiscale¹⁷⁹. La 8 ianuarie 1701, Brâncoveanu le acorda „tuturor brașovenilor care se hrănesc cu negoț brașovenesc aici în târg, în București, și pren alte târguri și sate, cu prăvălii și cu altă hrană, măcar și șazători cu case, să fie scutiți de bir slujitoresc și de alte orânduicli ce se pun pren țară”, de schimbul banilor, de fum, al prăvălii, de cotărie, de covoară, de cară de oaste, de birul oștii de birul lefilor, de sama a treia, de poclonul hanului și al sultanului” etc. Scheienii alcătuiau o breaslă deosebită, condusă de o căpetenie.

Din rândul brașovenilor mulți au ocupat funcții importante¹⁸⁰. Astfel, unii au devenit în orașul Pitești¹⁸¹ județi, ca Drag Gheorghie, gocimani, ca Petoo, sau zarafi, ca Tănasic. Pe alții îi găsim așezați la Câmpulung¹⁸², ca jupânul Florea Schiaul, jupânul Petru, Gheorghe Scheaul, Dumitru Albert. În București apare „Gheorghe vătafu de brașoveni”, proprietar al unei prăvălii.

De altfel, voievodul avea și la curțile sale din București și Târgoviște brașoveni atât dregători de seamă ca frații David, Teodor și Matei Corbea din Schei, cât și „comișei domnești care sunt de paza curții”¹⁸³.

De multe ori scheienii făceau negoț în tovărășie cu cei din Țara Românească, cum proceda Tudoran Beanghiia, care lucra cu postăvarul Stoica și cu jupânul Dan, probabil din Câmpulung¹⁸⁴.

Un rol important în relațiile cu Brașovul l-a jucat omul său de afaceri, Mano Apostolul¹⁸⁵, asistat de Nico Papa Zaraful și cărora, probabil, li s-a alăturat „Milea neguțătorășul”. Articolele de comerț le-au constituit în mare parte produsele naturale. Pe primul loc s-a situat grâul, cerut deopotrivă de Moldova și de Transilvania. Când recolta era bună se aducea cât se cerea, și până la „2000 de găleate pe seama cetății”¹⁸⁶. (Brașov, n. ns.),

¹⁷⁸ Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920; Lidia Demény, *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du sud du Danube effectuée par la douane de Turnu Roșu en 1685*, în „Revue roumaine d'histoire”, VII, 1968, nr. 5; Idem, *Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada Principatului autonom*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974; Paul Păltânea, *Informații privind comerțul orașului Galați în secolul al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol, IX, Iași, 1972, p. 145—156; Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european între anii 1636—1746*, București, 1981, p. 152—158.

¹⁷⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 395.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 415.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 399, 400.

¹⁸² Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj Napoca, 1981, p. 57.

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 189.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 73, 74, 261; N. Iorga, *Opere economice*, p. 621, 640. Vezi și C. C. Mano, *Documente din secolul al XVI-lea și XIX-lea, privitoare la familia Mano*, București, 1907; Al. Doboși, *Depozitele lui Constantin Brâncoveanu la „Banca di Veneția”. Contribuție la istoria comerțului și a finanțelor în Muntenia*, extras din „Observatorul social-economic”, Cluj, nr. 1, 1938, p. 1.

¹⁸⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 43.

dar în perioada cu recolte mai proaste, or secetoasă, pâinea se „oprii”, ca să nu se producă vreo „flămânzie”. Astfel, la 10 iunie 1690¹⁸⁷, Brâncoveanu scria Sfatului Brașovului că va opri o lună de zile trecerea grâului acolo, dar nu și pe aceea a meiului și orzului. Pentru aceste cereale „cine cât va vrea să treacă iaste slobozire”. După o lună „și grâul se va slobози, și cine cât va vrea să treacă, va fi slobod”. Un document din 1700¹⁸⁸ menționează o înțelegere pentru adusul meiului de la Ghidici între Dumitru Papu, Stoica din Tohani și Ivan și Ion din Zărnești. Se mai vindeau și cantități mari de fân, necesare hranei animalelor¹⁸⁹.

Vinurile din Țara Românească aveau în continuare o mare căutare. Ele urmau calea Prahovei, Teleajenului, Căinenilor, carele urcau pe la Rucăr, și Dragoslavele, venind de la Câmpulung, de la viile din Ștefănești sau din zona Piteștilor. Printre negustorii de vinuri îi menționăm pe Vasile cupețul¹⁹⁰ și pe „Dumitra băcăneasa” din Câmpulung¹⁹¹. Însuși domnul era implicat în acest comerț. La Brașov unde își cumpăraseră case, umplea pivnițele cu vinuri provenite de la viile sale din zona Piteștilor, fie pentru vânzări, fie pentru daruri către generalii austrieci¹⁹². Prețul vinului era, conform documentului din anul 1700, 8 dutce și 2 potronici sau 9 dutce pentru vadra ungurească¹⁹³. În adetul tarifului vamal de la Căineni¹⁹⁴ apare, în 1705, povara de vin care se taxa cu 12 bani.

Alte produse comercializate erau animalele, vitele, berbecii, caii¹⁹⁵. Pentru comerțul cu vite, oi și lână știrile de la începutul secolului al XVIII-lea sunt mai reduse. Probabil că „sama a doua pe vite” pusă de Brâncoveanu a afectat această ramură a negoțului cu Brașovul. Brașovenii au fost nemulțumiți, plângându-se, în 1705 și 1707, domnului, dar fără nici un rezultat¹⁹⁶.

În ceea ce privește porcii („râmătorii”) aceștia neinteresând Poarta, se vindeau în număr destul de mare. La 1700 brașovenii erau invitați să ia „câți le va trebui”¹⁹⁷. Iar la tariful vămii de la Căineni din 1705 se făcea distincție între vama ce trebuie plătită „pentru un porc, când îi mână în țară de-i hrănesc la pășune - 4 bani și pentru un porc mare, hrănit, gras - 6 bani”¹⁹⁸.

Se mai aduceau din Transilvania miere,¹⁹⁹ și „miere nescursă”, ceară, piei de animale domestice²⁰⁰ (mici) și sălbatice (jder, dihor, răs, vulpe, lup).

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 44-45.

¹⁸⁹ Ștefan Ionescu, *op. cit.*, p. 57.

¹⁹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 41.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 59.

¹⁹² *Ibidem*, p. 29, 33, 36-37; N. Iorga, *Opere economice*, p. 616.

¹⁹³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 40.

¹⁹⁴ *Idem*, *Opere economice*, p. 145.

¹⁹⁵ *Idem*, *Studii și documente*, vol. X, p. 172-173, 207; *Idem*, *Opere economice*, p. 145.

¹⁹⁶ *Idem*, *Studii și documente*, vol. X, p. 32-33 și p. 68-69; *Idem*, *Opere economice*, p. 616.

¹⁹⁷ *Idem*, *Studii și documente*, vol. X, p. 51.

¹⁹⁸ *Idem*, *Opere economice*, p. 145.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 146-246.

²⁰⁰ *Idem*, *Studii și documente*, vol. X, p. 89, *Idem*, *Opere economice*, p. 145-146.

De asemenea, era căutat în continuare la Brașov peștele²⁰¹, fie proaspăt vândut de „prospătași” (din care morunul ocupa un loc deosebit), fie sărat.

La Brașov, conform ~~vectigalului~~ (registru de tarife vamale) din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (1564 -1688) se plătea vechea tricesimă 3% în florini, de la fiecare unitate de marfă²⁰².

În schimbul mărfurilor comercializate aici se aduceau din Brașov și Sibiu o serie de produse necesare vieții economice din Țara Românească, curții și activității domnului, precum și boierilor și celor din rândul marelui cler.

Pe primul loc, ca și până acum, s-au situat textilele, iar dintre acestea — postavul. Postavul brașovean era foarte căutat și necesar în cantități mari, deoarece din el se confecționau uniforme militare. În 1697, era trimis la Brașov Iorga starostele „pentru postavele ce facem în toți timpii”, comandând „240 de bucăți și tot albastru să-l faci”²⁰³. În 1705, Brâncoveanu poruncește ispravnicilor de la Câmpina „ca să trimită cai” și-l ruga și pe comandantul din Brașov „ca să dea câțiva nemți ajutor, să vie cu postavul până la hotarul țării, adică până la Predeal, ca să n-aibă postavul vreo zăticneală”. În acel an s-au cumpărat cantități mari: 130 bucăți de postav verde, 20 bucăți de postav roșu, 120 bucăți albastru, totul în valoare de 3300 de taleri. Pentru acoperirea cererii interne domnul a cumpărat în 1700 postav în valoare de 1500 taleri²⁰⁴ și de la Sibiu. Se aducea de asemenea și un postav mai fin, cunoscut din tariful din 1705 sub numele de „postav subțire, bun sau anglie” ce se taxa cu 335 bani de povară (!), în timp ce postavul „cel mai de jos (feld breleş) se taxa cu 266 bani.

O dată cu postavul se aducea și sfoară din Brașov. Se făcea invoială cu meșterii sforari, cum a procedat Drăghici Spătarul care a tocmit, cu meșterii sforari 1500 de păpuși de sfoară”²⁰⁵. Se plătea o mică de păpuși cu 21 taleri sau „suta de sfoară” cu 3 florini, 2 costande”. De asemenea, s-au făcut comenzi serioase pentru funiile de scos sarea din ocne și pentru otgoanele necesare vaselor ce se construiau la Giurgiu²⁰⁶.

O categorie însemnată de produse solicitate o constituiau argintăriile și obiectele din metal. „Arginturiile” „cu flori” sau „neted” erau apreciate de către domn și, ca atare, comenzile apar în număr mare în scrisorile către

²⁰¹ *Idem, Studii și documente*, vol. V, p. 340--341; *Idem, Opere economice*, p. 146. În tariful vămii de la Căineni, în 1705, povara de morun apare separat de povara de pește și se taxa mult mai mult, 50 de bani, comparativ cu taxa pentru povara simplă de pește, 20 de bani.

²⁰² N. Edroiu, P. Gyulai, Tricesima la Brașov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în „*Studii Universitatis Babeș-Bolyai, Serias Historia*”, Cluj, 1967, fasc. 1, p. 7.

²⁰³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 60. Tot pentru postav vezi și p. 62, 63, 65--67.

²⁰⁴ *Condica*, p. 594. 1500 taleri pentru cumpărarea postavelor dărăbanților și ale cazacilor și ale scimenilor și ale scutelnicilor”. Vezi și Mihai Sofronie, *Aspecte privind relațiile dintre Țara Românească și Transilvania în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu* în „*Studii și cercetări de istorie și arheologie*”, Sibiu, XIV, 1969, p. 373.

²⁰⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 62. Tot pentru sfoară, vezi și p. 62, 64, 65, 79--82.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 83.

brașoveni²⁰⁷. Ca iubitor al obiectelor de artă, dar și pentru înzestrarea numeroaselor sale ctitorii, Brâncoveanu avea nevoie de „tipsii de natură” (anafornite), de ripide, sfeșnice, cruci, pctire, cădelnițe, candelă, ferecături de evanghelii etc. Obiectele au fost realizate în mare parte de Gheorghe Mai argintarul. Tot la Brașov și-a trimis Brâncoveanu să-i lucreze pecetea înel a „cărților” sale de întărire, pecete care urma să fie săpată într-un safir²⁰⁸. Aceasta a fost realizată de Irimia pecetarul care lucra „foarte bine și curat”, după aprecierea domnului însuși.

Dar și alte obiecte, cum ar fi tipsiile de cositor, vasele de aramă, căldările de aramă și clopotele erau comandate în bună parte tot la Brașov²⁰⁹. Pentru tipsii a trimis, în 1697, pe Drăghici Spătarul cu „cositor ales, neamestecat”; meșterii erau rugați să nu amestece cositorul, ci „să-l lucreze așa-curat precum l-am trimis”. Li se atrăgea atenția că vor controla calitatea lucrului, topind o tipsie și spind cu ea „niște vase”. Clopotele au fost lucrate de jupânul „Hendrec (Henric) Lambru și de Mihai Clopotarul. Din Sibiu, în 1713, i se aduceau table de aramă („mille laminas cupri”) necesare pentru învelirea bisericilor²¹⁰. În 1694, bașa Gheorghe din Brașov vindea în Țara Românească „cuțite de tocuri”²¹¹.

Tot de acolo se mai aduceau care și căruțe pentru nevoile curții domnești. În aprilie 1700, Brâncoveanu îi scria lui „Gheorghe cărățașul” pentru o caretă pe care nu a isprăvit-o la timp²¹². Dar în țară se făceau și cocii (rădvane) pentru turci²¹³. Alte mărfuri transilvănene, conform tarifului din 1705, erau: chivercele, inul, cânepa, destrămăturile, fierul lat de plug, procovețe, mazăre, coase, săpun, anison, vâpseală. Se mai târguia rozmarin²¹⁴, cumănace și șlicuri (pălării de stofă sau de blană)²¹⁵.

Comerțul exterior al Țării Românești. Țara Românească, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, ca și mai înainte, a făcut comerț excedentar cu Imperiul otoman. În baza comerțului de monopol²¹⁶, se exportau către Constantinopol grâu, orz, oi, vite, cai, miere, unt, seu, lână și piei. Prețurile bunurilor exportate erau mai mici decât prețul pieței cu „circa

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 96–99, 101–106. Vezi și studiul lui N. Iorga, *Arginturile lui Constantin Brâncoveanu*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice” 1914, p. 97–110. Idem, *Opere economice*, p. 42. Theodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania. Meșteri argintari*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, III, 1956, nr. 1–2, p. 75–97; Corina Nicolaescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV–XIX)*, București, 1968; Idem, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973.

²⁰⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 96–97.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 62–63, 70–72, 84–87, 205. Vezi și Idem, *Opere economice* p. 618.

²¹⁰ *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu...*, p. 255. Este vorba de chitanța lui Filtisch către domnul Brâncoveanu pentru arvuna primită spre a-i procura tablele de aramă.

²¹¹ *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor Române în secolul XVII–XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, vol. I, București, 1968, p. 21.

²¹² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 85.

²¹³ *Condica*, p. 15 („1305 1/2 taleri s-au dat la vel pitar de a făcut cucia vizirului și alte patru cucii care s-au trimis ieri la Poartă vizirului după obicei”).

²¹⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 145.

²¹⁵ Idem, *Opere economice*, p. 183.

²¹⁶ Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, p. 117, apreciază că „nu se poate vorbi de un adevărat și strict (monopol) turcesc, ci numai de un drept de preemțione pentru o serie de produse”...

10% cel mult 20%²¹⁷. Prețul multor articole trimise Imperiului otoman se scădea din haraci (în expresia documentelor brâncovenești: „care bani se țin în seama haraciului”).

Din Constantinopol se importau de către domn citrice²¹⁸, covoare și perdele pentru casele din Târgoviște²¹⁹, cafea²²⁰, cacumi (blănuri de hermină), „dulceți”, „postav ghiulghiu”, „măhrămi de nuntă zmărăgdiții”, blănuri de pânțece de râși, brățări și inele cu diamante, ceasornic de aur englezesc, aba (cort), tefele de aur (stofe sau piei aurite), geamuri („sticlele ferestrii”) etc²²¹. Cele mai multe articole din Constantinopol erau aduse ocazional, de diverși negustori și boieri munteni trimiși de domn în capitala imperiului cu misiuni diplomatice. Între aceștia, numai după 1709, de când se păstrează *Catastihul de veniturile domniei*, enumerăm pe Iordache aga, Iana-che Văcărescu, paharnic, Sterie, căpitanul, Constantin vel portar, Costache vătaful de aprozi, Antonie vel medelnicer, Serban vellohofăt, Gligorașco vistierul. Printre negustorii țarigrădeni, care creditau pe domn erau între 1709—1714: Panos, Paspati, Macarictatos, Hagi Cuzi. Relațiile acestea se făceau prin Iordache Rahtivanul, reprezentantul domnului la Constantinopol.

În Constantinopol și Adrianopol, marile orașe ale imperiului, numeroși negustori români desfășurau nu numai o intensă activitate comercială, dar și operațiuni de credit.²²² *Condica visteriei* menționează, la Constantinopol, pe Dumitrache (în anul 1701), Ioan (1701), Constantin (1703) și Andronic (1703), iar la Adrianopol pe Chiriac²²¹ fiul lui Necula (1703) și Dumitru, fiul lui State (1703).²²³ La Constantinopol ei locuiau în cartierul de lângă Kapu-Silivri și-și desfășeau marfa în vestitul Bezestan din centrul orașului.²²⁴

Cu teritoriile supuse otomanilor se făcea comerț liber și de contrabandă cu cereale, lemn, sare, animale, sârmă și aramă. Din producția de „aramă de la Baia”, în 1711—1712, Constantin Brâncoveanu a vândut lui Hagi Mustafa, de la Rușciuc, 2250 ocale (1 zlot ocaua = 1500 taleri)²²⁵. Pașa de la Sofia cumpăra 10 bucați de sârmă cu 30 taleri²²⁶. În 1714, patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului obținea de la domnul Ștefan Cantacuzino dreptul de a cumpăra grâu și orz din Țara Românească²²⁷. Negustorii e-

²¹⁷ *Ibidem*, p. 109. Sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, administrația locală, bazată pe împuternicirile domnitorului, nu a permis presiuni asupra populației rurale din partea negustorilor otomani, așa cum s-a întâmplat în timpul domnilor fanarioți. Ch. Peyssonnel, *op. cit.*, vol. II, p. 206. Vezi și Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești* București, 1984, p. 177—178.

²¹⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1939, p. 351.

²¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XIV, p. 43.

²²⁰ Emil Virtosu, *Foietul novel*, p. 30.

²²¹ *Catastihul*, f. 20, 29, 31.

²²² Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques intermédiaires du commerce entre l'Angleterre, la Valachie et la Transylvanie durant les années 1660—1714*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, III Sofia, 1969, p. 655—656.

²²³ *Condica*, p. 230, 450, 507, 578, 603, 620, 691, 727, 742. Vezi și Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques...*, p. 655, nota 35.

²²⁴ Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII-e siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 43; Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques...*, p. 655.

²²⁵ *Catastihul*, f. 6.

²²⁶ *Condica*, p. 616.

²²⁷ *Ibidem*.

vrei din Salonic aduceau în Țara Românească mahout-ul, o varietate de stofă englezască de culoare azurie²²⁸. Această stofă era oferită deseori — consemnează *Condica Vistieriei* — unor demnitari otomani de către Constantin Brâncoveanu.

Meșteșugarii sud-dunăreni își vindeau produsele muncii lor și în Țara Românească²²⁹. Din orașul bosniac Serai se cumpărau „ligheane” turcești, de aramă, cu capace găurite, lucrate cu multă artă²³⁰. Un mare grup de chiproviceni s-a refugiat la nord de Dunăre după septembrie 1688, ca urmare a înfrângerii și reprimării răscoalei antiotomane din Chiprovăț. Voievodul Țării Românești și-a dovedit încă o dată devotamentul față de adversarii otomanilor, îngăduind bulgarilor din Chiprovăț, Copilovți, Jelcsna și Chisura să practice comerțul liber în țara lui, beneficiind de un sistem de contribuții fixe („ruptoare”), foarte favorabil²³¹. Din această perioadă este cunoscută activitatea prodigioasă a cupețului Franco Chiprovicianu la Slatina, între 1694—1706²³².

Pe lângă ajutoarele economice date instituțiilor creștine din „ținutul turcesc”, îl găsim astfel pe Constantin Brâncoveanu acordând privilegiile creștinilor sud-dunăreni de a face comerț în Țara Românească. El îmbogățea, astfel, tradiția politică românească a voievozilor români din secolele anterioare. Relevantă în acest sens este dania lui Constantin Brâncoveanu „mănăstirii ce se numiaște Racovița” („care iaste den susul cetății Beligradului, în ținutul turcescu, ce iaste zidită și înalțată din temeliea ici de bunul creștin răposatul Radu voevod care den trecuții ani stăpânitoriu acestei țări au fostu”...). Această mănăstire primea anual 100 de bolovani de sare, deoarece, „fiind între lumi străine și la un loc cu nevoie, neavând nici un venitu de nici de o parte, ci încă fiindu această mănăstire la un loc ca acela unde câteva sume de ani oștile turcești și nemțești nici într-un anu nu să putea curma, a nu treace și în sus și în jos”. Se indica faptul că sarea putea fi ridicată în septembrie de la Ocna cea Mare, vândută la orice vad, sau dusă a mănăstire²³³.

În „cărțile” privind vămile de margine de lângă Dunăre, domnul poruncea să fie taxați și cei „ce-și vor vinde pâinea lor la turci sau alte bucate”, iar cei care s-ar fi sustras („făcând niscari meșteșugari cu ficlenie”) sau „vor ascunde vama domnească”) să fie judecați de vameși. Reiese că grâul era comercializat cu teritoriile sud-dunărene și de producătorii direcți.

Intervenția domnitorului în raporturile comerciale cu Imperiul otoman, impunerea negustorilor turci legislației țării, existența punctelor de

²²⁸ Paul Cernovodeanu, *Les marchands balkaniques...*, p. 654, 656 (în arabă; mâwij; în turcă: mahut).

²²⁹ Constantin Șerban, *Le rôle économique des villes roumaines aux XVII-e et XVIII-e siècles dans le contexte de leurs relations avec l'Europe du Sud-Est*, în „Studia Balcanica”, III, 1970, p. 142.

²³⁰ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 23.

²³¹ Vezi „Arhivele Olteniei” nr. 86—88, 1936, p. 396—397.

²³² Emil Vărtosu, *Foietul novel*, p. XIX.

²³³ Documentul a fost semnalat în transcriere, cu alfabet chirilic, de către Radu Flora, *Relații sârbo-române*, Panciova, 1968, p. 677—688. A fost comunicat și semnalat în istoriografia noastră de cercetătoarea Eugenia Ioan, la sesiunea omagială dedicată lui Constantin Brâncoveanu din mai 1988 de la Cămpulung-Muscel.

vamă la Dunăre sunt atribuite unei domnii suverane într-o țară suverană aflată în legături economico-comerciale cu străinătatea, riguros reglementate²³⁴.

Numeroși negustori raguzani întâlniți la sfârșitul secolului al XVI-lea sunt menționați doar sporadic de documentele din perioada de sfârșit a secolului al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea, însă, atracția către Țara Românească era mare. Exista ideea că proprietatea din Țara Românească era favorabilă îmbogățirilor rapide. Dintre negustorii raguzani cel mai cunoscut a fost George Medini, care este menționat la Adrianopol, apoi la Galați (1686—1691), sau în Țara Românească (1697)²³⁵. Relațiile cu Raguza au fost revitalizezate de domnul Nicolae Mavrocordat, care a acordat protecție negustorilor raguzani „pentru beneficiul comun al traficului comercial”²³⁶.

Cel mai important comerț, peste „ținuturile turcești”, era dezvoltat cu Veneția. Relațiile cu acest stat italian, relevante ca statornice încă de călătorii străini din timpul lui Matei Basarab, s-au amplificat la sfârșitul secolului al XVII-lea. Brâncoveanu însuși, se crede, era amestecat în exportul foarte însemnat ce se făcea la Veneția²³⁷.

Către Veneția se exportau: ceară, lână, cordovane, piei, boi etc. Semnificativ este faptul că, în practicarea comerțului în Balcani și spre Peninsula Italică, marele domn Constantin Brâncoveanu acorda un rol important aromânilor, principalii intermediari ai acestui comerț. Orașele macedo-române și-au legat evoluția, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, de noua linie comercială a Epirului, care substituia, oarecum, pe cea de pe țărmul dalmatic, intrând în sfera clientelară a venețienilor și francezilor. După anul 1700, unele din acele orașe au ajuns să-și creeze, prin propriile lor acțiuni comerciale, sfere de influență²³⁸. Prin Moscopol, metropola comercială a Epirului din această vreme cantități mari de „ceară valahă foarte frumoasă”, adusă cu caravanele, erau ambarcate pe corăbii, franceze, olandeze, engleze și raguzane pentru Veneția.

La 27 mai 1676, Mihail Glykys din Ianina expedia către Veneția „15 colete de ceară pe care le-a trimis Iani din Vlahia”, iar în iulie același an încă 15 colete (1810 ocale), cumpărate de la chir Costa Galano cu 80 aspri ocaua. Pouqueville, consultând dosarele consulilor Franței, nota că la Ianina se cumpărau 6000 chintale de ceară provenite din Valahia, Moldova și Bosnia. Din Moscopol, în 1697, Gheorghe Papa trimitea negustorului din Veneția, Zorzi Cumano, în condițiile în care ceara ajunsese doar la o

²³⁴ N. Iorga, *Legăturile comerciale ale României cu țările balcanice în trecut*, în *România în cadrul vieții economice din Balcani*, București, 1935.

²³⁵ Vezi *Condica*, p. 335, 351, 406, 449, 466, 507, 632, 647, 658, 669. Menționarea negustorilor raguzani se afla și la Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge modern*, București, Paris, 1980, p. 91, 115.

²³⁶ Andrei Pippidi, op. cit., p. 116—117; Al Grecu (P. P. Panaitescu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în „Studii. Revistă de istorie”, II (1949), nr. 4, p. 212—222.

²³⁷ Al. Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936, p. 44, la Veneția, la Banca Publică, domnul avea depuși circa 250.000 galbeni în 1714. Despre o centralizare totală a vieții economice de către Brâncoveanu, vezi N. Iorga, *Opere economice*, p. 624.

²³⁸ Eugen Denizo, *Relațiile comerciale româno-spaniole până la pacea de la Adrianopol (1829)*, în „Revista de istorie” XXXVII (1984), nr. 5.

zecine din producție în Țara Românească, 10 colete de ceară cumpărată cu 100 aspri ocaua. Către același Zorzi Cumano din Durazzo, trimitea ceară cumpărată din Țara Românească, în 1697, și Alexe Gheorghiu.

Consulul francez Comtè informa printr-o scrisoare din 8 februarie 1699 pe ministrul marinei, contele de Pontchartrain, că „există aproape o sută de negustori care sunt cu toții turci sau greci, stabiliți în Vlahia, Scutari, Elbasan, Moscopole, Siaciste, Ianina și Salonic”. În fiecare an acești negustori încăreau cel puțin o dată marfă pentru Venetia, circa 3000 chintale de ceară, 1500 chintale de lână fină, cordovane, pielărie, mătase. La Venetia, existau negustori similari lor (Cotoni, Gh. Cumano, Stamatelo, Caragiani, Velai, Mihail Paruli, Ioan al lui Ieronim), care primeau marfa și o comercializau obținând sume importante de bani din moment ce „aici prețul cererii, bani 80, și acolo la Venetia sunt galbeni 25”²³⁹. Din Țara Românească — nota Del Chiaro — Venetia importa („se îndestulează”) în afară de ceară și cu vite.

Din Venetia se cumpărau produse de manufactură, hârtie orientală, brocart, catifea, atlas, zaharicale, mătase, mărgean de Trapani, zăbrănice, podoabe, așa-zisă „marfă venețiană”. Odată cu lucrurile „cuprinse în pătura de suprafață a modei”, „se luau ideile, concepțiile și așezămintele, datinile ce pornesc de la ele”²⁴⁰. Din documente reiese că Venetia era preocupată să suporte marfă specială („lucruri tocmai pentru țara lor”) ²⁴¹, pentru țările cu care desfășura un mare comerț cu ceară. Această distincție relevă amploarea relațiilor economice româno-venețiene în condițiile concurenței mărfurilor sustrase. Continuitatea și preponderența acestor schimburi se cuprinde și în tarifele vamale brâncovenești care pomenesc, în 1691, următoarele unități de marfă: povara de Persia (sau Agem), de Țarigrad, de Adrianopol (sau Odriiu), de Brusa, de Sofia, de Târnova, de Venetia și de Rumeția, iar la vama de la Vulcan, din 1717, „povara de mărfuri venețiene și viceneze”²⁴².

În importantul comerț cu Venetia s-au distins în mod deosebit o serie de mari negustori, agenți sau comisionari brâncovenești. Astfel, la Venetia, erau Nicolae Caraiani, Iacob Pilarino, medicul Gheorghe de Trapezunt, iar în București, Dona Pepano (foarte activ în timpul lui Șerban Cantacuzino), Mano Apostol, popa Nicolae din Sinope, Sava Stoia (care vindea marfă venețiană la București și Chilia), Panos Tomara ²⁴³ ș. a.

În general, politica comercială a domnului Constantin Brâncoveanu nu a inclus atragerea în țara sa a numeroși negustori străini: turci, greci, armeni, evrei, spanioli, bulgari, raguzani, arbănași. „Ei se deosebesc de înaintașii lor de aceleași neamuri sau de altă proveniență din veacurile al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea prin faptul că, înainte de a fi negustori specializați în anumite articole, ei sunt oameni de afaceri, capitaliști, împrumutători, cămătari, — deocamdată la orașe”²⁴⁴.

²³⁹ Aceste informații documentare se întâlnesc la Valeriu Papahagi, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Venetia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Revista istorică” XIX (1933), nr. 4–6, p. 120–124. Al Doboși, *op. cit.*, p. 34–39.

²⁴⁰ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 4.

²⁴¹ Valeriu Papahagi, *op. cit.*, p. 123; „travaillés expressement pour ce pays”.

²⁴² N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București 1906, p. 117–118.

²⁴³ Al. Doboși, *op. cit.*, p. 34, și urm.

²⁴⁴ N. Iorga, *Opere economice*, p. 621.

Relațiile comerciale ale Țării Românești se întindeau cât cuprindea sfera diplomatică și politică a domnului Brâncoveanu, adică nu numai spre Imperiul otoman, Veneția, Raguza, dar și spre centrul Europei, spre Polonia, și mai departe, spre Rusia.

Se importau „trăsuri de modă nemțească”, „hamuri, cai nemțești de telegari”, „cristaluri din Ungaria și din Boemia” („care erau aduse de două ori pe an, de negustori ce vin din Lipsca și cu alte mărfuri”) ²⁴⁵, timpâne și trâmbițe de argint din Viena („căci însăși Marele Sultan nu le posedă”) ²⁴⁶, mărfuri care-și aveau menirea de a ridica fastul Curții domnești din București. Aici, domnitorul Brâncoveanu reușise să dimensioneze un comerț pe măsura luxului regal etalat, orașul ajungând o piață de desfacere de mărfuri străine foarte diverse.

Brâncoveanu, prin legăturile sale cu negustorii ruși, aduceau mari cantități de blănuri, pe care le distribuia, din interese politice, lacomilor dregători ai Imperiului otoman sau conducătorilor tătarilor. Profir cupețul procura pentru Constantin Brâncoveanu blănuri scumpe precum samur (zibelină), cacom (hermină), sângcap (petit-gris) ²⁴⁷. Tot din Rusia se aduceau căciuli de formă poloneză (adică „având în jurul ei o bandă din blană de astrahan, de patru degete lățime”) ²⁴⁸, medicamente, pânză etc. Din Țara Românească domnul trimitea zaharicale, vin, sare, lămâi țarului Petru I, sau cancelarului Rusiei, Gavril Iavanovici Golovkin. Relațiile comerciale cu Polonia au constat din export de cai, vite și vin și importul de sticlă și postav.

În timpul domniei sale s-au făcut importanți pași în dezvoltarea raporturilor comerciale cu Anglia. Tot acum sunt menționați primii negustori englezi în Țara Românească, care, în 1703, s-au atașat suitei lui Constantin Brâncoveanu pe drumul de la Adrianopol la București și au trecut spre Transilvania, iar de aici s-au dus la Viena ²⁴⁹. În *Anatefter* este înscrisă stofa de Anglia (1705). De remarcă faptul că negustorii englezi frecventau des această rută comercială care lega Orientul cu centrul Europei.

Circulația monetară la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Circulația monetară din Țara Românească în secolul al XVII-lea, și începutul secolului al XVIII-lea nu a constituit, decât parțial ²⁵⁰, obiect de studiu distinct al vreunui numismat sau istoric; s-au făcut doar referiri în cadrul lucrărilor generale privind istoria monedei pe teritoriul patriei noastre. Considerațiile istorice bazate pe interpretarea documentelor scrise, privitoare la această problemă, au fost diametral opuse. Astfel,

²⁴⁵ Ioan Alex. Roceriu, *Raport asupra evoluției Târgului Lipca și a participării negustorilor români la acest târg*, extras din „Correspondența economică”, nr. 4–5, aprilie-mai 1941, p. 3.

²⁴⁶ Del Chiaro, op. cit., p. 20, 26, 112.

²⁴⁷ *Catastih*, f. 30; N. Iorga, *Opere economice*, p. 43. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*..., p. 77.

²⁴⁸ Del Chiaro, op. cit., p. 19. Când s-a deschis cămara domnească, pe lângă bani, bijuterii, tacâmuri etc. s-au găsit „veșminte superbe, în mare parte căptușite cu sobol și alte blănuri de preț din Moscova”. (p. 122).

²⁴⁹ Paul Cernovodceanu, *Les marchands balkaniques*..., p. 656.

²⁵⁰ Idem, *Comerțul Țărilor Române secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXXIII, (1980), nr. 3, p. 1086–1089; Dinică Ciobotea, *Circulația monetară în zona Olteniei între 1601–1716*, în „Arhivele Olteniei”, seria nouă, V, 1988, p. 100–106.

în timp ce pentru G. Zane²⁵¹, economia Țărilor Române în această perioadă a fost monetară, fapt care exprimă dominarea monedei în relațiile economico-comerciale dintre membrii societății sau în plan internațional, P. P. Panaitescu ajunge la concluzia că, până în secolul al XVIII-lea, „comerțul foarte redus nu aducea bani în țară, economia era mult mai naturală, fiecare gospodărie boierească sau țărănească trăia din produsul ei propriu și-și fabrica nu numai hrana, dar și îmbrăcămintea, uneltele, clădirile și toate cele necesare pentru membrii ei”²⁵².

Faptul că două autorități ale istoriografiei românești ajung la concluzii contradictorii impune o cercetare mai amănunțită a perioadei, care să includă atât informațiile documentare, cât și pe cele numismatice (de altfel, foarte numeroase, dar dispersate prin muzee, colecții școlare sau particulare). Pe baza acumulării unei importante cantități de materiale numismatice în perioada ultimelor patru decenii, cercetarea circulației monetare ne dă posibilitatea de a opta pentru un punct de vedere mai apropiat de realitatea istorică. Analiza compoziției tezaurilor și a condițiilor de tezaurizare concretizează ample fenomene economice, sociale și politico-militare. De asemenea, influența exercitată de sistemul monetar otoman, direcțiile căilor comerțului de tranzit reprezintă circumstanțele istorice de care cercetătorii trebuie să țină seama în analiza circulației monetare.

Începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, comerțul extern al Țării Românești s-a orientat către sud. În pofida unor tratate, precum cel de la Sztivatörök din anul 1606, care autorizau o oarecare libertate comerțială în cadrul Imperiului otoman, baza economică a acestuia, în continuă restrângere, a afectat și relațiile comerciale ale Țării Românești. De altfel, situația economică grea a cuprins tot continentul, încât istoricii occidentali fixează, între anii 1620–1730, existența unei mari crize, comparabilă cu cea mondială din anii 1929–1933²⁵³. Repercursiunile acestei situații, dar mai ales criza în care se afla Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea, s-au manifestat și în domeniul circulației monetare.

Criza monetară declanșată în 1584 a făcut ca, ulterior, aurul să se devalorizeze progresiv. Aurul s-a împuținat într-atât încât devenise o raritate pe piețele Constantinopolului²⁵⁴. Argintul, însă, era metalul monedelor ce se găseau din abundență în comerț. După 1650, aurul, ca și celelalte monede otomane, devalorizate considerabil, a fost concurat de ducatul olandez, care a reușit să se impună pentru mai multă vreme în viața economică a

²⁵¹ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, 1930; Idem, *Sisteme și monede principale din veacurile trecute*, în „Cercetări istorice”, Iași, nr. 1, 1928, nr. 1.

²⁵² P. P. Panaitescu, *Interpretări românești, Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 15.

²⁵³ Pierre Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, tom, 2, *Les hésitations de la Croissance, 1580–1740*, volume, dirigé par Pierre Deyon et Jean Jacquart, Paris, 1978, p. 71.

²⁵⁴ Situația aceasta a fost determinată și de evoluția volumului de metal prețios adus în Europa din America. Cifrele sunt elocvente în ceea ce privește declinul, până la „catastrofă” al acestuia: media anuală între 1626 și 1630 a fost de 8,3 milioane piaștri, între 1646–1650 de 3,9 milioane piaștri, iar între 1656–1660 abia de 1,1 milioane piaștri. „L'Europe aurait ainsi été privée de métaux précieux, cet aliment que les économistes de l'époque estimaient indispensable à son économie. D'où la grande dépression”. (Ibidem, p. 73–74). Vezi și André Corvisier, *Precis d'histoire moderne*, ed. X, Paris, 1981, p. 375.

imperiului²⁵⁵. Începând cu sultanul Suleiman al II-lea, în 1688, s-a bătut o nouă monedă de argint, piastrul (19, 24 g; Φ : 40 mm; cu titlul de 883%). Cercetătorul francez Robert Mantran, studiind comerțul desfășurat în capitala Imperiului otoman, a stabilit următorul raport între piastru și aspru: în 1688, 1 piastru = 160–120 aspri, iar în 1700, 1 piastru = 120 aspri²⁵⁶.

Autonomia largă de care se bucurau Țările Române, în baza capitulațiilor, a permis pătrunderea pe piața lor nu numai a monedelor turcești, dar și a multor alte emisiuni monetare din Europa. De pildă, în Țara Românească, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, au apărut talerii de argint olandezi (Ileeuwendaalders) cunoscuți și sub denumirea de lei. În același timp, și sub aceeași denumire, a circulat și piastrul otoman (gurușul) care, la mijlocul secolului al XVII-lea, a devenit monedă de calcul. În Țara Românească, moneda de calcul a fost leul, cu subdiviziunea lui paraua (1 taler sau 1 piastru = 40 parale). Monedele de aur au fost galbenul olandez (ducatul), emis începând cu anul 1587, și ducatul unguresc (zlot ugorski), cunoscut frecvent în documente sub numele de ughi.

Relatările călătorilor străini privind perioada ultimelor două decenii ale secolului al XVII-lea și primele două decenii ale secolului al XVIII-lea enumeră următoarele emisiuni monetare: imperiale habsburgice (groși, taleri), olandeze (ducați, guldeni și taleri), poloneze (quartul, zlotul), renane (fiorini), rusești (ruble, grivne, copeici), saxone (bani), otomane (piaștri), aspri acele, parale, altâni, beșlici ungurești (galbeni, taleri) venețiene (taleri, țechini), moneda „valahă”. Călătorul englez Edmund Chishull, în 1702, scria că în București erau, între alte multe monede, lei olandezi sau venețieni, sferturi polone, bani saxoni, 132 la un leu²⁵⁷. „Totuși moneda curentă — în epoca brâncovenească era cea otomană, începând cu asprii și continuând cu paraua, piastrul, piesele de aur numite galbeni”²⁵⁸. Visteria lui Constantin Brâncoveanu socotea în „zloți venețieni”, „ughi”, „taleri” și „bani mărunți”. Banii pe care acest voievod îi împărțea cu dărnicie în timpul sărbătorilor tradiționale de iarnă erau talerii, zloții ungurești, orții.

Rezultă din enumerarea monedei folosite permanent în socotelile marlei voievod că talerul avea rolul dominant în circulație. Această monedă devenise etalonul de măsură al tuturor celorlalte. Chiar exprimarea cantităților de „bani mărunți” „la Măria vodă în buzunari” — pentru cheltuiala nunului, pentru bacșișuri, pentru aruncarea în biserică, pentru spălătul mâinilor — în taleri — este dovada recunoașterii oficiale a acestei monede.

În ceea ce privește echivalențele dintre monedele aflate în circulație în Țara Românească se constată că, dacă în secolul al XVI-lea, un aspru

²⁵⁵ N. Iorga, *Les rapports entre la Hollande et l'Empire ottoman au XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe-e*, București, 1977, p. 13. Pentru începutul secolului al XVIII-lea principalele monede care circulau în Imperiul otoman, vezi Guer, *Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire, et politique. Avec un abrégé de l'histoire ottomane*, vol. II Paris, 1747, p. 189–190.

²⁵⁶ Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe-e siècle...*, p. 244. Vezi și Mircea N. Popa, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774–1831)*, București, 1978, p. 40; H. Fengler, G. Giron, V. Unger, *Slovar numismata, Moscova*, 1982, p. 211. Ulterior, F. Chi. L. Ponqueville, *Voyage de la Grèce*, vol. IV, Paris, 1826, p. 253: a remarcat procesul continuu al alterării piastrului otoman în tot secolul al XVIII-lea.

²⁵⁷ Florica Moisil, *Monetele din Țara Românească în timpul lui Constantin Brâncoveanu*, în „Cronica numismatică și arheologică”, XCVII (1934), p. 37; Costin Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 202.

²⁵⁸ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 106.

era echivalent cu doi dinari, sau un florin cu 50 de aspri, în pragul secolului următor asprul și-a pierdut din valoare, ajungându-se la egalitate între aceste două monede. După alte estimări, raportul a fost următorul: 500 groși erau egali cu 500 florini (1 gros = 1 taler = 120 aspri). Aceste proporții au oscilat de-a lungul secolului al XVII-lea astfel: la începutul perioadei 1 florin = 120–160 aspri, către mijloc 1 florin = 168–260 aspri, iar către sfârșitul veacului 1 florin = 300–400 aspri²⁵⁹. Numeroși factori economici și monetari au făcut ca echivalențele dintre monede să fie mereu schimbătoare, ceea ce a determinat pe numismați și istorici să le aprecieze ca pe niște raporturi relativ precise²⁶⁰.

În secolul al XVII-lea, în Țara Românească, 1 ban era a 112 parte dintr-un taler sau a 120 parte dintr-un leu (10 bani = 6 aspri), pe când în Transilvania 1 ban era egal cu un obol sau 1/2 dinar²⁶¹. Într-o poruncă a domnului Constantin Brâncoveanu din 12 ianuarie 1691 se menționează că banii ce urmau să se cisluiască de la locuitorii județului Dolj trebuiau să se „ia drepti, galbenul pe bani 200 și talerul pe bani 133”²⁶². *Anatefterul și Catastihul de toate veniturile domniei*²⁶³, consemnează că 1 taler = 0,2 orți = 0,4 zloți zigr = 0,4 zloți ungurești = 1,5 zloți = 131 bani.

Relațiile comerciale ale Țării Românești cu statele vecine sau mai îndepărtate, desfășurarea unui comerț de tranzit chiar de către negustorii de aici cu „mărfuri turcești”, preluate în târgurile de la Dunăre sau din interiorul țării de la negustorii levantini, mulțimea negustorilor străini veniți la marile târguri Craiova, Slatina, Caracal, Câmpulung, Ploiești, București ș. a. au prilejuit vehicularea unor mari cantități de monede, de diverse valori și proveniență, fapte ce impuneau utilizarea unei monede, de schimb. De exemplu, în prima parte a secolului al XVII-lea, documentele, în majoritate, menționează asprul ca monedă de schimb generalizată.

Prin deceniul cinci al secolului al XVII-lea, moneda de socoteală era ducatul (galbenul de aur). Celelalte monede, considerate „bani mărunti”, nu erau altele decât dinarii ungurești și asprii otomani, egali ca valoare. Costanda, monedă foarte des pomenită de documente, era echivalentă, oficial, în timpul lui Matei Basarab, cu 6 aspri sau 9 bani, iar în anul 1700 cu 10 bani²⁶⁴.

În condițiile încetării emisiunilor olandeze, a câștigării pieței de către talerii austrieци, leul a devenit, către mijlocul secolului al XVIII-lea, un ban fictiv, de calcul. Mutații importante s-au petrecut în circulația monetară după instaurarea dominației habsburgice asupra Transilvaniei, în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și a politicii acesteia de a limita cursul monedelor străine din circulație. Raporturile stabilite anterior între Transilvania și Țara Românească au creat un circuit monetar intens. Măsurile austriece din primii ani ai secolului al XVIII-lea de a opri atât pătrunderea în

²⁵⁹ *Anatefterul*, f. 98, 71 (1 taler era egal cu 131 bani).

²⁶⁰ Sn. Panova, *Căm vâprosa za dvojenieto na ženite na Balcanite prez XVII vek.*, în *Iz istoricata na tãrgovieata bãlgarschite zemii prez XV–XIX v.*, Sofia, 1978, p. 90.

²⁶¹ G. Zanc, *Economia de schimb...*, p. 120.

²⁶² C. I. Costescu, în „Oltenia”, vol. I, Craiova, 1940, p. 79.

²⁶³ *Anatefterul*, f. 71, 95, 100; *Catastihul*, f. 6, 22, 24, 26, 27 (zloți zigr); *Condica Vistieriei* arată că galbenul ungueresc (ughi) era egal cu 1,5 taleri sau 60 parale; 1 taler (leu) = 40 parale; 1 para = 3 bani sau aspri.

²⁶⁴ Constantin Moisil, *O monedă curioasă: costanda*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XIX, nr. 133–134, 1945, p. 8 și urm. nr. 135–136, p. 56 și urm.

circulație a monedelor poloneze și muntene, cât și scoaterea monedelor imperiale la sud de Carpați nu au frânat decât parțial circulația monetară. O altă măsură a fost reducerea valorii unor monede, ceea ce a contribuit la diferențierea monedelor între Transilvania și Țara Românească, implicit la stabilirea bunului mers al comerțului peste munți.

Măsurile luate de habsburgi la 26 octombrie 1709 în acest sens s-au repercutat și în sudul Dunării, unde monedele căpătau un regim accentuat²⁶⁵. În 1709, prin ordin imperial, s-au fixat următoarele valori pentru monedele străine care mai erau încă acceptate în Austria; ducatul sau aurul de bună calitate, cu excepția celui turcesc sau bavarez, în valoare de 5 florini unguerești și 40 de dinari, sau 4 florini renani și 30 de creițari; talerul, cu excepția celui cu leu și a celui venețian, în valoare de 2 florini unguerești și 40 de dinari sau 2 florini renani, poltura e de orice fel, în valoare de 3 dinari, sau 15 creițari, talerul cu leu românesc („leoninus, moneta valachica dicta”), în valoare de 2 florini unguerești și 10 dinari (sau 1,45 florini renani); zlotul românesc, în valoare de 1,40 florini unguerești (sau, 1,10 florini renani), ducatul venețian (1,50 florini unguerești, sau 1,15 florini renani); ducatul sau aurul cel nou turcesc (5 florini unguerești, sau 4,10 florini renani) etc²⁶⁶.

Tezaurile monetare descoperite cuprind în compoziția lor monede diverse. Ponderea cea mai mare o au monedele austriece, germane și unguerești (tezaurile de la Fârtățești, Drăgășani, Văleni), urmând cele din Țările de Jos, Polonia și Lituania (tezaurul de la Craiova). În tezaurul de la Braniște (județul Mehedinți) se întâlnesc și emisiuni monetare aparținând regelui Spaniei, Filip al IV-lea (1621–1665), „las piezas de a ocho reales”. Invasia de monede spaniole în toată „lumea mediteraneană” și cu deosebire în Imperiul otoman, unde realii pătrundeau „expediați în lăzi întregi”, precum și în Țările Române²⁶⁷ — adăugăm noi — a fost un fenomen amplu, începând cu ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Intermediarul acestui drum de răspântie a metalului alb și culegătorul unor „beneficii enorme” a fost „Italia marilor orașe”²⁶⁸.

Alte monede, cum erau piesele Comitatului de Oldenburg, au fost mai puțin folosite în circulație. Greutatea și valoarea lor sub aceea a talerului (o piesă achtenwinting era cam 2 / 3 din taler) au determinat guvernul transilvănean în 1710 să le considere „bani răi” și să interzică intrarea lor în țară²⁶⁹, ceea ce a influențat circulația lor și în Țara Românească.

²⁶⁵ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 4 (Banii răi din Țara Românească din anul 1710, amintiți de marile istoric, sunt: „zlotii, adică florinii de Oldenburg, tulzii, adică 1 / 2 de zlot, poate chiar lei”). Vezi și Florica Moisiu, op. cit., p. 40.

²⁶⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV / II, p. 1538.

²⁶⁷ Despre realii spanioli pe teritoriul țării noastre, vezi Eugen Denise, op. cit., p. 476.

²⁶⁸ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, București, 1986, p. 54–55.

²⁶⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, ed. vol. I, București, 1925, p. 4. Dintre tezaurile cu asemenea monede amintim pe cele de la Brașov, Morunglav și Simnic. Vezi Olimpia Tudoran, *Tezaurul monetar de la Izvor-Dolj, secolele XV–XVI*, în *Oltenia. Studii și comunicări. Istorie*, vol. I, Craiova, 1974, p. 98; *Medieval and modern hoards*, în *Coin Hoards*, vol. III, 1977, p. 175; Dinică Ciobotaru, *Circulația monetară în zona Olteniei*, p. 105–106; Emil Persu, *Doi tezaure feudale descoperite în localitățile: Verguleasa, județul Olt și Drăgășani, județul Vâlcea*, în „Buridava. Studii și materiale”, Râmnicu Vâlcea, 1972, p. 384–393. Vezi și Ion Spîr, *Informații asupra circulației monetare în județul Teleorman*, în „Buletinul Societății numismatice române”, I.XX–I.XXIV, 1976–1980, nr. 124–128, p. 651. 659; Elena Isăcescu, *Contribuții la studiul circulației monetare în orașul Galați în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Danubius”, IV, Galați, 1970, p. 189 și urm.

În general, remarcăm că, în Țara Românească, în epoca pragului de la secolul al XVII-lea la secolul XVIII-lea, au ajuns monede din cele mai îndepărtate colțuri ale continentului, numărul acestora trecând de 30²⁷⁰, decurgând de aici o vie circulație monetară.

Existența a numeroase monede, de diverse valori, a necesitat prezența specialiștilor (zarafilor) pentru a le evalua și schimba. Fenomenul a fost general în întreaga Europă medievală²⁷¹ și, așa cum toate orașele, de exemplu, din Franța aveau „leur Rue des Changeurs” ou leur „Pont-au-change”, tot așa trebuie să fi fost „locul zarafilor” și în toate orașele Țării Românești, dar mai cu seamă în târgurile mari, la care se adunau negustorii și din alte țări. Toate documentele financiare brâncovenești amintesc pe zarafi, inclusiv în suita care ducea tributul către Poarta otomană²⁷². Comisionul pe care-l primeau se numea, în epocă, „baș” (termen turcesc).

Echivalența între monedele care circulau simultan era aproximativă, ea făcându-se pe baza valorii lor intrinsece în momentul încheierii tranzacțiilor. De aceea, în documente, orice tranzacție era formulată în moneda de socoteală a epocii. Tranzacțiile mari se făceau în pungi, conținând câte 500 de taleri. Deoarece mai toate tranzacțiile importante erau întărite prin hrisov domnesc, estimarea echivalențelor monetare era făcută după un curs oficial până acum necunoscut, printr-o ordonanță centrală scrisă.

În ciuda volumului mare de tranzacții comerciale, un fenomen prezent în tot evul mediu, dar care s-a manifestat și în epoca brâncovenească, a fost insuficiența numeralului monetar. Uneori, chiar domnii noștri, exceptându-l pe Constantin Brâncoveanu, nu dispuneau în permanență de cantități de monede suficiente. Numeroase erau tranzacțiile de vânzare-cumpărare, când, în locul monedelor, s-au întrebuințat cu titlu de valoare, alte bunuri,

²⁷⁰ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, p. 126–127. Monedele aflate în circulație în Oltenia în deceniul trei al secolului al XVIII-lea, multe din ele și în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu: 1 bań = 1 dinar = 1 greșă; 1 creițar = 1,33 bani; 1 polturac = 2 bani; 1 bașaic = 5 bani; 1 dult = 8 groșițe; 1 gros = 4 bani; 1 para = 2–4 1/2 bani; 1 sustac = 8 bani; 1 costanda = 10 bani; 1 pitac (septenarius = 10 bani); 1 crivac (marianus, măriaș) = 22 bani; 1 taler imperial = 180 bani = 135 creițari; 1 taler vechi (leul) = 133 bani = 100 creițari; 1 taler turcesc nou = 120 bani = 90 creițari; 1/2 taleri (leul) = 66,50 bani = 50 creițari; 1 ort polon = 1/4 leu vechi = 33,25 bani = 25 creițari; 1 ort turc = 1/4 leu nou = 30 bani = 22,50 creițari; 1 florin unguresc = 66,50 bani; 1 florin imperial (renan) = 90 bani = 67,50 creițari; 1 tult = 1/2 florini = 45 bani = 33,75 creițari; 1 zlot turcesc vechi (zlot-guruș) = 88 bani; 1 zlot turcesc nou (gedidzolta) = 90 bani = 67,50 creițari; 1 zlot valah = 89 bani; ducații de aur (venețieni sau de Kremnitz) valorau între 360–400 bani. Echivalențele acestea valabile în Țara Românească și Transilvania se regăsesc și în cealaltă țară românească, Moldova. Călătorul străin Johann Wendel Bardili, într-o scriere din 1709, *Călătorie prin Moldova*, amintește despre țechini, ca monedă de aur, zloții-monedă de argint, față de care administrația domnească lua toate măsurile pentru a nu ieși din țară. *Țechinii* erau principalele monede de negociere; urmau aspii, monedă turcească, „cea mai mică monedă de schimb” (120 aspi = 1 taler; 4 aspi = 1 gros imperial); moneda proprie; alte monede (1 coroană = 5 aspi; 1 bașlic = 5 aspi; 1 tult = 8–10 groși imperiali buni). Vezi Costin Kirițescu, op. cit., p. 275. Un alt călător, Erasmus Schneider von Weismantel, în lucrarea *Scurtă descriere a ținuturilor moldovene*, ne-a lăsat următoarele echivalențe monetare: 1 taler (leu) = 33 groși imperiali; 1 florin (zlot) = 22 groși; 1 ort = 7,5 groși imperiali; 1 costandă = 2 groși germani; 1 polturan = 0,5 groși imperiali; 1 gros imperial = 4 bani (*Ibidem*, p. 361–362).

²⁷¹ René Sédillot, *Histoire des marchands et des marchés*, Paris, 1964, p. 158.

²⁷² *Catastihul*, p. 21. (Ivan Zaraful din Craiova primea de la Constantin Brâncoveanu, la 8 ianuarie 1710, „basul” pentru 2000 zloți, 150 taleri). Alți zarafi din București erau Nico Papa, Dragomir Cozma etc. (Vezi Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, op. cit., p. 106–107).

în special animale. Existența acestui fenomen prezent la noi, ca și în alte țări ale Europei, reflectă o caracteristică a economiei monetare feudale.

Edificator în acest sens este documentul din 15 septembrie 1669 prin care Mareș, mărele ban al Craiovei, a judecat pricina dintre fiii lui Fiseanță cu episcopul Râmnicului, Serafim, pentru stăpânirea moșiei de la Plăviceni. Primii, pretindeau moșia respectivă, motivând că ei ar fi avut act de schimb pentru 80 de oi, pe când era episcop Ignatie și ar fi știut și episcopul Dionisie. „Deci noi — scrie Mareș banul —, știind judecata și obiceiul țării, precum iaste, cum că nici părintele episcop care va fi, nici alți egumeni, de la alte mănăstiri, nu au voie, nici se cade să facă schimb, cu dobitoac, numai când ar fi moșie pentru moșie deopotrivă, *pentru ca dobitoacul iaste cum ar vinde și pe bani* (subl. ns.), nici să vândă moșiile sfinteii mănăstiri”²⁷³.

Un alt mijloc de a suplini lipsa banilor lichizi a fost împrumutul cu zălog și cu dobândă²⁷⁴. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când obligațiile feudale către domnie și stat sau către boieri erau foarte numeroase, împrumuturile pentru plata birului și dăjdiilor se înlanțuiau cu cele prin care se restituiau datoriile, generând, astfel, fenomenele sociale din cele mai complicate, de sărăcie sau pierdere a libertății. Numeroase erau cazurile când în locul banilor împrumutați se dădeau ceară sau alte bunuri. Alteori, numai dobânda, care atingea indeobște 20%, era percepută în produse, zile de muncă etc. Cei ce dădeau bani cu împrumut proveneau din toate clasele sociale, de la mari dregători, boieri, egumeni, negustori, la micii dregători și chiar țărani dependenți. Mai toți aceștia trebuiau să-și procure banii prin comercializarea unor bunuri. În orașe și târguri erau cămătari locali, care se bucurau de mare considerație între semenii.²⁷⁵

Sunt cazuri când împrumutul se făcea, nu numai de către domni, dar și de alți locuitori ai țării, la cămătarii sau negustorii din Transilvania, Moldova sau din Imperiul otoman. Domnul Constantin Brâncoveanu, excelent chivernisitor al cămării domnești și al visteriei țării, a acordat numeroase împrumuturi unor candidați la domnia Moldovei, unor demnitari și negustori otomani etc.²⁷⁶

Multitudinea fenomenelor economice, comerciale și monetare din secolul al XVII-lea și din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, sesizate mai sus, probează și precizează faptul că în circulație au existat cantități considerabile de monede de proveniență diversă. Principalele căi de intrare a monedei străine în Țara Românească au fost numeroase, dar au prevalat cele comerciale. Intensificarea circulației mărfurilor în interior, cât și comerțul extern sau de tranzit au construit factorii principali ai creșterii in-

²⁷³ A. Pessiacoș, *Acte și notițe istorice, Craiova*, 1908, p. 59.

²⁷⁴ Lia Lehr, *Camăta în Țara Românească până la secolul al XVIII-lea*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 4, p. 694 și urm. La 5 ianuarie 1666, Badea Roșul din Zvorsca—Romanaji, se împrumută de la Dumitru Bărbierul din Craiova, cu 10 ughi, urmând a-i da în toamnă 8 vedre de vin drept dobândă (Arh. St. Craiova), colecția Documente, XXIV/3.

²⁷⁵ Într-un act de împărțire a averii, din 18 iunie 1699, se amintește că Buicea de la Ocele Mari „a fost om cu casa lui foarte întreagă, cu multe bucate și cu bani, care el împrumuta pe alții”... Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Manuscrise, nr. 147, f. 119).

²⁷⁶ *Catastihul*, p. 2, ș. a.

tenității circulației monetare. În ciuda lipsei minelor de aur și de argint²⁷⁷, a condițiilor politice și economice europene, în general nefavorabile, sub impulsul noilor forțe și relații de producție ce se anunța, circulația monetară a cunoscut în Țările Române, în epoca brâncovenească, un ritm tot mai alert.

Prezența monedei până în localitățile rurale laterale marilor drumuri comerciale este o dovadă a intensificării schimburilor de mărfuri în societate, a creșterii numărului celor care se ocupau cu comerțul. Activitățile comerciale, în strânsă relație cu moneda aflată în circulație, au cunoscut o amploare reală, continuă și au generat impunerea în societate a negustoriei, viitorul element social de seamă din care a evoluat burghezia românească în secolul al XVIII-lea.

Emisiunile monetare străine, descoperite de-a lungul principalelor drumuri din Țara Românească, relevă desfășurarea permanentă a comerțului de tranzit dinspre Europa Centrală și Apuseană către Orient peste teritoriul românesc, implicarea Țărilor Române și a conducătorilor lor în această activitate. Emisiunile monetare pe care documentele le numesc „valahice” (și pe care, până în prezent, numismații nu le-au identificat), dar mai cu seamă baterea de către marele voievod și domn Constantin Basarab Brâncoveanu a unor monede din aur și argint²⁷⁸ rămân, pentru epoca respectivă, dovezi incontestabile privind rolul activ al Țării Românești în cir-

²⁷⁷ „Mine de aur, argint și alte metale zac în adâncimile pământului în mari cantități, ascunse de ochii lăcomiei turcești”. (Del Chiaro, *op. cit.*, p. 8). Mihail Schendos în lucrarea *Descrierea istorico-topografică a Valahiei austriece subterane*, publicată în *La Galeria di Minerva*, Veneția, 1724, menționa la Govora un câmp aurifer „vestit pentru extragerea aurului prin izolare din nisip. Acest aur nu numai că e de mai bună calitate, întrucât nefiind impurificat prin amestec cu argint, întrece aurul din Transilvania, dar se distinge și prin mărimea neobișnuită a granulelor și prin abundența lor”. Apud Tudor Nedelcea, *op. cit.*, p. 152.

²⁷⁸ S. Kőleseri, *Auraria Romano-Dacia*, ed. I, Sibiu, 1717, și Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneția, 1718, sunt primele lucrări care ne dau știri despre „medaliile-monedă” ale domnului Constantin Brâncoveanu, bătute în Transilvania, cu ștanțe gravate în Olanda. Monedele de aur au avut valori de 2, 3, 5, 6 și 10 ducăți, iar cele de argint pot fi considerate „cu drept curvânt ca taleri munteni” (Ilie Tabrea, *Originea și evoluția telerilor*, în „Cronica numismatică și arheologică”, X, nr. 100, 1934, p. 92). Din monedele de aur până la noi au ajuns doar exemplarele de 5 și 6 ducăți. Cele de argint (de tipul telerilor, a jumătăților de teler, piese de 2,5 și 6 guldeni, sau chiar egali în greutate cu florinii de argint), pe care numismatul Octavian Iliescu le consideră ulterioare domniei lui Constantin Brâncoveanu, ar putea, totuși, să fie „zloții (slotten) valahi” pentru care, la 20 august 1723, Societatea de comerț din Sibiu făcea raport cum că prin reducere, la 455 asemenea piese s-au pierdut 27,30 florini ungurești (0,66 florini ungurești pierduți la o bucată). (Arh. St. Sibiu, R. I., 37). Noi considerăm că piesele emise de Constantin Brâncoveanu sunt monede și nu medalii, atâta timp cât valoarea lor ponderală se raporta la cea a diferitelor monede întâlnite în Europa centrală, a ducăților, a telerilor și a guldenilor, adică a florinilor de argint. (Maier A. Haley și Corneliu Secășanu, *Medaliile lui Constantin Brâncoveanu și gravorul lor*, în „Studii și cercetări de numismatică” I, 1957, p. 401). De altfel, chiar domnul le numește „galbeni”. La 24 decembrie 1713, aceste monede erau deja bătute la atelierele din Bălgrad (Alba Iulia). Potrivit *Catastihului*, se știe că domnul a cheltuit cu baterea lor 550 taleri. Presupunem că agentul domnului Pătru pisarul (sau Grener), la 22 noiembrie 1712, când a mers la Bălgrad, a perfectat executarea monedelor în atelierele de acolo, unde lucra și valorosul gravor, care le-a semnat, Carol Iosif Hoffman. Monedele de aur, emise în 1713, au constituit al nouălea cap de acuzare al mazăririi domnului Constantin Brâncoveanu de către otomani. Pentru prima dată, otomanii au contestat dreptul de a bate monedă al domnilor români. Uzurparea, fără nici un temel juridic, de către Poartă a dreptului regalian de batere a monedei trebuie legat de accentuarea dominației otomane în secolul al XVIII-lea. Acest fapt a anunțat intronarea domnilor fanarioți, adică uzurparea de către aceiași putere suzerană și a dreptului românilor de a-și alege conducătorii.

cuitul comercial de anvergură internațională, poziția independentă a acestui stat românesc situat între trei împărății „cu care formează o balanță”²⁷⁹ Prin emiterea unei monede proprii de către domnul Constantin Brâncoveanu, fapt rezultat din puternicele resorturi economice ale Țării Românești și ale instituției domniei, s-a afirmat încă un moment de măreție și independență românească în raporturile *sui generis* româno-otomane de-a lungul veacurilor XIV—XIX.

RESUMÉ

L'article est une présentation de a qui a été pour l'histoire de Roumanie l'époque du voivode Constantin Brancovan. Les auteurs ont beaucoup étudié les documents des Archives et ils ont écrit après cet étude qui comprend tout leurs conclusions.

PRÉCIS

This article is the fruit of the research of the authors concerning the period of the Romanian history called Constantin Brancovan epoch.

---

²⁷⁹ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 99.

Un dregător otoman sprijinitor al românilor din Dobrogea

TUDOR MATEESCU

Mult timp, din punct de vedere administrativ, în perioada stăpânirii otomane, Dobrogea a fost inclusă în vilaietul (*eyalet*) Silistra, compus din mai multe *sancak*-uri (*liva*), la rândul lor acestea fiind împărțite în *kaza*-le. Între ele figura și sangeacul Tulcea, condus de un caimacam (*kaymakam*)¹ sau, cum apare într-un document turcesc publicat recent, un *muhassıl vekili*, post ocupat, la 1840, de Kilili Hüseyin Efendi². În 1864 are loc în Imperiul otoman o amplă reformă administrativă, prin care se crează vilaietul Tuna (al Dunării), cu sediul la Rușiuc, cuprinzând Dobrogea în întregime și părțile de nord ale Bulgariei, în fruntea căruia se afla un guvernator (*vali*)³. În cadrul acestuia se reorganizează sangeacul Tulcea, care includea cea mai mare parte a Dobrogei, condus de un subguvernator (*mutesarrıf*)⁴.

Nu cunoaștem numele primului subguvernator al sangeacului Tulcea după reforma administrativă din 1864⁵, dar din raportul din 12 octombrie acel an al delegatului României la Tulcea și Sulina, funcție creată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza în 1864⁶, rezultă că acestuia „i-au venit de la Înalta Poartă expulziunea, trecând la Vidin”⁷. Succesorul său a fost Ahmed Resim Pașa (nume care apare uneori și sub forma de Rasim), devenit *mutesarrıf* la Tulcea în octombrie 1864⁸.

Noul subguvernator era turc după tată, dar grec după mamă. În urma despărțirii părinților, a rămas cu mama sa, trăind la Atena, dar, la 15 ani, a revenit la tatăl său, la Constantinopol⁹. Acesta, „un pașă cu multă trecere”, l-a trimis la studii la Paris¹⁰, iar apoi îi obține înalta dregătorie de la Tulcea, unde, așa cum se exprima, mai târziu, un observator francez, „a administrat cel mai bine Dobrogea”¹¹. Într-un raport din 15 decembrie

¹ Edward H. Michelsen, *The Ottoman Empire and its resources with statistical tables*, ed. II, London, 1854, p. 146.

² Mahir Aydın, *Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat müfettişliği ve tefiş defteri* (Inspekția lui Ahmed Ârif Hikmet Efendi asupra Tanzimatului în Rumelia și raportul său de inspecție), în „Belleten”, LVI (1992), Ankara, 1992, nr. 215, p. 104.

³ Halil Inalçik, *Dobruđja*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, tom. II, Leyde-Paris, 1963, p. 628; Nikola V. Mihov, *Naselenieto na Turlija i Bălgarija prez XVIII i XIX v.* (Populația Turciei și Bulgariei în secolele XVIII și XIX), vol. V, Sofia, 1967, p. 74, 90. Vezi regulamentul vilaietului Tuna din 8 noiembrie 1864 la Musa Çadircı, *Türkiye' de kaza yđ-netimi (1840—1876)* (Administrația locală în Turcia, 1840—1876), în „Belleten”, LII (1989), Ankara, 1989, nr. 206, p. 250—253.

⁴ C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 8—9.

⁵ Vezi Alfred de Caston, *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, Bucarest, 1878, p. 9, unde se afirmă că primul *mutesarrıf* al sangeacului Tulcea după reforma din 1864 ar fi fost Ahmed Resim Pașa, ceea ce nu corespunde realității.

⁶ Arhiva M. A. E., vol. 298, f. 3. Vezi și Tudor Mateescu, *Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea*, în „Revista Arhivelor”, anul LXIX (1992), vol. LIV, nr. 1, p. 9.

⁷ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCLXXXV / 8, f. 3.

⁸ Ibidem.

⁹ Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 9—10; Brutus Cotoșu, *Catedrala din Tulcea*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIV (1913), București, 1914, p. 183.

¹⁰ Brutus Cotoșu, *op. cit.*, p. 183.

¹¹ Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 10.

1864 al delegatului României la Tulcea și Sulina, acesta arată că a fost de mai multe ori în audiență la noul „gubernator”, Ahmed Rasim Pașa, care l-a primit cu toată sollicitudinea, în vederea rezolvării unei chestiuni curente¹².

Semnătura lui Ahmed Resim Pașa în calitate de guvernator (*vali*) al vilaietului Tuna — 28 noiembrie 1871.

Un merit deosebit l-a avut acest dregător otoman prin aceea că a sprijinit construirea de către românii din Tulcea a bisericii Sf. Nicolae, catedrala orașului¹³, a cărei ridicare a comportat mari dificultăți materiale¹⁴. Începută în anul 1862, ea a fost terminată și deschisă abia în 1868¹⁵. În iunie 1867, domnitorul Carol I al României, în drum spre Sulina, s-a oprit a Tulcea, unde a fost primit cu toate onorurile de subgubernatorul Ahmed Resim Pașa și cu mare entuziasm de către populația românească a orașului¹⁶. Cu acest prilej, suveranul român a hotărât să acorde un ajutor de 100 de galbeni pentru continuarea lucrărilor de construcție a bisericii și să dăruiască mai multe odoare pentru înzestrarea lăcașului¹⁷, ceea ce s-a realizat, foarte curând, prin grija guvernului de la București¹⁸. De asemenea, domnitorul Carol a intervenit la Constantinopol pentru obținerea firmanului în vederea dotării acestei biserici cu trei turle¹⁹, fapt de excepție în Imperiul otoman²⁰, firman pentru care a depus stăruințe și Ahmed Resim Pașa²¹.

În anul 1867 este înlocuit în funcția de subgubernator al sangeacului Tulcea cu Suleiman Pașa²². Este numit însă, probabil în același an, în postul deosebit de important de guvernator (*vali*) al vilaietului Tuna, succedân-

¹² Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCLXXXV / 8, f. 5.

¹³ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

¹⁴ Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Două documente dobrogene inedite*, în *Comunicări și referate de bibliologie*, Constanța, 1984, p. 434—439.

¹⁵ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 182—183.

¹⁶ *Ibidem*; G. V. Niculescu, *Protopopia județului Tulcea*, București, 1906, p. 29; Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român bisericii Sf. Nicolae din Tulcea (1867)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CIX (1991), nr. 10—12, p. 135—136.

¹⁷ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183; G. V. Niculescu, *op. cit.*, p. 29; Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român...*, p. 136—138.

¹⁸ Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român...*, p. 137—138.

¹⁹ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

²⁰ Tudor Mateescu, *Biserica ortodoxă română din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (1417—1877)*, în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 156.

²¹ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

²² Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 10.

du-i lui Midhat Pașa²³, viitorul mare vizir²⁴, unul dintre cei mai de seamă oameni politici din epoca modernă a Imperiului otoman. În această calitate el semnează, printre altele, două adrese oficiale către Ministerul de Externe al României (Rușciuc, 28 noiembrie 1871 și 3 iunie 1872 – stil nou), cu litere latine: „Ahmed Rassim”²⁵.

El a rămas însă în continuare legat de Tulcea. Cât timp a funcționat în acest oraș și-a construit o clădire mare, căreia, într-un document ulterior, i se spune „proprietatea de pe deal, numită casele lui Rasim Pașa”²⁶. După revenirea Dobrogei la România, acest edificiu este trecut în proprietatea statului român, fiind destinat ca sediu al Poliției orașului Tulcea²⁷. Considerăm de aceea că figura acestui dregător otoman luminat, atât de favorabil românilor dobrogeni, merită evocarea pe care o încercăm în rândurile de față.

RÉSUMÉ

Après la réforme administrative de l'Empire Ottoman de 1864, le vicegouverneur de Tulcea, Ahmed Resim Pacha, contribue à l'achèvement de l'église roumaine Saint Nicolas, la cathédrale de la ville de Toultscha.

PRÉCIS

After the administrative reform of the Ottoman Empire in 1864, the vicegovernor of Tultcha, Ahmed Resim Pacha, contribute to the achievement of the Romanian church Saint Nicholas, the cathedral of Tultcha.

²³ Aceasta semnează, în calitate de *vali* al vilaietului Tuna, mai multe acte oficiale adresate Ministerului de Externe al României în 1866 și în prima parte a anului 1867, cu litere latine (textul documentelor fiind în limba franceză), una dintre semnături având în tuș praf de aur: „Midhat”. (Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCCXV / 3, f. 241, 257, 261, 306; dosar CCXLI / 19, f. 54).

²⁴ M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în „Hrisovul”, VII, 1947, p. 82.

²⁵ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCCXVIII / 8, f. 157; dosar CCCLXXII / 3, f. 362.

²⁶ Ibidem, fond Ministerul de Interne, Divizia comunală, dosar 1 / 1879, f. 473.

²⁷ Ibidem.

Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ion G. Duca

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Crima politică, act premeditat al acelor care porneau pe drumul distrugerii, atât a structurilor statului român cât și a acelor care le erau opozanți, a primit, la timpul convenit, din partea poporului român o fermă ripostă. Ne referim la multiplele forme de exprimare care au fost folosite de locuitorii satelor și orașelor României la finele anului 1933 și în anii care au urmat pentru a omagia¹ personalitatea lui I. G. Duca.

Drumul de la Sinaia la Urșani s-a transformat într-o tăcută dar pioasă procesiune de despărțire. Oamenii omagiau pe cel care în calitate de continuator al liniei politice trasate de Ion I. C. Brătianu perseverase la propășirea României, pentru democrație, plătind cu viața pentru condamnarea a tot ceea ce era antidemocratic exprimat de forțele tenebrei.

Evocăm câteva din strădaniile oamenilor de bine ai acelor ani care au acționat pentru aducerea și integrarea în forul public a unor semnificative monumente de cinstire la adresa lui I. G. Duca. A fost o contagioasă operă menită a releva, cantitativ și calitativ, condamnarea acelor care au acționat împotriva intereselor naționale ale României.

Relevăm asemenea acte de cinstire din dorința și speranța că dezlănțuirii furibunde din finalul anului 1940 le-ar fi putut totuși scăpa distrugătorilor de monumente unele lucrări, care, trecând și de vicisitudinile altor decenii care au urmat, ar fi găsit un tainic adăpost până în zilele noastre, așteptând clipa propice pentru reintegrarea în forul public.

Prioritar este necesar să înregistrăm creația² artistului profesor universitar doctor anatomist Vasile G. Demetrescu-Brăila, membru marcant al Partidului Național Liberal, persoană care a avut avantajul de a fi deseori în anturajul lui I. G. Duca, având astfel posibilitatea de a surprinde reacții și ipostaze caracteristice. În decursul anilor, acesta realizase modelarea busturilor unor frunțași ai vieții politice, printre care și pe cel al lui I. G. Duca.

În anul 1934 în colecția de artă a Muzeului municipal București a fost integrată³ masca mortuară a lui I. G. Duca, lucrare realizată de sculptorul Alexandru Severin. Reținem ca act de cinstire și realizarea pietrei tombale așezată pe mormântul lui I. G. Duca din incinta bisericii din Urșani, județul Vâlcea. Textul este definitiv pentru crezul vieții luptătorului căzut la datorie⁴.

Au fost numeroase inițiative ce au exprimat preocuparea pentru cinstirea lui I. G. Duca. Reținem în acest sens cele întreprinse de impresarul

¹ Gh. Seltén, *Viața și opera lui I. G. Duca*, București, 1935; N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, București, 1936, p. 374–375 (caracterizarea din 1933); Al. Zub, *Legendă și istorie în opera lui I. G. Duca*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XXIII, Iași, 1985, nr. II, p. 579–583.

² I. Iordănescu, *Sculptorul dr. Demetrescu Brăila*, în *Pictura și sculptura*, nr. 3, iunie 1935, p. 19, foto; *Catalogul expoziției „Luna Brăilei” 6 iulie – 6 august 1935*; p. 13, poziția 174; „Ramuri” Craiova anul XXVII, nr. 567, mai-iulie 1936, p. 119–130, L. Kalustian, *Simple note*, vol. IV, București, 1985, p. 81–85.

³ Grigore Ionescu, *București – ghid*, București, 1938, p. 70.

⁴ Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Vederi, nr. 131; „Viitorul”, 6–8 mai 1934, p. 1.

teatral Alexandru Ionescu căruia i s-a aprobat să organizeze un turneu în toată țara, cu condiția ca 40% din încasăările netto să fie donate pentru crearea fondului pentru asigurarea ridicării unui monument în capitala României. Poposind în marile orașe, acest întreprinzător adresa organelor locale invitația ca o persoană să vorbească celor prezenți despre viața și opera marelui dispărut. Pentru a nu exista litigii ulterioare, solicita ca un delegat al Prefecturii să participe la realizarea conturilor financiare. La 20 martie 1934 se adresa în acest sens Prefecturii județului Tulcea⁵.

La 28 martie 1934 era adresată către Prefectura județului Tulcea de către Victor Iamandi, ministrul subsecretar de stat la Ministerul de Interne, invitația de a acționa pentru achiziționarea bustului turnat în bronz evocându-l pe I. G. Duca, realizare a sculptorului Oscar Han. Era o lucrare care prin proporții era destinată pentru interioarele prefecturii. În ședința din 24 aprilie 1934, Comisiunea aproba în principiu achiziționarea, însărcinând prefectul să se intereseze de prețul solicitat de artist⁶.

În primăvara anului 1934 Ministerul de Interne recomanda prefectilor să inițieze acțiuni care să permită strângerea fondurilor necesare ridicării unor simboluri de cinstire dedicate lui I. G. Duca. Au fost realizate de către artiștii sculptori o serie de lucrări, atât pentru interioare de instituții publice cât și pentru for public.

La 20 mai 1934 Prefectura județului Tulcea primca oferta pentru achiziționarea bustului, realizat în mărime naturală, care se livra turnat în gips alb sau patinat. Era realizarea sculptorului Wili Klein⁷.

Printre realizatorii actului de cinstire adresat lui I. G. Duca reținem și contribuția sculptorului Ion Pantazi. Acesta, în anul 1934, a realizat bustul turnat în gips, patinat, culoarea bronzului. Lucrarea era livrată cu un pedestal de stejar, și era oferită spre cumpărare la suma de 7000 lei, având asigurat transportul în gara beneficiarului. Era o lucrare destinată interioarelor. Se preciza, în oferta artistului, ca pentru doritorii unei piese turnate în bronz sau cioplită în marmură așezată pe soclu adecvat, urma a se trata cu autorul⁸. Prefectura județului Maramureș care inițial, la 12 noiembrie 1934, menționa pe ofertă că „în lipsa fondului bugetar”, la dosar, la 15 noiembrie, înregistra: „livrat-aprobat”.

În localitatea Răsucenii de Sus din fostul județ Vlașca a fost dezvelit, la 26 august 1934, bustul lui I. G. Duca, realizat prin preocuparea Primăriei comunei, lucrarea având, împreună cu soclul, înălțimea de 3 metri. Contribuția locuitorilor a fost de 27.871 lei⁹.

În capitala acestui județ, la Giurgiu, a fost dezvelit, în anul 1934, monumentul realizat de sculptorul Constantin Barasschi. Era o lucrare având

⁵ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul Administrativ, dosar 670 / 1934, f. 9.

⁶ Ibidem, f. 5; Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Administrative, dosar 25 / 1934, f. 3.

⁷ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul Administrativ, dosar 670 / 1934, f. 10.

⁸ Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Administrative, dosar 25 / 1934, f. 7.

⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 70 / 1937, f. 50; Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 5 / 1941.

înălțimea de 3,30 metri (soclul și bustul). Bustul a fost turnat în bronz și costase circa 100.000 lei¹⁰.

Prin contribuția Prefecturii județului Iași a fost dezvelit un bust dedicat lui I. G. Duca în localitatea Osoiu, județul Iași. Înălțimea monumentului era de 2,50 metri¹¹.

La 6 noiembrie 1934, la Soroca a avut dezvelirea bustului lui I. G. Duca. La apelul comitetului de inițiativă a fost prompt strânsă suma necesară realizării acestui simbol. Monumentul avea dimensiunile $2,97 \times 1,00 \times 0,74$ metri. Bustul a costat 125.000 lei, iar platforma, pedestalul și lanțurile de la împrejmuire 8.000 lei¹².

În fostul județ Roman au fost dezvelite mai multe monumente dedicate lui I. G. Duca. În capitala județului, la 11 noiembrie 1934, cu prilejul punerii pietrei de fundație a Palatului Administrativ, a avut loc și solemnitatea dezvelirii bustului lui I. G. Duca. Prefectura județului a organizat cu acest prilej ample manifestări¹³.

În localitatea Strunga, azi integrată în județul Iași, cu contribuția lui I. Manolescu-Strunga a fost dezvelit bustul lui I. G. Duca. Era o lucrare având soclul înalt de 2 metri, care a costat 20.000 lei. Manifestările organizate la începutul lunii august 1934 au reunit un numeros public. O fotografie de epocă redă momentul când fostul ministru al Agriculturii și Domeniilor I. Manolescu-Strunga își rostea cuvântarea¹⁴.

În localitatea Bâra, din actualul județ Neamț, care între anii 1934—1940 a purtat, ca și alte multe localități, numele I. G. Duca, a fost dezvelit bustul „In memoriam” — celui care fusese declarat patron spiritual al comunei. Lucrarea fusese oferită ca dar de către Prefectura județului Roman¹⁵.

Pe plâuri bănățene, la Bocșa Montană, din județul Caraș-Severin, a fost dezvelit un bust al lui I. G. Duca. Era o lucrare având înălțimea (soclul și bustul) de 2,20 metri, bustul fiind turnat în bronz și costase 32.000 lei. Pe soclu era înscris textul: „1934. Acest bust s-a ridicat de către administrația plasei Bocșa Montană în amintirea marelui român I. G. Duca”¹⁶.

Printre obiectele care formează patrimoniul Casei memoriale I. G. Duca din cadrul complexului muzeistic al culorilor de la Măldărești, județul Vâlcea, se află, în camera birou, și o miniatură redând bustul lui I. G. Duca. Este o lucrare turnată în gips, semnată I. D. Bârlad 1934¹⁷. La Salonul Oficial al anului 1935, sculptorul ieșean Ion Mateescu a participat cu lucrarea: I. G. Duca, turnată în bronz¹⁸.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 70 / 1937, f. 105.

¹¹ Ibidem, dosar 69 / 1937, f. 86.

¹² Ibidem, f. 5; „Viitorul”, 7 noiembrie 1934; Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 6G / 1934, f. 72.

¹³ Arh. St. Piatra Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar 49 / 1934, f. 82; „Viitorul”, 13 noiembrie 1934. „Realitatea ilustrată”, an VIII, 1934, nr. 408, p. 22, foto.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 30.

¹⁵ Ibidem, f. 20.

¹⁶ Ibidem, dosar 68 / 1937, f. 241.

¹⁷ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad*, în „Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă, 1 / 1987, p. 56—62.

¹⁸ *Salonul Oficial 1935, Catalogul expoziției, poziția 462*; „Universul”, anul LII, nr. 83, 25 martie 1935, p. 5.

La 23 iunie 1935, în parcul central din orașul Râmnicu Vâlcea, a avut loc solemnitatea dezvelirii statuii lui I. G. Duca. Solemnitatea a reunit o numeroasă participare, inclusiv pe membrii guvernului. Lucrarea fusese încredințată spre realizare sculptorului Mihai Onofrei¹⁹.

În anul 1935, la 5 octombrie, la Petroșani, județul Hunedoara, a fost dezvelit bustul lui I. G. Duca. Era o realizare a sculptorului Oscar Han²⁰.

Toamna anului 1935 a reunit la solemnitățile de la Botoșani pe cei care răspuseseră, din primele momente, apelului lansat la 25 ianuarie 1934 de către ziarul independent „Informatorul”, prin care cerea Prefecturii județului aprobarea lansării listelor de subscripție pentru strângerea fondurilor necesare. Lucrarea a fost amplasată pe soclul din fața Primăriei orașului. Azi pe acest soclu se află bustul lui Mihai Eminescu. Prefectura a organizat festivitățile din 27 octombrie, 1935, la care au participat oficialitățile. Cu acest prilej a fost evidențiată contribuția Partidului Național Liberal la realizarea acestui monument²¹. Presa, care a consemnat acest eveniment, reținea și acțiunile care au avut loc în Tarcău, județul Neamț și Sibiu pentru dezvelirea altor asemenea lucrări²².

Sfârșitul lunii octombrie 1935 a fost marcat și de dezvelirea la Sibiu a monumentului lui I. G. Duca în for public. Față de soarta multora din lucrările dedicate²³ cinstirii lui I. G. Duca, în acest caz, la măsurile radicale ale regimului legionar adoptat în toamna anului 1940, răspunsul a fost diferențiat, bustul fiind retras din for public și protejat pentru alte timpuri. Au trecut decenii care au marcat efectiv bronzul lucrării, dar astăzi ea este o mărturie a actului de salvare, întreprins cu mult curaj.

Anul 1936 a înregistrat dezvelirea la Lugoj a bustului lui I. G. Duca, realizare a sculptorului Radu Moga. Monumentul avea înălțimea de 4,80 metri și a costat 100.000 lei²⁴.

În localitatea Tudora din județul Botoșani a fost realizat, în anul 1936, amplasamentul în fața școlii a monumentului dedicat evocării lui I.G. Duca. A fost rodul preocupărilor comitetului comunal, care a beneficiat de ajutorul financiar al cooperativei forestiere „Stejarul”, prefecturii și locuitorilor comunei. Soclul avea înălțimea de 3 m., iar bustul de 0,70 m. Lucrarea a costat 39.000 lei. Bustul a fost realizat de sculptorul Spiridon Georgescu²⁵. Proaspătul monument a cunoscut încă din primele zile reacțiile răuvoitoare

¹⁹ Arh. St. Vâlcea, fond Camera de comerț și industrie Râmnicu Vâlcea, dosar 12 / 1935, f. 154; ibidem, Colecția Fotografii, I / 339; „Universul”, an LII, nr. 159, 12 iunie 1935, p. 3; *Almanahul ziarului Adevărul și Dimineața*, 1936, p. 285; foto; *Calendarul Universul*, 1936, p. 267.

²⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 2; „Vitorul”, 6 octombrie 1935; p. 3, Marin Mihalache, Oscar Han, București, 1985, p. 40.

²¹ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 40 / 1934; dosar 27 / 1934, f. 6–7; ibidem, Primăria orașului Botoșani, dosar 19 / 1936, f. 1–6; „Universul”, an LV, nr. 193, 19 iulie 1938, p. 10; Arh. St. Piatra Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar 48 / 1935; „Universul”, an LII, nr. 299, 30 octombrie 1935, p. 2.

²² „Universul”, an LII, nr. 299, 30 octombrie 1935, p. 2.

²³ Dezvelirea a avut loc la 28 octombrie 1935.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 58.

²⁵ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 16 / 1936, f. 31; dosar 32 / 1937, f. 61–63; 33 / 1936; Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 94.

ale celor care erau purtători ai cămășilor verzi. La timpul respectiv aceste acte samavolnice au impus declanșarea unor anchete minuțioase ale organelor de ordine.

Un raport din anul 1941 ne semnaleză că acest bust, cântărind 35—40 kg, se afla încă în comună, depozitat împreună cu reliefurile de la Monumentul Eroilor din 1916—1919, care fuseseră îndepărtate de trupele germane ca fiind jignitoare. În anul amintit, se cerea la Ministerul Afacerilor Interne — Direcția Administrativă de Stat să se precizeze dacă bronzul trebuie să fie predat pentru nevoile armatei române²⁶.

Județul Prahova a inițiat, pentru luna aprilie 1936, două semnificative acțiuni dedicate lui I. G. Duca. La 23 aprilie, în gara Sinaia, a fost dezvelită placa comemorativă pentru a defini locul unde a căzut răpus de armele criminale²⁷, iar la Ploiești a avut loc dezvelirea, în scuarul I. G. Duca din apropierea Băii Comunale, a bustului realizat de sculptorul Mihai Onofrei și a arhitectului P. Popovici. Era rezultatul inițiativei unui comitet și a contribuției Primăriei, care au reușit să strângă suma de 300.000 lei. La solemnitatea dezvelirii au participat membrii guvernului²⁸.

La 25 octombrie 1936, în parcul Tudor Vladimirescu din Turnu Severin au avut loc solemnitățile dezvelirii la monumentul dedicat lui I. G. Duca, în prezența parlamentarilor, membrilor guvernului. Bustul era o realizare a sculptorului Emil Berker autor și ale unor plachete, medalii²⁹. La Arad a avut loc dezvelirea unui bust al lui I. G. Duca. Pe soclu a fost gravat un text³⁰.

Pentru orașul Timișoara lucrarea a fost încredințată sculptorului Aurel S. Popp din Satu Mare, iar proiectarea soclului din granit, în formă de scară, inginerului Cornel Liuba. Decizia Primăriei municipiului Timișoara din 6 octombrie 1934 atribuia această lucrare printr-un contract întocmit minuțios. Cele 10 puncte au fost adoptate de părțile participante la 21 decembrie 1934. Se acorda inițial suma de 25.000 lei. Pentru recepționarea bustului a fost desemnată o delegație prin decizia Primăriei municipiului Timișoara din 3 mai 1935. Bustul a fost încredințat spre turnare în bronz firmei „Turnătoră de Artă Gh. Guran” din București iar soclul a fost executat de firma Carol Kendlhofer din Timișoara. Din bugetele anilor 1934—1935 Prefectura județului Timiș a pus la dispoziție suma de 49.000 lei. Bustul, turnat în bronz, a fost adus la Timișoara și înălțat pe soclul de 4 metri ridicat în fața liceului Piarșiștilor. Pe soclul a fost dăltuită inscripția: „Omagiu memoriei marelui președinte al Consiliului de Miniștri căzut în slujba țării răpus de o mână criminală în 29 decembrie MCMXXXIII la Sinaia. Cetățenii urbei Timișoara. Dezvelirea monumentului a fost preconizată inițial pentru 3 noiembrie 1935, evenimentul având loc ulterior. La 20 decembrie 1936 au avut loc solemnitățile dezvelirii bustului lui I. G. Duca și a sfințirii temeliei Catedralei Ortodoxe. Cu acest prilej au luat cuvântul episcopul Andrei, mi-

²⁶ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 12 / 1941, f. 90—91.

²⁷ Arh. St. Alba Iulia, fond Prefectura județului Alba, Cabinetul prefectului, dosar 17 / 1936, f. 12 (dezvelirea la 23 aprilie 1936).

²⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 61 / 1936; f. 37; *Calendarul Universul* 1937, p. 106; Mihai Scrostos, *Monografia orașului Ploiești*, București, 1938, p. 204—205 (fig. 103).

²⁹ „Universul”, an LIII, nr. 294, 24 octombrie 1936, p. 9.

³⁰ *Trei ani de gospodărie (1934—1936)*, *Realizări edilitare*, p. 71, foto.

niștri Tiberiu Moșoiu și Alexandru Lapedatu. Inițiatorii acțiunii, scăpând din vedere invitarea artistului realizator, la solemnitățile prilejuite de dezvelire s-au aflat în dificultate la primirea scrisorii din 25 ianuarie 1937 prin care sculptorul și-a manifestat regretul că n-a cunoscut data acestei manifestări³¹.

Anul 1937 marca și pe teritoriul Basarabiei preocupările din localitățile Bălți³² și Leova³³ de a realiza simboluri de cinstire ale lui I. G. Duca. Pentru orașul Leova lucrarea bustului fusese încredințată sculptorului Gr. Popescu — Iași.

În anul 1938 ghidul Bucureștiului înregistra prezența, în incinta Parlamentului României, a bustului plasat în vestibulul clădirii. Era o realizare a sculptorului Mihai Onofrei³⁴.

O informație indirectă ne confirmă că și în orașul Iași a fost înălțat un simbol dedicat lui I. G. Duca. Primăria municipiului Iași intervenea, în anul 1943, pentru a obține aprobarea deblocării a 3500 kg bronz ce fusese obținut în anul 1940 cu ocazia topirii statuilor Duca și Mărzescu, în urma măsurilor luate de regimul legionar. Acum, în anul 1943, se preconiza ca din acest bronz să fie realizate busturile ilustrelor personalități cu care urma să fie înzestrată grădina Copou³⁵. Era actul inițiat de un comitet condus de Emil Ceicovschi care, în anul 1934, a comandat lui Ion Mateescu, profesor la Academia de Arte Frumoase, realizarea unui bust turnat în bronz. În ziua de 31 octombrie 1937 a avut loc solemnitatea dezvelirii acestui simbol de cinstire.

Textele laconice ale actelor oficiale, fotografiile, răsunetul în presa timpului sunt astăzi posibilități de informare ce dau contur intențiilor și realizărilor înaintașilor care au manifestat preocuparea de a-l cinsti cum se cuvenea pe omul politic, victimă a ceea ce ciurma neagră declanșase pentru a instaura noua ordine. A le cunoaște, prin intermediul unor asemenea izvoare a corobora în continuare cu alte eventuale mărturii, inclusiv cele memorialistice, este la prezent și viitor o imperioasă necesitate pentru a promova respectul cuvenit trecutului României, în galeria portretelor marilor bărbați înscriindu-l la loc de cinste și pe I. G. Duca.

³¹ Arh. St. Satu Mare, fond S. Popp, dosar 56 / 1934, f. 9, 41, 154, 207, 219, 232, 233, 270; Arh. St. Timișoara, fond Primăria municipiului Timișoara, dosar 21 / 1935, f. 2; 23 / 1940, f. 10, Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 265, 425; „Universul”, an LIII, nr. 353, 22 decembrie 1936, f. 3; *Prefectura județului Timiș Torontal, Dare de seamă asupra activității și realizărilor în intervalul de la 15 noiembrie 1933 până la 31 decembrie 1935*, Timișoara, 1936, p. 132.

³² Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 26.

³³ Ibidem, dosar 91 / 1937, f. 215.

³⁴ Grigore Ionescu, op. cit., p. 256.

³⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 98 / 1943, f. 27.

³⁶ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 191 / 1934, f. 1—7.

RÉSUMÉ

I. G. Duca, le très distingué homme politique roumain, symbole de la démocratie, assassiné par les légionnaires roumains (membres de l'association fasciste surnommée la Garde de Fer) en décembre 1933, est l'une des figures historiques auxquelles on a dédié des statues et des bustes, qu'on peut trouver dans plusieurs villes et même villages de Roumanie.

PRÉCIS

To I. G. Duca the remarkable Romanian political figure, killed by the members of the Iron Guard in December 1933, many artists dedicated their works which can be seen in some towns and even villages of Romania.

Gheorghe I. Brătianu

CONSTANTIN BĂLAN

„Le opere storiche di Brătianu fondate su pazienti ricerche d'archivio...”

(*Enciclopedia Italiana*, 1938–1948, Roma, 1948, p. 452).

Distinsul istoric¹ aparține pleiadei de cercetători din „Școala Nouă”², care s-a afirmat în istoriografia românească și în cea universală, în perioada interbelică și în deceniile de după cel de al doilea război mondial³. Atras spre făgașul în care și-a consacrat numele, încă de pe la sfârșitul studiilor liceale, sub impulsul personalității lui Nicolae Iorga⁴, tânărul entuziast Gh. I. Brătianu avea să realizeze treptat de-a lungul unei etape de mai bine de 30 de ani de fructuoase investigații și deosebite strădanii, o valoroasă operă⁵. Fără a atinge, de sigur, dimensiunile aceleia — de altfel inegalabilă —

¹ El a deținut însemnate funcții și titluri: doctor în filosofie la Cernăuți (1923); membru al Societății Ligure di Storia Patria din Genova (1925); doctor la Sorbona (1929); membru al Institutului „Kondakov” din Praga (1935); decan al Facultății de litere al Universității din București (1941–1943); membru al Academiei Române (1942–1948) (fusese ales membru corespondent al aceluiași forum din 1928); director al Institutului de istorie universală „N. Iorga” (1941–1947); „doctor honoris causa” al Universității din Bonn (1943); membru al Consiliului de cercetări științifice (1945–1948).

Vezi *Enciclopedia istoriografiei Românești*, București, 1978, p. 72–73 (În continuare se va cita *Enciclopedia...*). Să se vadă și St. S. Gorovei, Gh. I. Brătianu — *Completări la „Memoriul de studii și lucrări”*, în *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988, p. 357. (În continuare se va cita *Confluente...*).

² Cum au fost și C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu ș. a. Vezi Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, (*Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*), București, 1985; Cf. mai ales P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, „Școala nouă” de istorie. *Mărturiile documentare (I)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol — Iași, XXII (1985), nr. 1, p. 335–376; St. S. Gorovei, L. Năstasă, P. Țurlea, *ibidem* (II), XXII (1986), nr. 1, p. 335–383; *ibidem* (III), XXIV (1987), nr. 2, p. 417–454. Vezi Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în vol. *Confluente*, p. 276–284.

³ Vezi (*Enciclopedia...*), p. 14–16. Vezi și Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *ibidem*, *Istorie și finalitate*, București, 1991.

⁴ Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, II, N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu, București, 1981; I. Ciupercă, *Gheorghe I. Brătianu și succesiunea uriașului. Repere*, în volumul *Confluente...*, p. 221 și urm.; Victor Spinei, *op. cit.*

⁵ Vezi cele relevate de el însuși: Gheorghe I. Brătianu, *Memoriul de studii și lucrări. 1916–1941*, București, 1941; apoi completările aduse de St. S. Gorovei, Gh. I. Brătianu — *Completări la Memoriul de studii și lucrări*, p. 357–362. Vezi de asemenea cele relevate în lucrarea Gheorghe I. Brătianu, *Marca Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, II, ed. Victor Spinei, trad. Michaela Spinei, București, 1988, *bibliografie*, p. 311–329 — cu referiri și la: *Les écrits de G. I. Brătianu*, Paris, 1983.

a eminentului savant⁶ care-i deschisese calea spre istorie, ea totalizează mai bine de 280 de lucrări, studii, articole, rapoarte, note, recenzii ș. a., așa cum se desprinde din evidențele bibliografice de dată recentă⁷. Acestea dezvăluie deopotrivă preocupările sale din sfera teoriei istoriei, a epocii vechi, a Bizanțului, dar mai cu seamă pe tărâmul evului de mijloc — în țările române și în lumea europeană, chiar și în spațiul asiatic⁸, preocupări extinse de altfel până în contemporaneitate⁹, îndreptate și către viața politică internă și internațională¹⁰, către figurile unor mari personalități și oameni politici¹¹ etc.

Elaboratele de mai însemnată cuprindere ale lui Gh. I. Brătianu, ce cumulează rezultatele investigațiilor lui în rândul izvoarelor istorice și a publicațiilor de specialitate, sunt rodul demersurilor făcute pe durate lungi de timp, pornind încă de la începutul carierei de dascăl universitar la Iași (1923—1940)¹² și până către sfârșitul acestei activități desfășurate în continuare la București (1940—1947)¹³, cercetări de altfel neîntrerupte decât în 1950, când a fost arestat și întemnițat¹⁴. Ele sunt consacrate *spațiului pontic*¹⁵, *dăinuirii poporului român în vatra străbună*¹⁶, *tradiției despre întemeierea satelor românești*¹⁷, și reprezintă direcții majore în medievalistica noastră. Unele au format obiectul cursurilor sale la facultatea bucureșteană, ne referim de pildă la prelegerile despre *Chestiunea Mării Negre*¹⁸ (în 1941—1943) sau la acelea privind *Formule de organizare a păcii în istoria universală*¹⁹

⁶ Operă impresionantă, încorporată în peste 1000 de volume tipărite de el, de 12750 articole, aproape 5000 de recenzii ș. a. (Vezi *Enciclopedia...* p. 183—184).

⁷ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, II, *doc. cit.*

⁸ Dacă în ceea ce privește studiile de istorie veche sau acelea consacrate aspectelor teoretice, de generalitate, ele sunt numeric mai restrânse, pentru epoca medievală totalizează circa 80 de lucrări, studii și articole. (*Bibliografia*, în *vol. cit.*, p. 311—317).

⁹ *Ibidem*, p. 317—319.

¹⁰ *Ibidem*, p. 319—323.

¹¹ *Ibidem*, p. 323—328. Pentru alte preocupări, *ibidem*, p. 328—329.

¹² Să se vadă Paul E. Michelson, *Gheorghe I. Brătianu's inaugural lecture on medieval historiography (1923)*, în *Confluente...*, p. 61—70. Vezi, de asemenea, Anișoara Popa, *Gheorghe I. Brătianu profesor la Universitatea din Iași*, *ibidem*, p. 207—220; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 308—317.

¹³ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 324—344 și urm. Gheorghe I. Brătianu a fost numit și în fruntea Institutului de istorie universală „N. Iorga”, la 1 martie 1941, (*Ibidem*, p. 328 și urm.; vezi și *Institutul de istorie universală „N. Iorga” la zece ani de la întemeiere*, București, 1947).

¹⁴ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 348, fapte petrecute pe 7—8 mai 1950, (*Ibidem*, p. 344—348).

¹⁵ Acestea au condus la întocmirea lucrării, Gheorghe I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München], 1969, Vezi și *Marea Neagră*, I—II.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique; le peuple roumain*, ed. a II-a, București, 1942, reeditată: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. de St. Brezeanu, trad. de Mariana Rădulescu, București, 1988.

¹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea satelor românești*, ed. de Valeriu Răpeanu, București, 1980. Relua cercetările publicate anterior pentru Țara Românească, Moldova și voievodatele românești din Transilvania în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, Seria III, tom. XXV (1942—1943), p. 1—20; *ibidem*, XXVII (1944—1945), p. 1—31; *ibidem*, p. 81—121, recenzate cu observații critice, încă din epocă, de Z. Păclișanu, Al. V. Boldur, C. C. Giurescu, (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 340, nota 483). Ulterior și de Iolanda Micu și Nicolae Stoicescu, Recenzie, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 3, p. 550—557.

¹⁸ Vezi *supra*, nota 15; să se vadă și *Bibliografia...*, *Marea Neagră*, II, p. 317 (nr. 90) și p. 318 (nr. 106).

¹⁹ *Bibliografia...*, p. 311 (nr. 11).

(în 1943—1944), ce au condus la alcătuirea a trei valoroase studii²⁰, la care pot fi amintite și altele, cum este lucrarea *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*²¹.

În pofida prestigioasei sale prezențe în învățământul universitar²², în publicațiile de specialitate din țară și din străinătate²³, totuși, așa cum s-a remarcat în cercetări de dată mai nouă, cele mai prețioase contribuții ale lui Gheorghe I. Brătianu „au zăcut între ignoranța și teama de a fi menționate”²⁴. Aceasta era consecința schimbărilor produse în structurile statului, după 1945—1947, a modului în care — în noul context de viață — era privit omul politic ce aparținuse vechii familii a Brătienilor, implicat în atâtea acte și evenimente, în special din 1927, 1930²⁵, în cel de al doilea război mondial²⁶ și în anii următori.

O privire de ansamblu, cu conotații biografice, referitor la activitatea lui științifică, la disponibilitățile manifestate în arealul social-politic al vremii²⁷ sunt utile pentru a reliefa cu deosebire etapele în care istoricul și-a putut îndrepta atenția asupra unora din importantele fonduri arhivistice, mai ales externe. Pe temeiul lor el a dat noi dimensiuni investigării spațiului pontic și a adus alte prețioase informații în diferite segmente ale istoriei românilor, din arealul lor de contacte, raporturi și convergențe.

Așa cum se cunoaște, Gheorghe I. Brătianu a văzut lumina zilei la 21 ianuarie / 3 februarie 1898, la Ruginoasa — Suceava (acum județul Iași), ca urmare a legăturii dintre Ionel I. C. Brătianu²⁸ și Maria Moruzi²⁹ fosta soție a lui Al. Al. Cuza, fiul domnitorului Cuza. Coborâtor din cele două însemnate neamuri boierești Gheorghe Brătianu s-a bucurat de o aleasă îndrumare, prin grija mamei sale³⁰ și apoi a părintelui lui, de care s-a apropiat

²⁰ *Ibidem*, p. 316 (nr. 103) și p. 329 (nr. 265), cu referire la studiul publicat în anii 1945—1946, în trei părți. Să se vadă și Andrei Pippidi, despre Gheorghe I. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXIV (1987), nr. 2, p. 45—61.

²¹ Editura postum, în memoria lui Gheorghe I. Brătianu, la Evry, 1977. Vezi și *Bibliografia*, p. 317 (nr. 93).

²² Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu — istoricul, I. Dimensiunile operei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XX (1983), p. 233—247 și *Ibidem* II. *Concepție și metodă istorică, ibidem*, XXV (1988), nr. 1, p. 233—245. Pentru unele considerații vezi și Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Gheorghe I. Brătianu. Profesorul și cărturarul*, în *Itinerarii prin cultură*, București, 1982, p. 99—113; de asemenea, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 252—263, 276—284, 308—317 și 318—349. Alte informații și în *Confluențe...* p. 501—548, *Evocazione*, ale lui Al. Andronic, D. Berindei, P. Cernovodeanu, C. Cîhodaru, D. Ciurea, V. Cugereanu, Vl. Diculescu, P. Păltânea, C. Șerban, R. Vulcănescu.

²³ *Bibliografia*, II, p. 311—329.

²⁴ Vezi L. Nastasă, în cele relevante la apariția lucrării *Marca Neagră, I—II*, (prezentare în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXVI (1989), p. 632.

²⁵ Vezi cele relevante la p. 4 și nota 44.

²⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 318—339 și p. 340—354.

²⁷ *Ibidem*, p. 284—317 și 318—345, Vezi și Gheorghe Buzatu, *Gheorghe I. Brătianu — Evoluții politice. Documente*, în *Confluențe...*, p. 461—499.

²⁸ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242. Ionel C. I. Brătianu s-a aflat în fruntea guvernului din vremea primului război mondial și și-a adus contribuția la realizarea Marii Uniri din 1918, la zidirea României moderne. (Vezi și Ioan Scurtu, *Viața Politică din România. De la Marca Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944*, București, 1982).

²⁹ Fiica beizadelei Alecu Moruzi și a Adelei Sturdza, (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242—243).

³⁰ *Ibidem*, p. 243—244.

din 1909³¹, și a familiei Brătianu. A urmat școala în particular, la Iași, unde, în iulie 1916, și-a luat bacalaureatul la Liceul Național.

Tânărul absolvent se remarcase încă de atunci prin cunoștințele dobândite³², prin preocupările față de trecutul țării³³, dar și de realitățile timpului. Căci era vremea în care România, intrând în război, alături de puterile Antantei, el, ca și alți colegi, s-a înscris voluntar în armată. Obținând gradul de sublocotenent, a participat la luptele din 1917 în Moldova, fiind rănit în august același an, iar apoi în 1918 s-a aflat pe frontul din Bucovina³⁴.

³¹ *Ibidem*, Legăturile cu tatăl său au fost stabilite în împrejurările în care Ionel I. C. Brătianu a fost rănit în urma unui atentat și dorea să-și revadă fiul.

³² El cunoaște mai multe limbi străine: franceza, italiana, germana, și învățase limba engleză citind operele lui Shakespeare, iar apoi dobândise cunoștințe de limba rusă (*Ibidem*, p. 244 și 250).

³³ În parte și ca urmare a împrejurărilor trăite în timpul primului război mondial, evenimente la care se referise în „Nemul românesc”, de la 1918, nr. din 31 mai și 1 noiembrie și de la 1919, nr. din 9 martie, fragmente cuprinde și în volumul Gheorghe I. Brătianu, *File rușe din cartea războiului*, București, 1934.

³⁴ Vezi cele relevate de Valeriu-Florin Dolbrinescu, *Gh. I. Brătianu — Documente biografice*, în *Confluente...*, p. 363—369; de asemenea Victor Spinei, *op. cit.*, p. 245—248; pentru alte referințe și Al. Zub, *Memorialistică și istorie: G. I. Brătianu și primul război mondial*, în *Confluente...*, p. 153—168.

În împrejurările dramatice prin care trecea țara atunci și care-i oferise o însemnată experiență de viață, Gh. I. Brătianu a căutat totuși să-și perfecționeze, în continuare, cunoștințele înscriindu-se la Facultatea de Drept a Universității de la Iași, încă de la sfârșitul anului 1917³⁵.

Nu întâmplător din această etapă, în care aveau să se înfăptuiască și visurile de veacuri ale Unirii celei Mari a românilor, la 1 Decembrie 1918³⁶, el a fost tot mai mult atras de studiul istoriei, Nicolae Iorga deschizându-i accesul în paginile revistei sale. Hotărâtoare în acest sens s-au dovedit, desigur, și studiile superioare pe care le-a urmat, în 1920—1921, la Paris — la Sorbona, la École Pratique des Hautes Études și la École des Chartes, cu prestigioși dascăli și distinși specialiști, istoricul păstrând legături de-a lungul anilor cu unii dintre ei³⁷.

Trebuie avut însă în vedere și faptul că, odată cu obținerea Licenței în Litere la Paris, în iulie 1921, Gheorghe Brătianu, la îndemnul lui N. Iorga și al altor renumiți cercetători, și-a îndreptat atenția — în primăvara lui 1922 — către Arhivele din Genova și Neapole, unde, deși făcuse atunci „mai mult o recunoaștere”³⁸, el își propunea să investigheze în anii următori Registrele notariale de la Pera și Caffa, păstrătoare a atâtor acte dinspre sfârșitul secolului al XIII-lea³⁹. De excepțional interes, nu numai pentru istoriografia românească, acestea, ca și documentele din Arhivele Venetiei, asupra cărora se va opri ulterior⁴⁰, au deschis noi orizonturi în prospectarea activităților economice la Dunăre și Marea Neagră urmărite în succesive studii de Gheorghe Brătianu⁴¹.

Fără a stărui și asupra altor detalii din perioada de început a activității sale vom releva că, după susținerea tezei de doctorat la Universitatea din Cernăuți, în iunie 1923⁴², câteva luni mai târziu, la 22 noiembrie, el

³⁵ Pe care o va absolvi în 1919, susținându-i examenul de licență, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 248.

³⁶ Marius Cristian, *Gheorghe I. Brătianu despre fărâșirea României Mari*, în *Confluente...* p. 169—175; de asemenea Valeriu-Florin Dobrinescu, *G. I. Brătianu on certain Matters Concerning the Strengthening of the Romanian Unitary National State*, *ibidem*, p. 177—180 și urm.

³⁷ Gheorghe I. Brătianu a audiat cursurile și a beneficiat de îndrumarea lui Ferdinand Lot, Gabriel Millet, Charles Diehl, E. Berger, Jordan și a lui N. Iorga la Collège de France (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 249—250). Pentru corespondența sa cu Charles Diehl, dar și cu alți specialiști — cum a fost Henri Gregoire cf. *ibidem*, *Din corespondența și actele lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 422—423, nr. 71, p. 443—445, nr. 102, p. 446—448, nr. 104—105 și p. 449—451, nr. 107.

³⁸ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu... în Confluente...* p. 250—251.

³⁹ Vezi spre pildă ale sale, *Actes, des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Bucarest, 1927; cf. *Bibliografia*, p. 312, 313, 314, 315, 316, 317 și 318. Vezi și Sergiu Iosipescu, *Studiile Pontice ale lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 86—87; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Gheorghe I. Brătianu, istoric al expansiunii genoveze în Marea Neagră*, *ibidem*, p. 121—126 și urm.

⁴⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle après la deuxième guerre des Détroits*, în „Echos d'Orient”, Istanbul, XXXIII (1934), p. 148—167. Să se vadă mai ales studiul său *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332—33 et la notion de latinité*, Bucarest, 1939.

⁴¹ Cf. *Bibliografia*, p. 212—315. Să se vadă și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*

⁴² Cele relevate de Victor Spinei, *op. cit.*, p. 251—252, cu referire la unele aprecieri critice asupra împrejurărilor în care Gheorghe I. Brătianu nu și-a susținut teza.

deschidea cursul de Istorie universală în cadrul Facultății de litere din Iași⁴³, vădind o largă receptivitate către rezultatele istoriografiei internaționale și către unele curente de idei⁴⁴.

Prezența lui Gheorghe I. Brătianu, din 1926, ca membru al organizației Partidului Național Liberal de la Iași, iar din anul următor ca șef al acesteia, ulterior, de la 1930—1938, dizident în fruntea facțiunii „Georgiste”⁴⁵, în împrejurările complexe din viața țării și cu deosebire în situația internațională, după declanșarea celui de al doilea război mondial și apoi, au făcut ca distinsul istoric să se implice tot mai puternic în activități și acțiuni politice.⁴⁶

Evoluția precipitată a evenimentelor, drumul trasat societății românești, în special din 1947, au avut grave urmări și pentru Gheorghe I. Brătianu, care a fost supus unor vehemente atacuri în presă, înlăturat de la catedra Universității din București și din fruntea Institutului de istorie universală „N. Iorga”, în același an. Arestat în mai 1950 și privat de libertate— fără a fi judecat — în închisoarea de la Sighet, istoricul și-a sfârșit zilele în mod dramatic la 24 aprilie 1953⁴⁷, o tăcere apăsătoare așternându-se, în atare împrejurări, și asupra operei lui⁴⁸.

Eforturile pe care Gh. I. Brătianu le-ar fi putut întreprinde încă, pentru studierea și a altor domenii mai puțin cunoscute din trecutul poporului nostru sau de pe țăramul istoriei universale erau prematur întrerupte, ca și investigarea surselor inedite sau nereceptate în istoriografia românească, pe care le privise ca pe un demers *si ne qua non*.

Vocația sa pentru cercetarea diferitelor categorii de izvoare documentare, cronici interne și externe, memorii, rezultate ale investigațiilor arheologice etc., îi fusese dezvăluită de timpuriu lui N. Iorga, care, impresionat de capacitatea acestuia, nu ezitase să-i asigure publicarea primelor sale elaborate, încă din 1916. Pentru ilustrul savant, datele adunate cu sârguință de tânărul Brătianu, despre răscoala boierimii în domnia lui Ștefan Tomșa

⁴³ *Ibidem*, p. 252 și urm. Vezi și Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 65 și urm.

⁴⁴ *Ibidem*, Să se vadă și Lucian Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire”: l'oeuvre de G. I. Brătianu, in Confluențe...*, p. 3—12; Stefan Lemny, *Istoria ideilor în preocupările lui Gheorghe I. Brătianu, ibidem*, p. 13—23; Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu și spiritul „Analelor”. Analogii, sincronisme și convergențe, ibidem*, p. 25—46.

⁴⁵ Referitor la implicarea sa în viața politică, vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 263—275; de asemenea Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 461 și urm. Să se vadă și Fl. Nedelea, *De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României, 1930—1938*, Cluj Napoca, 1981; Ioan Scurtu *op. cit.*

⁴⁶ Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 461—500. Vezi, de asemenea Victor Spinei, *Din corespondența...*, p. 402—406, nr. 42, p. 411, nr. 53, p. 412—413, nr. 56, p. 414—415, nr. 57, 58, p. 416—417, nr. 61 și 62 ș.a. Ca urmare a angajării sale politice, Gheorghe I. Brătianu a fost obligat să solicite de la decanatul Facultății de litere din Iași, fie concediu, fie să i se suplimenteze orele la care nu putea fi prezent. (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 417—418, nr. 63, p. 423—424, nr. 72). Este semnificativ ceea ce-i scria, la 21 martie 1938, Iorgu Iordan, care îi reproșă că „ați lipsit nevinovat de la 1—25 noiembrie, după aceea ați obținut un concediu... De asemenea ați fost în concediu între 2 februarie și 2 martie... După expirarea ultimului concediu ați lipsit două săptămâni...”

⁴⁷ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu...*, p. 340—349.

⁴⁸ Criticele vehemente și acuzațiile formulate împotriva omului politic și a istoricului, înlăturarea lui de la catedra universitară și din celelalte activități științifice (*ibidem*, p. 340, nota 484) explică desigur, tăcerea din istoriografia de după 1950.

și relativ la oastea lui ⁴⁹, dezvăluiau de pe atunci un talentat și harnic cercetător. El parcursese vechi ediții de surse narative ⁵⁰ și de acte ⁵¹, ca și diferite studii ⁵², din dorința ca fiecare afirmație făcută în lucrarea citată să se bazeze pe migăloasă prospectare a unor izvoare autentice ⁵³. Acestea puneau de fapt în lumină „profesiunea sa de credință” — istoria — vădită de la debutul ei și nu numai atât, căci din problematica studiului se degajă observații „în spirit comparatist”, relativ la „starea jalnică” în care ajunsese țara și oastea Moldovei, la nici un veac de la moartea lui Ștefan cel Mare. Cauzele, aprecia Gheorghe I. Brătianu, trebuiau cătuate în condițiile apăsării care era supusă „prostimea”, după „pilda nobilimii” din Polonia ⁵⁴.

Prin publicarea, doi ani mai târziu în 1918 — a cărții de judecată de la Vasile Lupu, din 1638 august ⁵⁵ el își anunța astfel interesul pentru valorificarea datelor din documentele interne ⁵⁶, interes care va fi extins în chip deosebit, în anii următori, și asupra izvoarelor externe, a altor categorii de surse ⁵⁷, ca o trebuință a lărgirii cadrului informațional, al orizontului cunoașterii, cerință — desigur — a istoriografiei vremii.

Ceea ce-l va impune în domeniul de specialitate, vor fi fără îndoială rezultatele cercetărilor din *Arhivele de la Genova, Neapole, Veneția*, comu-

⁴⁹ Gheorghe I. Brătianu, *O oaste moldovenească acum trei veacuri (Încercări de studii istorice privitoare la vechile oștiri românești)*, în „Revista istorică”, II (1916), nr. 3—6, p. 54—79. (Document datat din 14 februarie 1916, Iași).

⁵⁰ Și anume a lui *Miron Costin*, în ed. lui Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. I, București, 1972; a lui *Matei al Mirelor*, la Al. Papiu Ilarian, în *Tezaur, de documente istorice*, vol. I, București, 1962; a lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1972; *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*, ed. N. Iorga; de asemenea a lui *Pia-secht*, Cracovia, 1646; a lui N. Muste, ed. Mihail Kogălniceanu, *Lelopiște*, vol. III, Iași, 1845; precum și *Codex Bandinus*; Dlugosz; Joppecourt.

⁵¹ Între acestea, volume din Colecția Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1—2, București, 1882—1884; *ibidem*, *Supliment I/1—2*, București, 1885—1886; *Colecția Uricariul*, ed. lui Th. Codrescu, vol. IX—X, Iași, 1888—1897; *Colecția Studii și documente*, ed. N. Iorga, vol. IV, București, 1902, precum și alte surse publicate de B. P. Hașdeu, I. Bogdan, N. Densusianu.

⁵² Gheorghe I. Brătianu a utilizat peste 15 studii și articole ale lui N. Iorga, A. D. Xenopol, R. Rosetti, etc., printre ele și ale lui Engel, Halle, 1804, K. Waliszewski, ed. 1909; F. Masson, ed. 1915 ș. a.

⁵³ Cf. Gheorghe I. Brătianu, *O oaste moldovenească...*

⁵⁴ El a citat pe K. Waliszewski, *Les premiers Romanov*, Paris, 1909 (*ibidem*, p. 79), amintind versurile „Clarum regnum polonorum/ Est coelum nobiliorum...” (Strălucitul regat al polonilor este cerul nobililor), relevând apoi că este și „infernium rusticorum” (iadul țăranilor).

⁵⁵ Gheorghe I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupul publicată de...*, în „Revista istorică”, IV (1918), nr. 11—12, p. 149—151.

⁵⁶ Actul, ce-i fusese încredințat de fostul director al Liceului Național din Iași, A. B. Brandia, relevă hotărârea voinodului în privința restituirii banilor luați în chezășie de unii boieri ai Moldovei, Toma mare stolnic, Lupu Prăjescu clucerul, Cehan vornicul ș. a. de la Hasan Celebi, pentru treburile domniei. Să se vadă și comentariul lui Gheorghe I. Brătianu asupra conținutului actului, (*Ibidem*, V (1919), nr. 1—2, p. 1—26).

⁵⁷ Să se vadă, spre pildă, Gheorghe I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoarele ungurești)*, *ibidem*, nr. 11—12, p. 216—224; *Ibidem*, *Piatra de mormânt a lui „Negru Vodă”*, *ibidem*, VI (1920), nr. 10—12, p. 221—226; În acest ultim elaborat, utilizând informații comunicate de V. Drăghiceanu, de Al. Lapedatu din Buletinul Comisiunii monumentelor istorice V—VI (1912—1913), el își manifesta interesul și față de inscripția gisantului, ce putea aminti, numele unui meșter ungur! — Georg — de fapt Gheorghe (pentru altele cf. *Bibliografia*, p. 313).

nicate treptat, încă din 1922⁵⁸, prin note și studii de mai mici proporții, care anunțau de fapt, angajarea lui Gheorghe I. Brătianu în elaborarea lucrărilor de adâncă prospectare și largă cuprindere. Este cazul, spre exemplu, a aceleia, deja menționată, asupra traficului economic de la Marea Neagră și a realităților politice surprinse pe mai întinse coordonate temporale pe litoralul pontic, fundată nu numai pe actele inedite investigate, ci și pe un vast material conex, acumulat prin succesive demersuri în bibliotecile de la Paris, Roma, Berlin și alte centre ale lumii⁵⁹.

Șirul studiilor ce au avut drept izvor *Arhivele notariale italiene* este indeosebi marcat de apariția în 1923, a contribuției sale despre *Vicina I*⁶⁰, în care Gh. I. Brătianu a introdus informații din actele *Registrului întocmit de notarul genovez Simone di Albario*. Acestea privesc raporturile coloniei de la Pera⁶¹, dar și de la Caffa⁶², din Crimeea, cu Vicina, așezarea de la Dunăre⁶³ — *portul grâului* — cum o numea el.

În general, sunt acte de comandă, deci de întocmire între persoane asociate în afaceri comerciale și bănești, cu clauze privind cotele de câștig ale acelor care erau angajați în diferite activități spre Vicina sau de aici către emporiile genoveze de la Pera și Caffa⁶⁴. De la primul înscris, la Pera, din 1 iulie 1281, și până la ultimul al seriei, instrumentat în colonia citată din Crimeea, la 7 iulie 1289, cuprinse aici, ele dezvăluie interesele pentru comerțul în zona dunăreană⁶⁵, unde se desfășura un activ schimb de mărfuri,

⁵⁸ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale”, IX (1922), nr. 5–6, p. 50–55, unde introdusese, atât în discuțiile purtate, cât și într-o anexă, acte instrumentate la Pera. Ne referim mai ales la cel de la 7 iulie 1281, din registrul notarului Simone di Albario I, aflat în *Archivio di Stato di Genova*, fol. 63 vo, privind angajarea într-o afacere de comandă, a lui „Obertus de [M]enevasio” — Monembasia, pentru Vicina, în valoare de 200 de perperi de aur.

⁵⁹ Vezi cele relevate de Sergiu Iosipescu, *op. cit.*; de asemenea, de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*; pertinente observații și în vol. *Marea Neagră*, I: *Geneza Sintezii lui Gheorghe I. Brătianu despre spațiul pontic*, ed. de Victor Spinei, p. 5–63.

⁶⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine du commerce génois en Dobrogea*, par... docteur en philosophie, în „Bulletin de la Section historique”, Académie Roumaine, X (1923), p. 113–189 (cu un Apendice cuprinzând XXXVIII de documente, p. 167–189 + 2 f. pl.).

⁶¹ Actele sunt cuprinse în primele 90 de file ale registrului, începând de la data din 27 iunie — 7 octombrie 1281; altele, din 23, 24 iulie și de la 8–9 octombrie 1291, se află în fondul *Notari Ignoti*, Mazzo XI.

⁶² În acest sens actul nr. XXXVIII, care a fost extras din registrul notarului Lamberto di Sambuceto (ce conține documente de la 24 aprilie — 20 august 1289, dar din care lipsesc cele din 30 iulie — 7 august).

⁶³ Gheorghe I. Brătianu, (*Vicina I...*), p. 188–189, act ce amintește de un „Thomasi-no de Camario”, de Anchona „qui habitat in Vecina”.

⁶⁴ Vezi și observațiile la M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 132, referitoare la „commenda” și „Societas Maris”.

⁶⁵ Cu deosebire la Vicina; în legătură cu discuțiile controversate privind localizarea așezării să se vadă și Pierre Nasturel, *Mais où donc localiser Vicina?*, în „Byzantinische Forschungen”, XII (1987), p. 145–171; de asemenea nota lui Ștefan Andreescu, la amintitul studiu, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXV (1988), nr. 1, p. 586–587, relevând opinia lui P. Nasturel că, Vicina trebuie căutată în zona Tulcei, că Gheorghe I. Brătianu a intuit exact identitatea dintre relația „Fluviului Vicinei” cu brațele Dunării în ansamblul lor.

vădind cerința diferitelor produse, cum erau stofele lombarde, franțuzești ș. a., între comanditari fiind atestați, nu întâmplător, și croitori — „taliator”-es⁶⁶ etc.

Tranzacțiile încheiate, printre altele, pentru lână, ceară, țesături, dar și pentru diferite înțelegeri stabilite, lasă să se întrevadă și modul în care era organizată această activitate în cadrul coloniilor de la Pera și Caffa, consemnată în acte întocmite în prezența notarilor și a unor martori, înregistrate de grefieri — „placeries”⁶⁷.

Discuțiile abordate de reputatul istoric în legătură cu rostul și semnificația tranzitului de mărfuri la Dunăre și Marca Neagră, marcate de noi investigații, aveau să fie purtate și în alte lucrări dedicate nu numai Vicinei, ci și Cetății Albe. Astfel, în studiul publicat în 1935, fundat în bună parte pe sursele descoperite în *Archivio Notariale di Genova*, el introducea în anexă, pe lângă cele 38 de acte comunicate mai înainte, alte două, dintre care unul inedit, detectate în *registrele notarilor Lamberto di Sambuceto* (nr. XXXIX, de la Caffa, datat 5 mai 1290) și *Castellino di Portovenere*⁶⁸ (nr. XL, tot de la Caffa, din 8 mai 1290).

Stăruința sa asupra aspectelor economice și comerciale, dar și a evenimentialului sub spectrul căruia s-a aflat spațiul pontic și teritoriile limitrofe, este desigur justificată, căci în epocă își urma cursul însuși procesul de cristalizare a formelor statale de la sud-est de Carpați, de infiripare sau dezvoltare a unor așezări cu însemnătate rosturi⁶⁹. De aceea Gheorghe I. Brătianu s-a oprit, în diferite alte cercetări, la fapte și evenimente ce s-au desfășurat în sud sud-estul Europei către ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și în veacul următor.

Investigațiile la *Archivio di Stato di Napoli* i-au prilejuit, spre pildă, unele reflexii pe marginea proiectului de căsătorie dintre Mihail al IX-lea

⁶⁶ Să se vadă, de exemplu, actul din 5 august 1281, de la Pera (Gheorghe I. Brătianu, *Vicina I...*, p. 181—182, nr. XXVII, unde un „Confortus taliator” apare ca martor, ca și într-un alt document, cu aceeași dată (*ibidem*, p. 181, nr. XXVI), din care rezultă că Bertrand croitorul primise 200 de perperi, în comandită, ca să-i fructifice în prăvălia sa de la Pera.

⁶⁷ Vezi, spre pildă, actul de la Pera, din 23 septembrie 1281, semnat de „Guillelmus Gandulfi notarius et Ogerinus placeries”, (*Ibidem*, p. 186). La 7 iulie 1289, figura, alături de „protonotario” Guillem, de „Andrea de Bartholomeu notario”, și un „Andoria placerio”, actul fiind instrumentat la Caffa. (*Ibidem*, p. 188—189, nr. XXXVIII). Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *op. cit.*, p. 122—123 și urm.

⁶⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucurest, 1935 (acte notariale la p. 148—177, nr. I—XL). În partea ce precede anexa cu documente, pe lângă studiile lui despre Vicina și Cetatea Albă (Akkerman), el a introdus și ale sale „Essai sur les recherches de l'ethnographie Balkanique et Danubienne au Moyen Âge”. Acestea vor fi urmate de elaboreatele: *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévale du littoral roumain de la Mer Noire. Apropos de la „Miscellanies” de M. J. Bromberg*, Bucurest, 1940, precum și de *Marca Neagră*, I—II. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁶⁹ De aceea Gheorghe I. Brătianu s-a oprit asupra Vicinei și Cetății Albe — Murokăstronul bizantin sau Moncastrul genevez (pentru aceasta din urmă cf. *Les Bulgares a Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIV-e siècle*, în „Byzantion”, II (1925), Paris-Liege, 1926, p. 153—168; *Ibidem*, *Contribution à l'histoire de Cetatea-Albă (Akkerman aux XIII-e et XIV-e siècles*, în „Bulletin de la Section historique”, XIII (1927), p. 25—31, material perzentat la cel de al doilea Congres de Studii bizantine, de la Belgrad.

Paleologul și Catherina de Courtenay⁷⁰, din anii 1288—1295, după cum parcurgerea informațiilor de la *Archivio Notariale di Genova* stau la baza elaboratelor despre semnificația prezenței numelor romane în registrele coloniei genoveze din Crimeea sau referitor la *emporiul de la Pera*, la sfârșitul secolului al XIII-lea⁷¹. Datele erau receptate în special din fondurile notariilor mai înainte citați, *di Albario*, *di Sambuceto*, *di Portovenere*, dar și din mape ale unor *Notari Ignoti*.

Adunate cu grijă și din surse narrative, unele extrase ce puteau da mai largi dimensiuni cadrului politic din această parte a Europei, după mijlocul secolului al XIV-lea, erau și ele puse în lumină, de pildă în studiul lui, care relevă expediția din 1377 a regelui Ungariei, Ludovic I, împotriva lui Radu I. Basarab⁷².

Dar atâtea alte observații desprinse din izvoarele externe, supuse analizei critice, corelate ansamblului faptelor și fenomenelor dintr-un mai larg areal, erau comunicate de Gheorghe I. Brătianu și la congresele la care și-a făcut simțită prezența, încă de la începutul carierei sale universitare⁷³. Temele, cantonate în spațiul dunărean și pontic, constituiau contribuții la activitatea *colonici genoveze de la Pera* și la *istoria Cetății Albe*⁷⁴.

Ceea ce l-a consacrat ca specialist în privința cercetării și publicării documentelor din lumea europeană a evului de mijloc a fost ediția *Actelor notarilor genovezi de la Pera și Caffa*, apărută în limba franceză, la București, în 1927⁷⁵. Ea grupează 333 de acte și 455 de regeste, documente instrumentate în prima colonie menționată mai sus, de la 27 iunie — 7 octombrie 1281, existente în registrul lui *Simone di Albario I*, sau în mapele *Notari Ignoti*, *Mazzo XI*, pentru documentele din 27 iunie, 23, 24 iulie și din 8—9 octombrie același an, urmate de altele de la 1284⁷⁶. Acestea li s-au adăugat cele înscrise la Caffa, din registrul lui *Lamberto di Sambuceto*, datate din 25 aprilie

⁷⁰ Vezi ale sale *Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et Catherine de Courtenay (1288—95)*, în „*Revue historique du sud-est européen*” I (1924), nr. 1—3, p. 59—63, unde publică actul din 12 iunie 1291, stăruiind și asupra unor aspecte de diplomatică.

⁷¹ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée à la fin du XIII-e siècle*, în „*România*”, Paris, II (1925), p. 268—272, în care autorul subliniază și avântul cunoscut de coloniile italiene de la Marea Neagră, de restul negoțului desfășurat și de întreprinzători catalani din *Provence* până în secolul al XVI-lea. (*Ibidem*, p. 269—270). Registrele notarilor amintiți i-au oferit informații și pentru alte cercetări: *La colonie Génoise de Péra à la fin du XIII-e siècle*, în *Omagiul doctorului Alexandru Slătineanu*, Paris, 1925, p. 19—38, aceasta constituind comunicarea sa la primul Congres Internațional de Studii bizantine, de la București — 1924, în care a utilizat încă peste 55 de lucrări și ediții de surse. Să se vadă și studiul său, *Les origines de la guerre de Curzola (1294—1299) entre Gènes et Venise*, în *Mélanges d'histoire générale*, I, Cluj, 1927, p. 87—100.

⁷² Gheorghe I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, în „*Revue historique du sud-est européen*”, II (1925), nr. 4—6, p. 73—82, în *appendice* (p. 81—82), introducând pasajul din „*Croneca Carrarese*” referitor la acel „*Radono principe di Bulgaria infedelle*”, dar și știrea despre cele 10000 de armuri furnizate de Senioria din Veneția adversarilor regelui și în sprijinul *infidelilor* săi.

⁷³ Cf. cele deja relevate *supra*, nota 70 (studiul *La colonie Génoise*); de asemenea studiul *Contributions — Cetatea Albă* (cf. *supra*, nota 68); să se vadă și I. Năstasă, *Gheorghe I. Brătianu, la Congrese internaționale de istorie*, în *România în istoria universală*, II/1, Iași, 1987, p. 731—741.

⁷⁴ Cf. *supra*, referințele bibliografice de la notele 38, 67 și 68.

⁷⁵ Cf. *Actes génois*, Bucarest, 1927.

⁷⁶ Acte încorporate în *vol. cit.*, p. 73—173, nr. I—CLI.

— 19 august 1289 și de la 23 aprilie — 28 mai 1290⁷⁷. Regestele corespund înscrisurilor mai puțin semnificative — unor chitanțe, procuri — și au fost extrase din aceleași fonduri notariale⁷⁸.

În afara actelor de comandită, predominante între aceste surse, și de alte diferite confirmări, testamente, sunt evidențiate apoi numeroase vânzări de produse și bunuri, chiar și de sclavi⁷⁹, ceea ce dezvăluie odată mai mult caracterul de *placă turnată* a Mării Negre în traficul internațional, către sfârșitul evului mediu⁸⁰. Indicele de nume și toponime, care totalizează peste 1500 de apelative, stă mărturie tocmai vastului areal de contacte și interferențe, ce prelungesc activitățile din sfera comerțului maritim, în întinse spații politice dinspre Orient, către lumea Occidentului⁸¹.

Decriptate din textele redactate în minuscule gotică, înscrisurile genovezilor ne dezvăluie, pe lângă caracterul mercant al coloniilor de la Pera și Caffa, al structurilor lor⁸², și modul de desfășurare a negoțului pe mare, după practici de drept specifice, precum și obiceiul reglementării vieții locuitorilor din emporii, conform dreptului roman⁸³.

Edificat în ceea ce privește rostul și implicațiile comerțului în spațiul pontic, Gheorghe I. Brătianu, pornind de la bogatul fond documentar din arhivele notariale ale Genovei, la care avea să adauge rezultate unor mai noi cercetări, a elaborat însemnatul studiu *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire aux XIII-e siècle*⁸⁴, ce i-a slujit ca teză de doctorat la Sorbona⁸⁵, în 1929. Așa cum anunțase încă de la apariția volumului de acte din 1927, el a stăruit mai mult asupra modului de administrare a coloniilor italiene, a aparatului prin care erau exercitate atribuțiile conducerii acestora⁸⁶.

Valoroase sunt desigur reflexiile sale, ca rod al unor pertinente abordări, privind similitudinile ce se fac simțite în existența emporiilor genoveze, în raport cu viața cetăților grecești de odinioară, de pe litoralul Pontului. Faptul este explicabil, în parte, și prin elementele specifice ale cadrului natural, aproape invariabil pe durate lungi de timp, ca și al celui economic, a permanenței lor⁸⁷.

Activitatea dinamică a negustorilor ce străbăteau căile maritime de la Genova, Veneția ș. a. însemnase centre, spre Constantinopol, pe țărmurile Asiei Mici, la Gurile Dunării sau la Caffa Crimeii, anunțau mai largi orizonturi în afacerile comerciale și bănești, în care Gheorghe I. Brătianu a putut descifra o mentalitate apropiată practicilor capitalismului modern⁸⁸.

Din problematica amplă a cercetărilor distinsului istoric, care l-au impus în istoriografia internațională, datorită rezultatelor dobândite, unele

⁷⁷ *Ibidem*, p. 173—229, nr. CLII—CCCXXXII.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 301—361.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 73—299.

⁸⁰ Să se vadă și observațiile lui Gheorghe I. Brătianu, *La Mer Noire plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, în „Revue historique du sud-est européen”, XXI (1944), p. 36—69.

⁸¹ G. I. Brătianu, *Actes génois*.

⁸² Să se vadă și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*.

⁸³ G. I. Brătianu, *Actes génois*, p. 66 și urm.

⁸⁴ Lucrare apărută la Paris, 1929 (= *Recherches-commerce génois*).

⁸⁵ Cf. și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 124.

⁸⁶ G. I. Brătianu, *Actes génois*, p. 70.

⁸⁷ Cf. și cele observate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*

⁸⁸ G. I. Brătianu, *Recherches-commerce génois*.

se însumează arealului Imperiului Bizantin⁸⁹ și centrului său politic și aduc convingătoare argumente pentru indentificarea spre pildă a așezării de la Galata cu Vechea Pera⁹⁰ etc.

Prospectarea a diferite alte surse, a publicațiilor de specialitate, l-au făcut cunoscut în viața științifică și prin editarea contribuțiilor sale despre relațiile genovezilor de la Marea Neagră cu Moldova în secolul al XV-lea⁹¹.

Atracția lui în sfera investigării fondurilor arhivistice capătă importante dimensiuni dacă o raportăm și la studiile consacrate în continuare prezenței Venețienilor în spațiul pontic⁹². Așa cum remarca Gheorghe I. Brătianu, demersul său urmărea să ducă mai departe cercetările lui N. Iorga⁹³.

După ce, în anii precedenți, el stăruise în parcurgerea actelor din Arhiva „Secreta”, ale dezbaterilor Senatului Veneției, în legătură cu reorganizarea acțiunilor politice și a comerțului Republicii la Marea Neagră, în etapa ce a urmat celui de al doilea război purtat cu Genova, de la 1350—1355⁹⁴, o nouă cale era deschisă acum. Ne referim la perioada mai puțin studiată din activitatea diplomatică a venețienilor în zona Pontului Euxin (1332—1333), spre care își îndreptase atenția istoricul, pentru a pune în evidență interesele acestora, ceea ce dezvăluie, o dată mai mult, cauzele conflictului îndelungat cu genovezii⁹⁵.

Materialul era strâns cu sprijinul unor specialiști ai *Arhivelor de la Campo dei Frari*, din registrele *Senatui Misti*, în timpul scurt al popasului la Veneția, în 1938, după încheierea lucrărilor Congresului de științe istorice de la Zürich⁹⁶. În ele sunt consemnate discuțiile și hotărârile conducerii Republicii, Gheorghe I. Brătianu stăruind asupra celui de al XV-lea registru, ce privește etapa de la 4 martie 1332 la 16 martie 1333⁹⁷, când își exercita funcția dogele Francesco Dandolo. Alegerea acestui fond nu era întâmplătoare, căci el reflectă un moment important din politica orientală a *Serenissimi* în 1332, și anume punerea la cale a ofensivei navale împotriva emirilor turci din Asia Mică, cu sprijinul împăratului Bizanțului; Andronic al III-lea Paleologul, la care urma să se alieze regele Franței, Filip al VI-lea de Valois și Sfântul Scaun⁹⁸. De aceea, în studiul care ne preocupă, discu-

⁸⁹ Să se vadă și studiile sale incorporate în vol. *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, închianț lui Henri Pirenne, și care se deschide cu grupajul de articole „La nouvelle Rome” (p. 41—124), urmate de cele așezate sub titlul „Grandeur et L'étatisme byzantin” (p. 125—216) și se încheie cu elaboratele strânse sub formula „L'heritage économique et sociale de Byzance” (p. 217—272).

⁹⁰ G. I. Brătianu, *Recherches-commerce génois*, p. 91. Să se vadă și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 124—126; Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 91.

⁹¹ G. I. Brătianu, *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, în „Revista istorică română”, III (1933), p. 152—158, elaborat marcat, ca și atâtea alte cercetări ale sale de investigații în rândul edițiilor de surse, aici redând, spre exemplu, un extras din *Kronika czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457—1499)*, ed. Olgierd Gorka, din *Seria Polska Akademia Umiejetnosci*, Cracowie, 1931, p. 102—103, cu referire la căderea Caffei sub stăpânire otomană (pasajul la p. 157).

⁹² Vezi studiile *Les Venitiens I* și *II*.

⁹³ Vezi studiile lui N. Iorga editate în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice” și „Bulletin de la Section Historique” din 1913—1914.

⁹⁴ G. I. Brătianu, *Les Venitiens I*. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁹⁵ După cum singur G. I. Brătianu, o mărturisește. (*Les Venitiens II*, p. 4).

⁹⁶ *Ibidem*, p. 5. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁹⁷ La Venezia, Archivio di Stato, Delliberazione, Miste Senato, I. R. (Misti 1332—1334).

⁹⁸ G. I. Brătianu, *Les Venitiens*, II, p. 5—6.

țiile lui porneau de la „Cruciada și comerțul” din spațiul asiatic și se încheiau cu considerații privitoare la „Comerțul Veneției în Marea Neagră”⁹⁹.

Documentele de arhivă care însoțesc elaboratele sale, în număr de XXVI (p. 41—56), se referă la pregătirea „ad viagium maris” a galerelor pentru spațiu pontic ș. a., amintind de ambasadele de la Tana¹⁰⁰ sau de la Constantinopol¹⁰¹, de negoțul practicat de „bonorum mercatorum” la Tebriz, în înțelegere „cum saracenis”¹⁰², dar și de interzicerea desfășurării comerțului „ad terras et partes Turchie”, unde — se arată în respectivul înscris — „fiunt armamenta contra Christianos”¹⁰³.

Mai multe extrase din Arhiva citată de la Veneția privesc consulatul Republicii de la Tana¹⁰⁴, de unde Nicolo Giustiniani comunica, în noiembrie 1333, hotărârea hanului Uzbek de a concesiona, în folosul negustorilor trimiși acolo, un spațiu la Gurile Donului pentru întemeierea așezării de care aveau trebuință¹⁰⁵.

Traficul la marea Meagră, dezvoltarea activității coloniilor de la Tana și Trebizonda, însemnau pentru Veneția căi importante de aprovizionare cu materii prime și cereale, ce puteau servi intereselor cruciadei creștine în lupta contra turcilor, așa cum pe bună dreptate releva Gheorghe I. Brătianu¹⁰⁶.

Deschiderile și receptivitatea sa către realități istorice, ce se înscriu într-un cadru de atât de mari dimensiuni, pornind din antichitate și până în epocile modernă și contemporană a României, dar și a lumii europene¹⁰⁷, își găsesc explicația deopotrivă în cunoștințele acumulate pe baza unei stăruitoare lecturi în domeniul de specialitate și a prospectării diverselor categorii de surse documentare și arheologice. Utilizarea izvoarelor arhivistice sau de altă natură, de către Gheorghe I. Brătianu, publicarea lor, constituia pentru reputatul istoric nu un scop în sine, ci o cale de a pătrunde mai adânc în miezul lucrurilor¹⁰⁸, în devăluirea adevărului, în definirea

⁹⁹ *Ibidem*, p. 6—37.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 42, nr. III.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. V.

¹⁰² *Ibidem*, p. 44—45, nr. IX.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 46—47, nr. XIV; ulterior la 3 noiembrie 1332, era ridicată această interdicție. (*Ibidem*, p. 50, nr. XX).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 50—55, nr. XXI—XXII și p. 55, nr. XXV.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Bibliografia*.

¹⁰⁸ Desigur, într-unele din cercetările sale privind perioade mai puțin cunoscute din trecutul țării și în care s-au folosit uneori izvoare arheologice insuficiente pentru vremea aceea sau surse documentare și narative ce puteau comporta interpretări diferite, o parte din afirmațiile lui Gheorghe I. Brătianu au implicat amendări. Să se vadă spre pildă observațiile la *Tradiția istorică*, *supra*, nota 16; de asemenea comentariile la lucrarea *O enigmă...* — *supra*, nota 15. În legătură cu problematica acestei ultime lucrări citate, cu preocupările și atenția acordată de autorul ei procesului de formare a poporului român cf. N. Ursulescu, *Formarea poporului român și a limbii sale în opera lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 71—84. Pentru alte critici formulate pe marginea studiilor distinsului istoric român, vezi și răspunsul lui la aserțiunile lui Jacob Bromberg — în *Vicina II*.

mai exactă a spațiului românesc, în raport cu evoluția evenimentelor din arealul de locuire al poporului nostru și al istoriei universale¹⁰⁹.

Amplele sale lucrări de sinteză, cu deosebire acelea îndreptate spre zona Pontului¹¹⁰, consacrate Sfatului domnesc și adunării stărilor¹¹¹ ș. a. reprezintă, fără îndoială, valoroase contribuții pe țăramul medievisticii, al metodologiei de abordare a unor astfel de teme complexe.

---

¹⁰⁹ Cf. Fl. Platon, *Evul mediu universal în opera lui Gheorghe I. Brătianu*, în vol. *Confluente...*, p. 47–60.

¹¹⁰ Cf. *Marea Neagră*, I–II.

¹¹¹ Cf. pentru acest studiu, p. 2 și *supra*, nota 20. Amintim totodată și faptul că asupra Sfatului țării s-a oprit și N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XV–XVII*, București, 1968, cu unele constatări și observații înnoitoare. Să se vadă spre exemplu și observațiile lui V. Ciocâltan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261–1265)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXVIII (1991), p. 81–101, unde sunt aduse noi argumente cu privire la interesul mongolilor pentru Marea Neagră, pornind de la 1261.

Considerații privind ornamentele și miniaturile documentelor muntenești din secolele XVI-XIX

ION VITAN

În colecția de Documente istorice, Pечеți II și Suluri II, preluate de la Biblioteca Academiei Române și păstrate în depozitele Direcției Arhivelor Centrale, se găsesc multe documente care, pe lângă valoarea documentar-istorică, au și una artistică, datorată ornamentelor și miniaturilor pe care le conțin. Impresia deosebită pe care ne-au lăsat-o aceste documente ne-a determinat să încercăm o prezentare a lor.

Începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea și până în prezent și îndeosebi în perioada ultimelor decenii ale secolului nostru, importanța deosebită și frumusețea ornamentelor și miniaturilor documentelor și manuscriselor românești au constituit obiectul unor articole, studii, cărți și albume întocmite de către unii specialiști și oameni de cultură.

Filologul și istoricul Bogdan Petriceicu Hasdeu arăta, în anul 1876, că „toate aceste ornamentațiuni” — el se referea în primul rând la manuscrise — „constituie unul din elementele cele mai prețioase pentru istoria artistică a României. De s-ar publica în fascimile măcar vinițele, și tot încă ce imens serviciu nu numai pentru pictura istorică, ci chiar pentru arhitectură, care n-ar mai fi silită a căuta modeluri decorative peste nouă țări, și nouă mări, avându-le naționale, străbune, curat românești”¹.

Într-un articol din anul 1883, episcopul Melchisedec Ștefănescu scria la rândul său, că Academia Română ar face un mare serviciu culturii dacă ar strânge resturile culturii străvechi într-un album și că o asemenea lucrare „va da dovada cea mai pipăită despre cultura și inteligența românească, nu numai în prezent, dar și în veacurile de mult trecute; va lega cultura actuală cu cea trecută, și în multe ne, va emancipa de robia spirituală, care ne împinge a căuta și a adopta toate de la străini”².

Și istoricul Ioan Bogdan, referindu-se la manuscrisele vechi românești, pe care le studiase din punct de vedere al textelor, afirmă că „ornamentica și miniaturile lor constituie o parte interesantă din istoria picturii române”³.

Marele nostru istoric Nicolae Iorga, care, prin multiplele sale preocupări, nu a trecut cu vederea nici „îmbelșugata și scânteietocarea podoaibă

---

¹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *O pagină din istoria tiparului la români în secolul XVI*, în „Columna lui Traian”, I (1876), p. 208.

² Melchisedec Ștefănescu, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, (1883), nr. 2, p. 74—75.

³ Ioan Bogdan, *Scrieri alese*. București, 1968, p. 527.

a documentelor”⁴, afirmă de asemenea că „uneori aceasta este singura formă de manifestare a picturii din evul mediu”⁵.

La insistența tatălui său, pictorița Magdalena Iorga reproduce într-un album, apărut în anii 1928—1929, unele dintre cele mai frumoase inițiale, litere, ornamente și înflorituri de pe documente moldovenești și muntenesti⁶.

În lucrarea sa de doctorat, publicată în anul 1939, Victor Brătulescu, cercetând unele manuscrise slavone și grecești, aflate în Muzeul de artă religioasă, evidențiază unele din elementele care au contribuit la dezvoltarea artei miniaturale de la noi, printre care, în primul rând, influența bizantină⁷.

Veronica Vasilescu, arhivist principal în aparatul central al Arhivelor Statului, impresionată de valoarea artistică a documentelor care i-au trecut prin mână în decursul timpului, publică, în anul 1968, un studiu asupra ornamentației și miniaturii unor documente din Țara Românească până la Constantin Brâncoveanu, în care analizează descriptiv elementele cu care sînt ornate și miniaturate documentele⁸.

Un pas important în prezentarea către un public mai larg a podoabei cu care sînt înzestrate unele documente îl constituie apariția în anul 1974 a unui album, sub semnătura lui Traian Ionescu-Nișcov și a Mariei Soveja, alcătuit în mare parte pe baza documentelor păstrate în depozitele Direcției Arhivelor Centrale și ale Bibliotecii Academiei Române. În studiul introductiv al lucrării autorii fac o interesantă analiză a elementelor cu care sînt împodobite documentele⁹.

Pe aceeași linie se înscrie și apariția, în anul 1981, a unui alt album sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, alcătuit de asemenea pe baza documentelor păstrate în depozitele Arhivelor Statului, reluat apoi într-o nouă ediție¹⁰.

În anul următor, sub îngrijirea cercetătorului Radu Constantinescu, apare un alt album¹¹ prefațat de un documentat studiu introductiv privind viața și activitatea caligrafului și miniaturistului Dionisie din Pietrari¹². Pe aceeași linie a competenței științifice se înscrie și apariția, în anul 1984, sub semnătura cercetătorilor Gheorghe Buluță și Sultana Craia a albumului

⁴ Magdalena N. Iorga, *Inițiale, litere ornate, cheamare și înflorituri din documente muntene și moldovene din veacul al XVII-lea*, Craiova, 1928—1929, t. 2 (prefața lui N. Iorga).

⁵ Nicolae Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie, I. Icones, II. Argenterie III. Miniatures*, Bucarest, 1934, p. 45.

⁶ Magdalena N. Iorga, *op. cit.*, p. 1—11.

⁷ Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939, p. 128—149.

⁸ Veronica Vasilescu, *Ornamentele și miniaturile documentelor din Țara Românească pînă la Constantin Brâncoveanu*, în „Revista Arhivelor”, XI (1968), nr. 2, p. 253—269.

⁹ Traian Ionescu Nișcov, Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească. Ornamente și miniaturi*, București, 1974, p. 1—20.

¹⁰ *Mărturiile ale trecutului. Album de documente*, întocmit de Maria Soveja, Ioana Burlacu și Ioan Oprea, București, 1981, 237 p. Acest album a fost reeditat în 1992 în vederea participării României la Expoziția universală de la Sevilla, sub titlul *România. Istorie în documente*, întocmit de Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Silvia Popovici și Ioan Oprea. Albumul a fost revăzut și completat cu noi documente, care nu au putut fi cuprinse în ediția anterioară.

¹¹ Radu Constantinescu, *Dionisie din Pietrari miniaturist și caligraf*, București, 1982, p. 1—67.

¹² Este vorba de cunoscutul miniaturist, caligraf și cronicar Dionisie Eclesiarhul. Vezi și Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la identificarea autorului unui manuscris românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVII (1991), vol. LIIF, nr. 1, p. 23—32.

privind ornamentele și miniaturile documentelor și manuscriselor din epoca lui Matei Basarab¹³.

După cum se cunoaște, începînd din secolul al XIV-lea și pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, unele acte solemne sau simple, emise de cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova, au constituit obiectul artei ornamentale și miniaturale.

Această artă, ca dealtfel întreaga artă medievală românească — arhitectura, sculptura, pictura, gravura și broderia — „s-a dezvoltat pe baza creației proprii și totodată în strînsă legătură cu arta din țările vecine; ea a unit într-o sinteză originală elemente de tradiție locală cu elemente bizantine, sud-slave și din Europa apuseană”¹⁴.

Prezența elementelor străine în componența artei medievale românești, îndeosebi a celor bizantine, se explică prin schimbul reciproc de valori culturale și artistice între popoare și prin faptul că Țările Române au devenit succesoarele de drept ale culturii bizantine, fenomen pe care Nicolae Iorga l-a denumit atît de expresiv prin sintagma „Bizanț după Bizanț”¹⁵.

În ceea ce privește documentele pe care le-am folosit în alcătuirea prezentului studiu — menționăm încă odată că este vorba numai de documentele preluate de la Biblioteca Academiei Române —, deși nu ne-au permis să urmărim amănunțit evoluția artei ornamentale și miniaturale românești în Evul Mediu, ilustrează totuși, prin exemple caracteristice fiecărei epoci, etapele principale ale acestei arte în secolele XVI—XIX.

Aceste documente, scrise pe hîrtie sau pergament, sînt împodobite (înfrumusețate) cu elemente ornamentale și miniaturale în modalități diverse, în raport de importanța conținutului, dorința și prestigiul comanditarului, gustul artistic al epocii, precum și cel al caligrafului sau miniaturistului.

Elementele principale cu care sînt ornate și miniate documentele sînt următoarele: invocția simbolică (+cruce, ajută), inițiala, intitulăția și textul actului, subscrierea-neautografă (monograma) și autografă, frontispiciul și chenarul.

Invocția simbolică (+cruce, ajută)

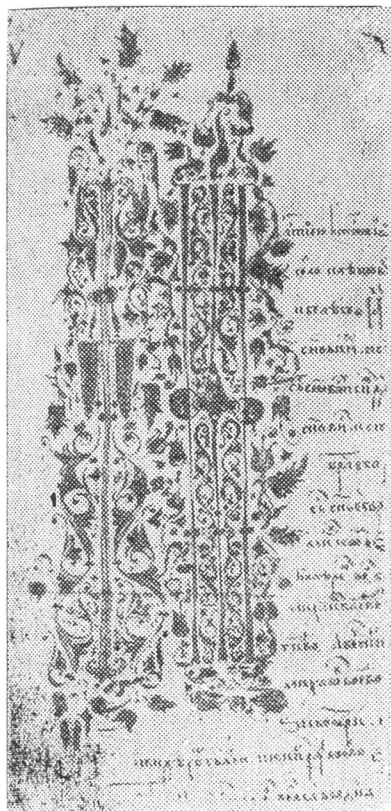
Semnul crucii (+cruce, ajută), formulă diplomatică de invocare simbolică a divinității, este elementul diplomatic cu care începe aproape orice document slavo-român. Pe parcursul existenței sale, începînd din secolul al XIV-lea și pînă la începutul secolului al XIX-lea, în grafia, ornamentația, coloristica, mărimea, poziția față de litera inițială, se constată o serie de modificări și transformări determinate de sistemul procedural al întocmirii actelor în cancelariile domnești, de dorința comanditarului actului, de sensibilitatea și pregătirea caligrafului sau miniaturistului.

În perioada de început, cuprinsă între secolul al XIV-lea și a doua jumătate a secolului al XVI-lea, crucea ne apare în documente într-o ipostază sobră, caligrafiată în chinovar sau tuș, fie cu corpul subțiat, fie îngroșat

¹³ Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *Manuscrite miniate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, p. 1—81.

¹⁴ *Mărturie ale trecutului...*, p. 14—15.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 254, 256, 261. Vezi și *Pictura murală în Moldova, secolele XV—XVI*, text Vasile Drăguț, antologie de imagini Petre Lupan, București, 1982, p. 484.

Invocație simbolică și literă inițială de pe zapsul comisului Ioniță, 1683 (7192) octombrie 2. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCCXXXVI/7)

Invocație simbolică și literă inițială de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, 1692 (7200) ianuarie 2. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCXVII/17)

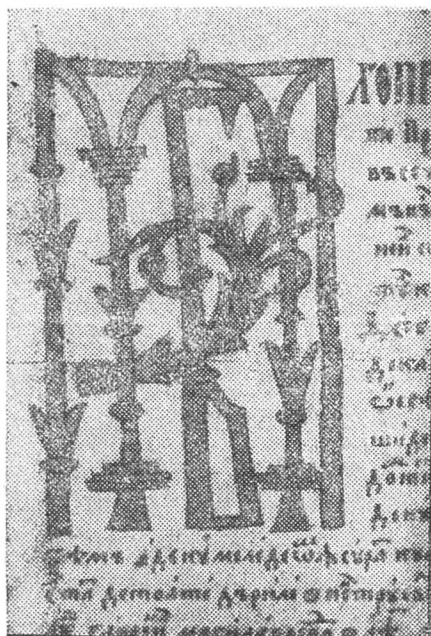
Invocație simbolică și literă inițială de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, 1694 (7202) iunie 13. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, C.LXXXIV/4)

Invocație simbolică și literă inițială de pe hrisovul lui Leon, 1631 (7140) septembrie 26. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCV/64a)

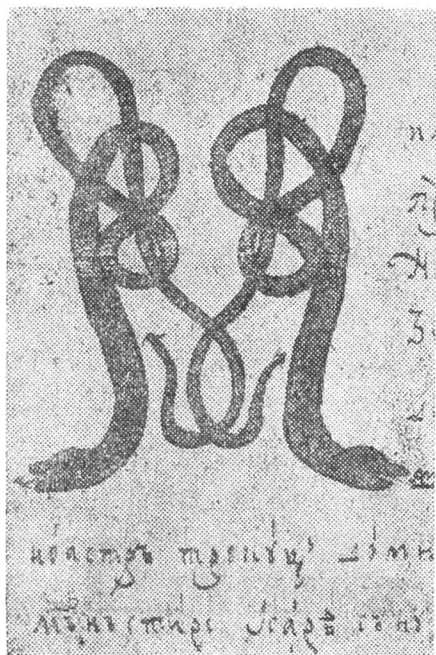
Invocație simbolică și literă inițială de pe hrisovul lui Matei Basarab, 1633 (7141) mai 4. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCIV/105)

Literă inițială de pe hrisovul lui Șerban Cantacuzino, 1683 (7191) aprilie 20. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCCXCVIII/54).

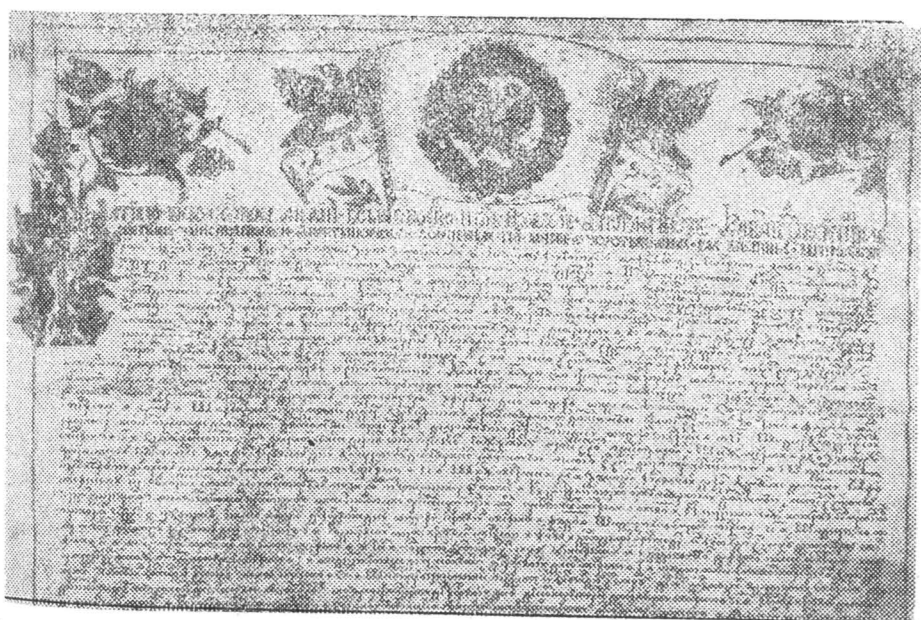
Literă inițială de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu 1692 (7200) februarie 24 (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/1)

Literă inițială de pe hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, 1778 februarie 9. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice” CLXXXIV/21)

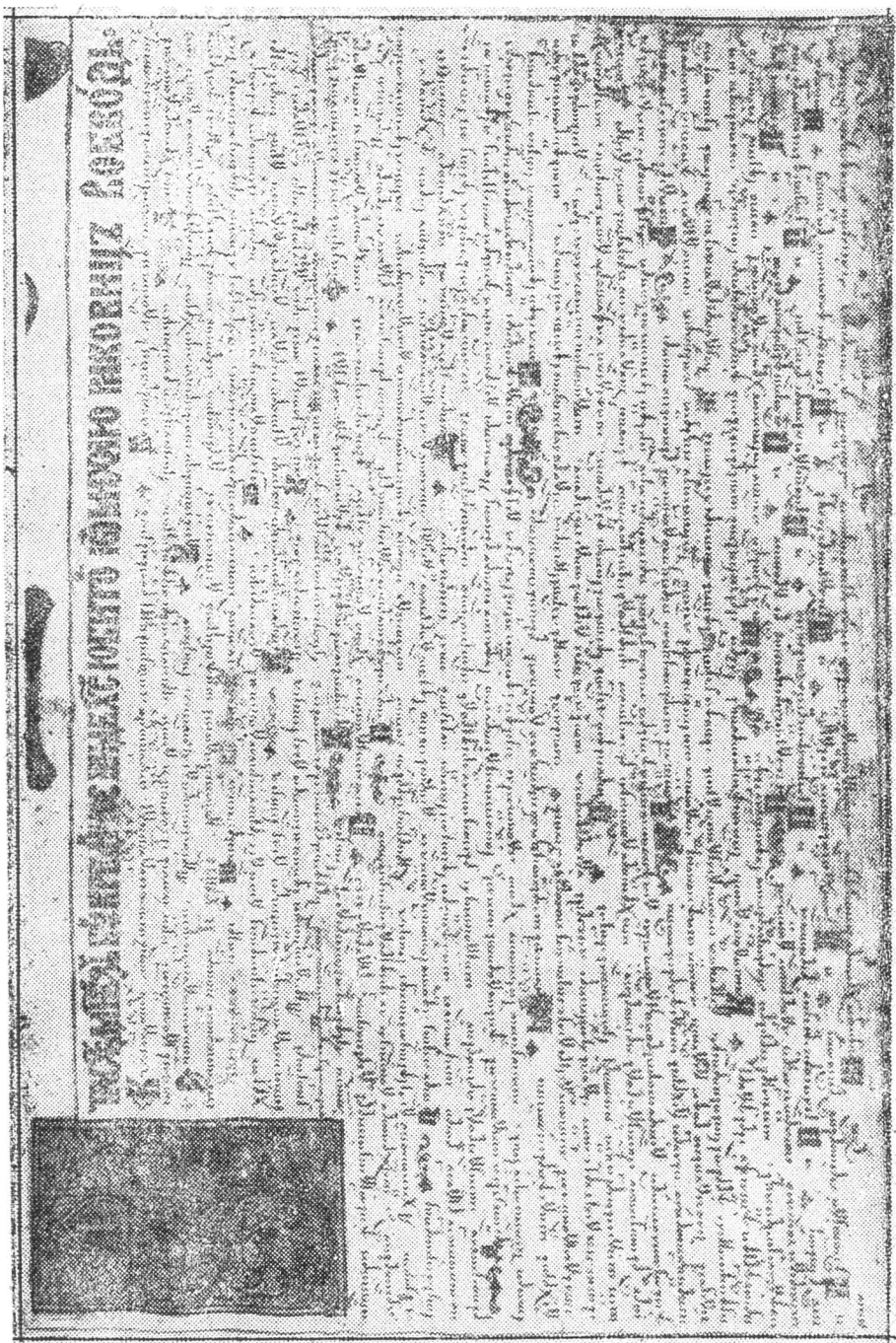

Litera inițială, intitulatie, textul documentului cu elemente ornamentale și stema în frontispiciu de pe hrisovul lui Șerban Cantacuzino, 1683 (7191) aprilie 20. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCCXCVIII/54)

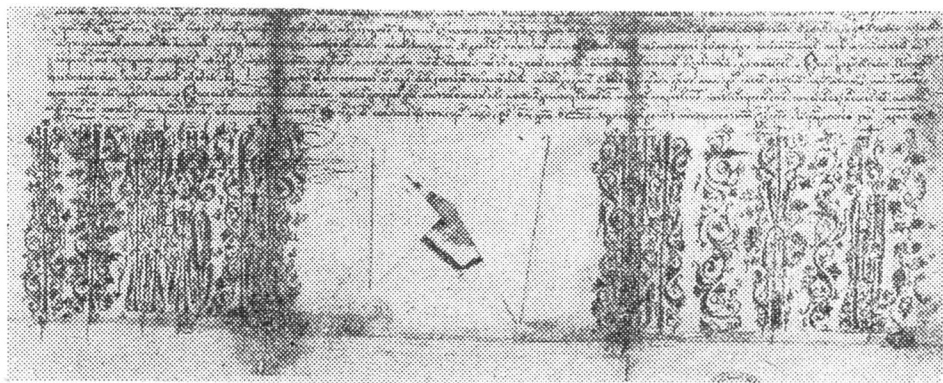
Litera inițială, intitulatie, textul documentului și stema în frontispiciu de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu 1692 (7200) februarie 24. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/3)

Litera inițială, intitulată și textul hrisovului lui Mihail Racoviță, 1731 (7239) martie 6. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCCXCVIII/61)

a

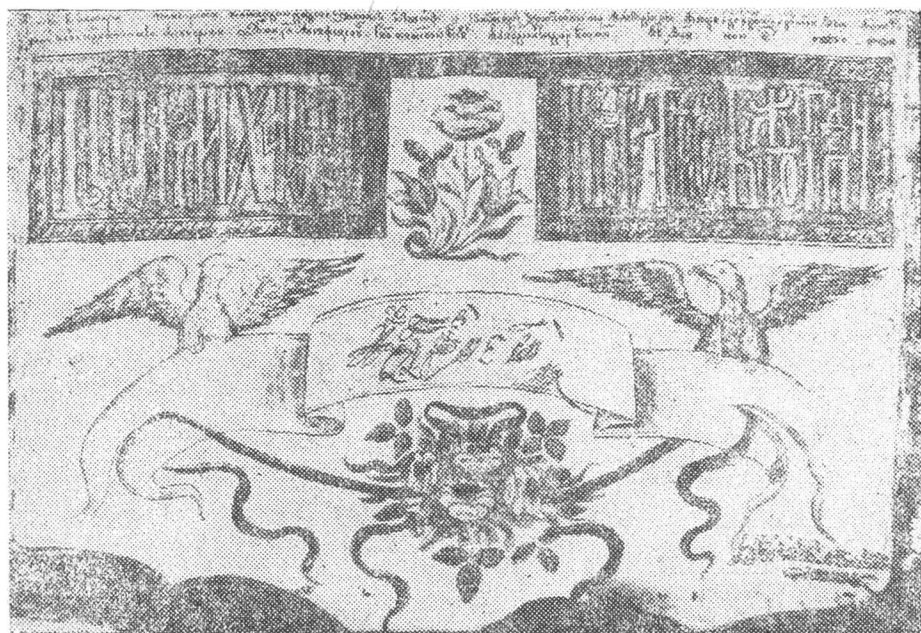

b

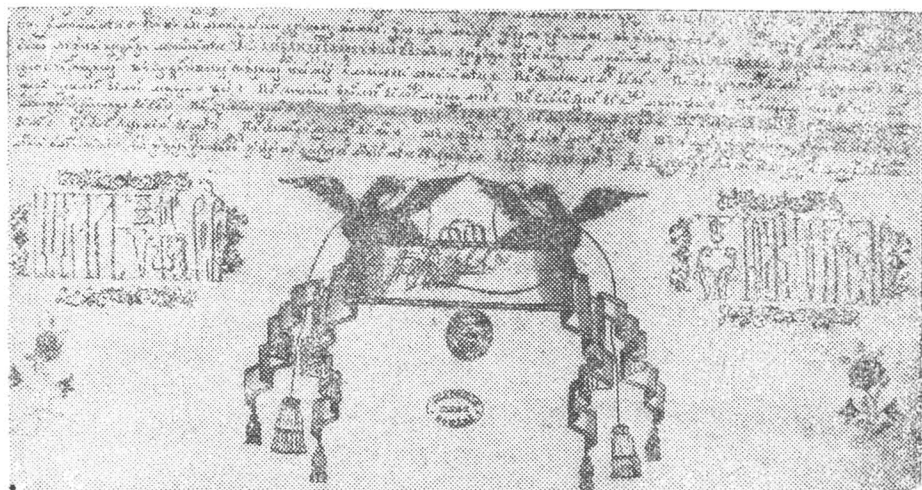
Invocație simbolică, subscriere neautografă (monogramă) și autografă și sigiliu timbrat de pe hrisovul lui Leon, 1631 (7140) septembrie 26. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCV/64 a)

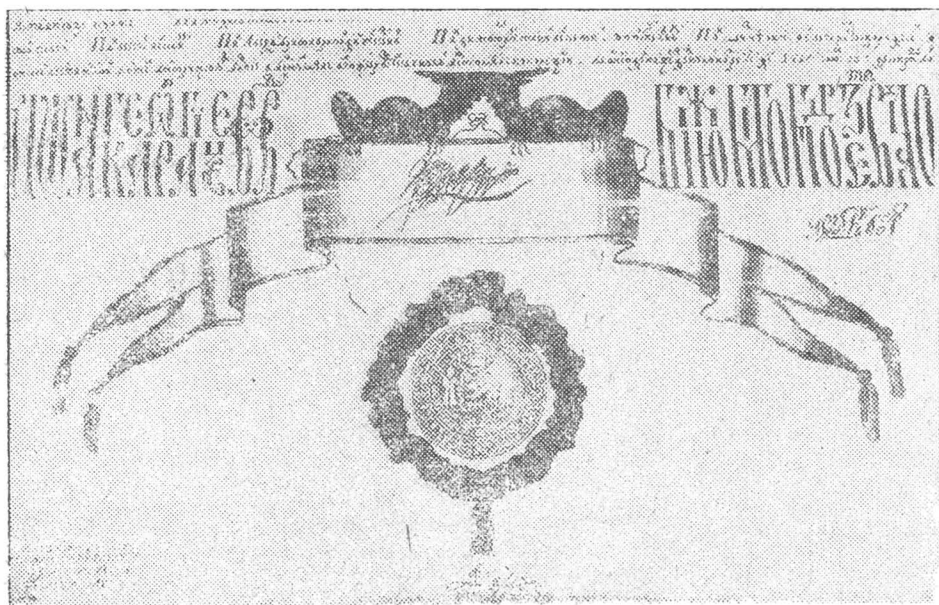
Invocație simbolică și subscriere neautografă (monogramă) și autografă de pe hrisovul lui Matei Basarab 1633 (7141) mai 4. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCIV/105)

Subscriere neautografă (monogramă) și autografă de pe hrisovul lui Mihai Racoviță, 1742 (7250) iulie 5. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCV/6)

Subscriere neautografă (monogramă) și autografă și sigiliu aplicat de pe hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, 1778 februarie 9. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/21)

Subscriere neautografă (monogramă) și autografă și sigiliu timbrat de pe hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea, 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., Colecția „Suluri II” nr. 9)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Matei Basarab, detaliu, 1645 (7152) februarie 28. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCCXCVII/47)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Șerban Cantacuzino, detaliu 1683 (7191) aprilie 20. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice” CCCXCVIII/54)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, detaliu 1692 (7200) ianuarie 2 (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CCXVII/17)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, detaliu 1692 (7200) februarie 24. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/3)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, detaliu 1694 (7202 iunie 13. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/4)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Mihai Racoviță 1731 (7239) martie 6. (Arh. St. Buc. Colecția „Documente istorice”, CCCXCVIII/61)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Mihai Racoviță 1742 (7250) iulie 5 (Arh. St. Buc. Colecția „Documente istorice”, XCV/6)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, detaliu 1778 februarie 9. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/21)

Stemă în frontispiciu de pe hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea, detaliu 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., Colecția „Suluri II” nr. 9)

Desen „Adormirea Maicii Domnului” de pe hrisovul lui Mihai Racoviță, 1742 (7250) iulie 5. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, XCV/6)

Desen „Schimbarea la față a Domnului” de pe hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, 1778 februarie 9. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/21)

Desen „Sfintul Alexandru patriarhul Țarigradului” de pe hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, 1778 februarie 9. (Arh. St. Buc., Colecția „Documente istorice”, CLXXXIV/21)

Desen „Înțelepciunea” de pe hrisozul lui Ioan Gheorghe Caragea, 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., Colecția „Suluri II” nr. 9)

Desen „Dreptatea” de pe hrisozul lui Ioan Gheorghe Caragea, 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., Colecția „Suluri II” nr. 9)

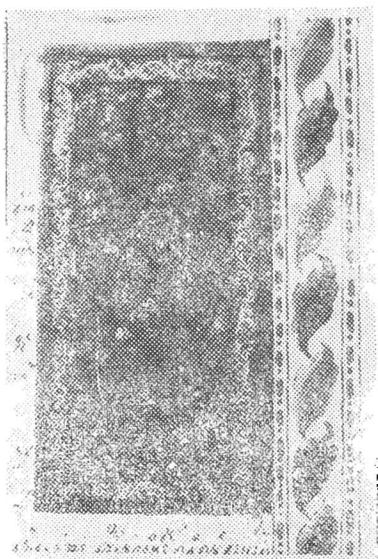

Chenar de pe hrisovul lui Mihai Racoviță, 1731 (7239) martie 6. (Arh. St. Buc., Colectia „Documente istorice”, CCCXCVIII/61)

Chenar de pe hrisovul lui Mihai Racoviță, 1742 (7250) iulie 5. (Arh. St. Buc., Colectia „Documente Istorice” XCV/6)

Vinieta și chenar de pe hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea, 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., Colectia „Suluri II”, nr. 9)

începînd de la extremități și subțindu-se apoi către interior, de mărimi diferite, ornate cu puncte simple sau tăiate cu o liniuță dreaptă, virgule, frunzulițe și flori cu doi sau trei lobi, stilizate, dispuse într-o formă bazată pe inspirația de moment a caligrafului și nu pe o anumită ordine sau schemă.

Dacă la început, în documentele ieșite din cancelariile domnitorilor Vlad Vintilă (1532—1535)¹⁶, Petru cel Tânăr (1559—1568)¹⁷, Alexandru al II-lea Mircea (1568—1574)¹⁸ și ale următorilor domni, ornamentele sînt reproduse cu neîndeminare, începînd cu Radu Șerban (1602—1610)¹⁹ și indeosebi cu Radu Mihnea (1611—1616)²⁰, Alexandru Iliăș (1627—1629)²¹ și Leon Vodă (1629—1632)²², ele sînt redată cu mai multă pricepere, am spune chiar cu artă. Pe lîngă elementele menționate anterior, apar și altele noi, de exemplu: puncte tăiate de titlă, hașuri, floricele cu patru sau mai mulți lobi etc. și într-o paletă coloristică plăcută, alcătuită din chinovar negru, galben, verde și albastru, dispuse pe trasee în formă de spirală și în diferite variante. Se poate afirma deci, că începînd cu secolul al XVII-lea, crucea începe să aibă, pe lîngă funcția sa mistică, și una artistică.

Acest mod de ornamentare a documentelor, bazat pe stilizarea surselor de ornamentare, aparține tipului vegetal-stilizat și el s-a manifestat în arta înfrumusețării documentelor românești pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea²³, inclusiv în documentele din vremea lui Matei Basarab.

În timpul domniei lui Matei Basarab (1632—1654), ornamentarea documentelor de cancelarie, ale căror modele erau deja cristalizate în realizările cancelariei lui Radu Mihnea și înaintașilor săi, capătă un impuls mai mare, stimulat de preocuparea domnitorului, comanditarilor și miniaturistilor de a conferi acestora o valoare artistică mai mare prin aspectul lor decorativ strălucitor.

Caligrafi și miniaturisti pricepuți din cancelaria lui Matei Basarab, ca: Dimitrie, Soare, Șerbanovici și alții au realizat acte ale căror elemente ornamentale se disting nu numai prin diversitate, ci și printr-o realizare artistică deosebită. Astfel, ca și celelalte elemente ornamentale, invocația simbolică din documentele cu data de 4 mai 1635 (7141)²⁴ și 26 iulie 1649 (7157)²⁵ se remarcă printr-o cromatică plăcută, formată din chinovar și alte trei culori—negru, galben și albastru—printr-o compoziție armonioasă împreună cu litera inițială, precum și prin trasarea cu multă finețe a ornamentației, alcătuită indeosebi din frunze și flori de acant, redată într-o manieră care sugerează realitatea vie.

În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688—1714), inclusiv a domnilor care l-au precedat și i-au succedat, Șerban Cantacuzino (1678—1688) și respectiv Nicolae Mavrocordat (1715—1716; 1719—1730)—primul domnitor fanariot dornic să se întîreze tradițiilor românești—artele

¹⁶ Arh. St. Buc., colecția Pечеți II, nr. 101.

¹⁷ Ibidem, nr. 132.

¹⁸ Ibidem, nr. 237.

¹⁹ Ibidem, nr. 75, 153, 412.

²⁰ Ibidem, nr. 184, 238, 373; colecția Documente istorice, CI / 49, CCCXCVII / 34.

²¹ Ibidem, colecția Documente istorice, CI / 11.

²² Ibidem, XCV / 64 a; colecția Pечеți II, nr. 185.

²³ Florentina Dumitrescu, *Observații asupra stilului brîncovenesc. Decorația iconostaselor*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria Arta plastică, XV (1968), nr. 1, p. 28—30.

²⁴ Arh. St. Buc., colecția Documente istorice, XCIV / 105.

²⁵ Ibidem, CI / 14.

au cunoscut progrese importante, care au dus, în ultimă instanță, la cristalizarea unui stil, cunoscut sub numele de stilul brâncovenesc²⁶, stil care, în arta împodobirii documentelor de cancelarie se caracterizează prin existența motivului floral-vegetal, prin aspirația spre somptuozitate și prin redarea într-o manieră artistică a elementelor care decorează documentele.

În cadrul documentelor ieșite din cancelaria lui Constantin Brâncoveanu invocația simbolică ne apare într-o ipostază nouă în raport cu a documentelor anterioare. Astfel, aceasta apare împreună cu litera inițială, ornată cu frunze și flori de acant, într-o paletă coloristică plăcută de galben, roșu și verde. Crucea este plasată fie în colțul din stînga sus, în medalioane tip corolă de floare de acant și scut²⁷, fie în colțul din dreapta sus²⁸ ori deasupra²⁹, cu sau fără ornamente, ornamentul în cadrul grupului fiind axat îndeosebi pe litera inițială.

Demn de remarcat este, de asemenea, și faptul că în cadrul acestei epoci de puternică înflorire artistică, concomitent cu actele solemne sau simple create de cancelariile domnești, au fost create și unele acte (zapise) frumos ornate, de către cancelariile unor boieri. Semnificativ în acest sens ni se pare zăpisele din 2 octombrie 1683 (7182)³⁰, a cărui invocație simbolică este realizată cu multă pricepere de mîna unui talentat miniaturist. Astfel, corpul acesteia, trasat cu o pană subțire, în tuș negru, ca de altfel întreg desenul, cu puține ornamente, se prelungește în partea inferioară a desenului unei ramuri de frunze și flori de acant în diferite stadii de vegetație, iar în cea superioară cu același motiv, însă de dimensiuni mai mici, în virful căruia este desenată silueta unei acvile gata de zbor.

Urmărind pricepera, „arta” cu care caligrafii și miniaturistii folosesc paleta coloristică în redarea invocației simbolice a documentelor solemne sau simple ieșite din cancelariile domnești, începînd cu Matei Basarab și continuînd cu cei care l-au urmat și în mod deosebit cu Constantin Brâncoveanu, constatăm deci că actul de cancelarie intră definitiv în sfera coloristicii, căpătînd o nouă valoare, anume aceea artistică.

În perioada regimului turco-fanariot, acest semn, cu un conținut mistic (religios), folosit la începutul (incipitu) textului și în fața monogramei, începe treptat să lipsească din documentele solemne ieșite din cancelariile domnilor Țării Românești. El persistă încă în corespondența particulară a marilor boieri pînă la începutul secolului al XIX-lea³¹.

Disparația crucii, mai întii din documentele solemne și mai apoi și din celelalte, poate fi explicată numai prin fenomenul pătrunderii ideilor noi, a spiritului laic, burghez, în viața socială a Țării Românești, care a avut drept consecință destrămarea vechii orînduiri. Locul invocației simbolice din documentele solemne este luat de ison — la început ca însoțitor, iar apoi ca înlocuitor — și de chenar, viniete etc.³²

²⁶ Teodora Vînescu, *Observații asupra stilului brâncovenesc. Portalul*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria artă plastică, XV (1968), nr. 1, p. 3—24.

²⁷ Arh. St. Buc., colecția Documente istorice, CLXXXIV / 4, CCXVII / 17.

²⁸ Ibidem, CXVII / 18.

²⁹ Ibidem, colecția Peceți II, nr. 418.

³⁰ Ibidem, colecția Documente istorice, CCCXXXVI / 7.

³¹ Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 153—156.

³² Arh. St. Buc., colecția Suluri II, nr. 3, 9, 131.

Inițiala

Literele cu care încep documentele solemne sînt îndeosebi cam aceleași. Mai frecvent se întîlnesc: „M” (de la **МНАОСТІЮ**) „B” (de la **ХРНСТА БОГА**), „I” (de la **І**) „A” (de la **АЗ**) ș. a. În perioada de început, cuprinsă între secolele XIV—XVI inițiala ne apare singură sau împreună cu invocația simbolică urmînd aceeași evoluție ca și aceasta din urmă în privința exprimării grafice și ornamentale.

Apoi, în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea, inițiala apare cu o talie înaltă sau mică, redusă la proporțiile majusculei textului, remarcîndu-se printr-un aspect decorativ plăcut, redat într-o singură culoare, îndeosebi în chinovar, precum și cu puțină culoare de galben, verde și albastru, folosite încă cu destulă timiditate.

Începînd cu domnia lui Matei Basarab și îndeosebi cu domniile lui Grigore Ghica I, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu și continuînd cu domniile fanariote, în radarea literii inițiale apar elemente noi în privința folosirii motivelor ornamentale, coloristice și realizării artistice.

Astfel, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, motivele cu care sînt ornamentate literele inițiale, ca dealtfel și celelalte elemente ornamentale, sînt redată în starea în care ele se găsesc în natură, cit mai aproape de realitate și nu stilizate ca în perioadele anterioare.

Motivele ornamentale în cea mai mare parte literele inițiale aparțin tipului vegetal-floral, reprezentat îndeosebi prin frunza și floarea de acant. Ele au pătruns în arta medievală românească din cea apuseană, încă de timpuriu, și au fost folosite în continuu în virtutea tradiției, datorită aspectului lor frumos și asemănării cu frunza și floarea de dovleac, cultivat la noi.

Uneori literii inițiale și ornamentului său, cu care formează o miniatură (vinieta) de obicei de forma unui dreptunghi perpendicular, i se asociază un desen cu un conținut religios și cu rol de ornament, care redă diferite imagini din iconografia creștină. Elocvente în acest sens sînt imaginea „Adormirii Maicii Domnului” (**УСПЕНІЕ БОГОРОДНИЦЕ**) din hrisovul lui Mihai Racoviță (1714—1744), domnul Țării Românești, din 5 iulie 1742³³ sau desenul Sfîntului Spiridon din testamentul lui Alexandru Ghica (1766—1768) din 5 iulie 1768 (7277)³⁴.

Pe lingă motivele vegetal-florale utilizate în ornamentarea și redarea literii inițiale se mai folosesc, într-o mai mică măsură, și motivele zoomorfe — intrate în arta medievală românească, după unii, printr-o veche filieră orientală, iar după alții, prin contactul direct al artei românești cu arta occidentală — reprezentate prin motivul păsării (acvilei), dragonului (balaurului) și al altora.

În acest context sînt semnificative literele inițiale „A” și „M” ale documentelor din 2 octombrie 1683 (7192)³⁵ și respectiv 9 februarie 1778³⁶, formate din încolăcirea unuia sau doi dragoni desenați, primul în cerneală neagră iar al doilea în aur.

Intitulăția — ca element diplomatic în sine, care înserează numele, titlul, sau titlurile și calitățile persoanei de la care emană actul, foarte des

³³ Ibidem, colecția Documente istorice, XCV / 6.

³⁴ Ibidem, colecția Suluri II, nr. 3.

³⁵ Ibidem, colecția Documente istorice, CCCXXXVI / 7.

³⁶ Ibidem, CLXXXIV / 21.

legată de formula devoțiunii, precum și întregul text al actelor solemne sau simple sînt supuse unei operațiuni de înfrumusețare (ornamentare) din partea caligrafului (diacului), cu scopul realizării unui act care să aibă un aspect frumos, însă nu în acciași măsură în care erau supuse elementele principale cu care erau ornamentate actele.

Înfrumusețarea intitulației se realiza prin caligraficerea acesteia cu litere majuscule sau mici în culoare de negru, chinovar sau aur, uneori cu contururi fine dintr-o altă culoare, fie prin alternarea coloristică a părților ei componente, precum și prin plasarea acesteia nu numai la începutul textului sau în spațiul destinat frontispiciului, ci și în interiorul acestuia³⁷.

În schimb, înfrumusețarea (ornamentarea) întregului text al actelor se realiza prin plasarea pe cuprinsul acestuia a unor litere majuscule, puncte de diferite mărimi, virgulițe și a unor frunzulițe compuse din trei lobi caligrafiate și conturate în aceleași culori ca și intitulația.

Iscălitura (subscrierea) — *neutografă* (prin monogramă)³⁸ și *autografă* (manupropriă)³⁹ fac parte din elementele care conferă actelor caracterul de autenticitate. Iscălitura prin monogramă este alcătuită din semnul crucii și intitulația din fruntea actului, însă aceasta din urmă inversată. Prezența în acte a uneia nu este legată de prezența celeilalte. Astfel, în perioada cuprinsă între secolul al XV-lea și sfîrșitul secolului al XVII-lea, ele apar în acte de regulă împreună, iar după aceea apare numai intitulația singură.

Monograma, în noua sa ipostază, este redată în forme plastice noi, spre pildă prin încadrarea celor două părți ale monogramei, precum și prin adăugarea la acestea și a altor ornamente (buchete de flori sau suportți în formă de coloane).

Elementele componente ale iscăliturii neutografe sînt redatăe grafic prin trunchiere, contracție, ligatură și suprascriere, în secolele XIV și XV ele sînt ușor de descifrat, fiindcă sînt caligrafice corect, deși de cele mai multe ori nesigur și fără simț artistic. Ulterior, în secolele următoare, sînt mai greu de descifrat din cauza caracterului lor criptogramatic.

Înălțimea literelor care compun iscălitura neutografă, în deosebi în cazul literelor principale ale fiecărui cuvînt, este de cîteva ori mai mare decît a celorlalte litere ale textului documentului. Astfel, la unele acte redactate în secolele XVI—XVII, ea este între 10—12 cm⁴⁰ ca o expresie a reprezentării plastice a autorității și prestigiului domnitorilor, dar la cele din secolele XVIII—XIX se micșorează la dimensiuni cuprinse între 3—6 cm.⁴¹

Subscrierea neutografă, în decursul existenței sale, a fost redată în acte de către miniaturisti (caligrafi) în diferite ipostaze și anume: compactă, serată (cu mici spații între litere sau grup de litere), și împărțită în două părți. De obicei pește prima parte a monogramei se suprapune iscălitura autografă a domnului⁴², caligrafiată întotdeauna în tuș negru sau încadrată

³⁷ Ibidem.

³⁸ Făcută de grămăticul actului sau de altă persoană.

³⁹ Făcută de mîna emitentului actului.

⁴⁰ Arh. St. Buc., colecția Documente istorice, CCCXCVII / 47; colecția Peceti II, nr. 237.

⁴¹ Ibidem, colecția Documente istorice, CLXXXIV / 19; CCCXCVIII / 61.

⁴² Apare sporadic în prima și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și abia către sfîrșitul secolului, sub Mihai Viteazul devine mai frecventă.

într-un filacter⁴³, care uneori este plasat între cele două părți ale monogramei, fiind susținut în partea de sus și de jos de câte una sau două păsări și care se termină la cele două extremități cu câte o eșarfă ondulată cu câte unul sau doi ciucuri⁴⁴. Alteori, cele două părți ale monogramei sînt încadrate în câte un chenar⁴⁵, ornamentat cu frunze de acant de forma frunzei de stejar sau de alte plante.

De obicei, în spațiul dintre cele două părți ale monogramei, situat între cuvintele **ДОВГОДА** și **МНОГОТІЮ** se aplica câte un sigiliu, în chinovar sau ceară roșie, sau se lega snurul peceții atîrnate, care, împreună cu iscălitura domnului (monograma), îndeplineau rolul de întărire a actului.

Literele subscrierii neautografe sînt caligrafiate îndosebi în chinovar, ca semn al suveranității domnilor, în aur sau argint (mai ales în timpul domnului Constantin Brâncoveanu și a celor fanarioți) și uneori în aur cu contururi de chinovar și negru, cu corpul îngroșat începînd de la extremități și subțindu-se către interior, sau gros în întregime, subțire ca niște fusee, ornate cu frunzulițe, floricele cu trei sau mai mulți lobi, flori de acant, hașuri, virgulițe, puncte tăiate etc., stilizate sau fără ornamente; acestea fiind destinate chenarului din jurul literelor celor două părți ale subscrierii neautografe.

Frontispiciul

Față de celelalte elemente ornamentale, frontispiciul apare mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, în unele acte ieșite din cancelaria de la Tîrgoviște a domnului Radu Șerban. De la prima și pînă la ultima sa apariție la începutul secolului al XIX-lea, în evoluția acestui element au avut loc o serie de căutări tinzînd spre găsirea unei concepții (soluții) compoziționale corespunzătoare și a aducerii acesteia la perfecțiune (la artă) în vremea lui Constantin Brâncoveanu și a unor domni fanarioți care au continuat tradiția predecesorilor lor în acest domeniu.

Principalul element component al frontispiciului, în jurul căruia sînt grupate și alte elemente ornamentale, îl constituie stema (emblema) Țării Românești sau stema unică a celor două țări (Țara Românească și Moldova) care sînt redată în documente în variante plastice diferite.

În această ultimă ipostază, introdusă conștient sau nu de unii din domnii fanarioți care au domnit alternativ în cele două Principate, stema unită, în care acvila apare împreună cu capul de bour, constituie un element nou cu semnificație politică, care anticipează unul din momentele principale ale istoriei poporului român, Unirea principatelor române în anul 1859. În stema Țării Românești acvila este reprezentată în medalioane rotunde, ovale sau scut, cu crucea în cioc și timbrată uneori de-o coroană.

În unele documente, în frontispiciu întîlnim acvila bicefală, care are uneori pe piept, într-un scut, acvila Țării Românești, sabia și buzduganul — însemnele puterii — plasate în diferite locuri și însoțite de soare și lună (Crai nou), profile de cetății, ornamente vegetale etc. Compoziția este încadrată

⁴³ Arh. St. Buc., colecția Documente istorice, CCXVII / 17, 18; colecția Peceți II, nr. 412.

⁴⁴ Ibidem, colecția Documente istorice, XCV / 5, 6; CCCXCVII / 63; CCCXCIII / 64, 65, 72; CCCLXXXII / 93;

⁴⁵ Ibidem, CLXXXIV / 4, 19.

de ramuri de lauri, de flori și frunze de acant⁴⁶ de inspirație occidentală, de cartușe cu ornamente vegetale⁴⁷, de filactere⁴⁸, unele susținute lateral de păsări și lei⁴⁹.

De o parte și de alta a compoziției sînt plasate desene cu motive geometrice⁵⁰, ramuri de flori de garoafă, lelea și de acant⁵¹, viniete cu ornamente florale (frunze și flori de acant)⁵², intitulăția⁵³ și desene — votive cu rol de ilustrație. Așa este, de pildă, desenul din hrisovul lui Radu Leon din 5 mai 1666, în care este reprezentat Sfîntul Petru care ține în mîna stingă o balanță, iar în mîna dreaptă o pană cu care scrie⁵⁴, sau desenele din hrisovul lui Mihai Racoviță din 22 aprilie 1731 prin care închina Mănăstirea Mărgineni, Mănăstirii de la Muntele Sinai, unde Muntele Sinai este redat cu trei personaje, dintre care unul probabil este Moise și celelalte „Maica Domnului cu Pruncul”⁵⁵, precum și hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din 9 februarie 1778, document reprezentînd scena „Arătîndu-se făcătorul (Hristos)” și pe „Alexandru”, patriarhul Constantinopolului⁵⁶.

Aceeași semnificație de ornament o are desenul din hrisovul domnului Alexandru Moruzi din 18 noiembrie 1773, care reprezintă „Adormirea Maicii Domnului” (variante simplificată) și pe „Sfîntul Nicolae” (fără mitră)⁵⁷.

Chenarul constituie unul din elementele cu care sînt ornamentate actele cu o lungime de peste 50 cm. Acesta, la început, în perioada cuprinsă între secolele XVI—XVII, este redat în acte pe lungimea și partea superioară a acestora sub formă una, două, trei sau patru linii paralele simple, trase în chinovar, galben, aur sau cerneală neagră⁵⁸, iar apoi, în secolele XVII—XIX, într-o formă completă, ca urmare a umplerii spațiului dintre aceste linii cu frunze și flori de acant, lelea sau alte plante. De data aceasta liniile sînt colorate în chinovar, galben, aur, verde, și maron, dispuse succesiv, alternativ, cu sau fără spații albe între ele⁵⁹, sau pe un traseu de spirală, ca în cazul hrisovului domnului Mihai Racoviță din 5 iulie 1742⁶⁰, realizat în condiții artistice mai modeste decît chenarul remarcabilului hrisov al lui Antim Ivireanu din 20 iulie 1715⁶¹, care i-a servit ca model de inspirație.

Maniera în care a fost realizat chenarul și celelalte elemente cu care este ornat și miniaturizat hrisovul lui Mihai Racoviță demonstrează, fără putin-

⁴⁶ Ibidem, XCV / 5; CCCXCVII / 47; CCCXCVIII / 61.

⁴⁷ Ibidem, XCIV / 93; XXXCV / 6; XCIV / 93; CCXVII / 18.

⁴⁸ Ibidem, CLXXXIV / 3, 4.

⁴⁹ Ibidem, colecția Suluri II, nr. 3, 9.

⁵⁰ Ibidem, colecția Peceți II, nr. 75, 153.

⁵¹ Ibidem, nr. 171; colecția Documente istorice XCIV/93; LXXVII/17; CCCXCVII/61; CCCCLXXXII/93;

⁵² Ibidem, colecția Documente istorice CLXXXIV/49, CCXVII/18; CCCLXXVI/103.

⁵³ Ibidem, CLXXXIV/21.

⁵⁴ Ibidem, colecția Peceți II, nr. 371.

⁵⁵ Ibidem, colecția Documente istorice, CCCXCVIII/63.

⁵⁶ Ibidem, CLXXXIV/21.

⁵⁷ Ibidem, colecția Peceți II, nr. 395.

⁵⁸ Ibidem, nr. 412, 419; colecția Documente istorice, CCXVII/17, 18; CLXXXIV/3, 19, colecția Suluri II, nr. 64.

⁵⁹ Ibidem, colecția Documente istorice, XCV/5; CCCXCVIII/61, 63, 64, 65, 72; CLXXXIV/21; CDLXXXII/93; colecția Peceți II, nr. 395; colecția Suluri II, nr. 3, 9, 97.

⁶⁰ Ibidem, colecția Documente istorice, XCV/6.

⁶¹ Ibidem, colecția Suluri, nr. 13.

ță de tăgadă, că arta împodobirii documentelor ieșite din cancelariile domnilor fanarioti poartă amprenta stilului brâncovenesc⁶².

Din cele mai sus relatate reiese că ornamentele și ministurile care împodobesc documentele analizate reprezintă una din formele de manifestare a picturii românești în evul mediu și că acestea nu se deosebesc de pictura propriu-zisă decât numai în ce privește foarte puține detalii de tehnică.

Pe parcursul prezenței lor în documente, începând din secolul al XIV-lea și pînă la începutul secolului al XIX-lea, în anumite perioade, ca de pildă în timpul domniei lui Radu Mihnea, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și mai ales a lui Constantin Brâncoveanu, datorită unor condiții istorice prielnice, ele au atins forme superioare de manifestare. Astfel, elementele cu care sînt ornate și miniate documentele în vremea lui Matei Basarab — ale căror modele sînt cristalizate în realizările anterioare — se disting prin diversitate, valoare artistică deosebită, cromatică plăcută alcătuită din chinovar, negru, galben și aur și o compoziție armonioasă. Se poate afirma că, începînd cu acest domn actul de cancelarie intră definitiv în sfera coloristicii, căpătînd o nouă valoare, anume cea artistică.

Domnul Matei Basarab — prin maniera în care au fost realizate operele de artă din vremea sa, inclusiv ornamentarea documentelor — are meritul de a fi stabilit o puternică legătură cu tradiția artistică a predecesorilor săi, o deschidere spre înnoire venită atît din Orient cit și din Occident, asigurînd un proces de continuitate, dar arta în timpul său nu reușește să atingă o asemenea treaptă de cristalizare care să determine un stil. În schimb, o asemenea performanță este atinsă în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, în vremea căruia artele au cunoscut un asemenea progres, încît s-a ajuns la cristalizarea unui stil propriu ce îi poartă numele, stil care, în arta împodobirii documentelor de cancelarie, se caracterizează prin existența motivului floral-vegetal, prin aspirația spre somptuozitate (prin folosirea cu precădere a aurului care conferă documentului strălucire și măreție) și prin redarea într-o manieră artistică a elementelor care decorează documentele. Influența acestui stil va fi așa de puternică încît tot ceea ce se va crea în arhitectură, în pictură, în sculptură și în artele decorative pe parcursul secolului al XVIII-lea îi va purta amprenta.

În perioada regimului turco-fanariot, arta împodobirii documentelor de cancelarie poartă pecetea stilului brâncovenesc, dar cu rezultate mai modeste din punct de vedere al realizării artistice (paleta coloristică nu întotdeauna reușită, încărcarea pînă la refuz a documentelor cu viniete, che-nare, tobe, arme ș. a.)

⁶² Pe aceeași linie, dar pe un plan mai larg, se înscrie și concluzia la care a ajuns Vasile Florea în lucrarea sa, *Istoria artei românești veche și medievală*, vol. III, Chișinău, 1991, p. 481; „Oricum, domnii fanarioti n-au încetinit și nici n-au dat o nouă turnură artei din Principate, așa cum s-a crezut la un moment dat, și tot ce se va crea în arhitectură, în pictură, în sculptură și în artele decorative pe parcursul secolului al XVIII-lea va purta amprenta stilului brîncovenesc”.

Totodată, pe parcursul acestei perioade istorice, datorită pătrunderii ideilor noi, a spiritului laic, modern, în viața socială a Țării Românești, se constată dispariția treptată din începutul (incipitul) textului, precum și din monograma neautografă a semnului crucii.

În sfârșit, se cuvine menționat că, după 1828, ca urmare a transformării cancelariei domnești, promotoare a tradiției oficiale a stilului și a vechii grafii într-o cancelarie de tip modern și a acțiunii promovate de „Soțietatea literară” și de Ion Eliade Rădulescu prin Gramatica sa, de simplificare a alfabetului chirilic și de adaptarea lui la realitățile fonetice românești, vor dispărea și ultimele elemente de ornamentare a documentelor, acestea căpătînd un caracter pur laic, și încheindu-se astfel un capitol important al artei medievale românești.

Un hrisov domnesc inedit de la începutul secolului al XVII-lea din Ștefănești—Gorj

GHEORGHE N. NICHIFOR
DORINA C. NICHIFOR

La începutul secolului al XVII-lea, după eforturi îndelungate, Poarta otomană a reușit să-și restaureze dominația asupra Țărilor Române. Se constată, în aceste condiții, o mai intensă pătrundere în țară a elementului grecesc și, în același timp, reacția boierilor pământeni, amenințați să-și piardă pozițiile.

Pe de altă parte, se evidențiază și acțiunile unor domni care au ridicat steagul luptei pentru independență. Din rândul lor s-a impus Radu Șerban, domn al Țării Românești în 1601 și 1602—1611¹, fiul unic al lui Radu postelnic și al jupânesei Maria, născut în satul Mironești, de pe malurile Argeșului. A primit numele de Șerban probabil în amintirea străbunicului său Șerban, „banul de Izvorani, cel care se ridicase împotriva lui Radu Paisie, solicitând tronul Țării Românești. Discutabilă deci genealogia pe care ne-a lăsat-o Alexandru Vodă și fiu al lui Șerban, un alt fiu al lui Neagoe”². Explicația rezidă în faptul că ideea dinastică era foarte puternică la începutul secolului al XVII-lea³.

Caracterizat de cronicarul Matei al Mirelor ca un „om mintos, viteaz, bun, blând și plin de omenie”⁴, Radu Șerban a reluat, pe alt plan și în alte condiții, istoria lui Mihai Viteazul. Se apreciază că domnia sa războinică a contribuit, prin apărarea independenței țării, prin slăbirea jugului otoman, la dezvoltarea economică și culturală a Țării Românești în secolul al XVII-lea.

Dobândește tronul cu ajutorul boierilor Buzești, considerați „făcători de domni”⁵, după ce până atunci deținuse dregătoria de paharnic⁶. A purtat lupte cu tătari (1602), cu turcii (1602) și cu Moise Secuiul (1603), devenind ca și Mihai Viteazul, cu patru ani în urmă, stăpânul Transilvaniei, pe care dorea să o folosească în lupta împotriva Imperiului otoman. Va pre-

---

¹ Vezi pe larg, despre domnia lui Radu Șerban la Traian Mutașcu, *Radu Șerban*, București 1978; Idem, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea sub Radu Șerban*, București, 1961; Matei D. Vlad, *Istoria medie a României* (sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea), București, 1979 p. 50—54; Constantin Șerban, *Legăturile politice între cele trei țări române, în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, XLIII — XLIV, 1981, p. 69—70.

² Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 153.

³ Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 51.

⁴ Mihai Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1985, p. 53.

⁵ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 1005.

⁶ *Ibidem*, vol. III, București, 1964, p. 54.

fera însă pecea cu sultanul Ahmed I (1603—1617), obținând ca tributul țării să scadă de la 155.000 de galbeni la 32.000, păstrând bune relații și cu imperiului.

Fiind atacat de Gabriel Bathory, principele Transilvaniei, la începutul anului 1611 va trece în Moldova pentru ajutor, reușind să obțină o strălucită victorie la Brașov și să devină pentru a doua oară stăpân al Transilvaniei. Între timp o puternică oaste turco-tătără ocupă Țara Românească, domnitorul îndreptându-se către Viena, de unde nu se va mai întoarce nicio dată în scaunul țării.

În plan economico-social ceea ce caracterizează această perioadă este adâncirea procesului transformator în domeniul relațiilor agrare, lărgirea nemaiîntâlnită până atunci a producției meșteșugărești și a extracției miniere, precum și înviiorarea vieții orășenești și, ca un rezultat imediat al acestora, amplificarea vieții culturale.

Analiza documentului

Veacul al XVII-lea marchează modificări profunde în structura relațiilor feudale. Pe măsură ce stăpânii de pământ sunt atrași din ce în ce mai mult în relațiile marfă-bani, pe măsură ce se înlătură treptat caracterul de izolare al domeniului feudal, boierii vor căuta să-și mărească rentabilitatea domeniilor cât mai mult posibil. Acestea cresc prin rășluirea pământului obștilor sătești, după cum sporește și rezerva feudală prin știrbirea loturilor țărănimii aservite.

În istoria românească medievală obștea sătească a jucat un rol deosebit de însemnat. Sub forma satelor de moșneni și răzeși, ea s-a menținut în decursul secolelor, fiind un element de unitate și continuitate. În urma stratificării obștii din interior, precum și datorită sistemului de acordare a daniilor domnești, va începe procesul de dezagregare al obștii, care în cursul secolului al XVII-lea va deveni din ce în ce mai vizibil⁷. Destrămarea obștii se va face încălcându-se sistemul stăpânirii în devălmășie, vânzându-se delnițele din sat unor străini în afară de obște.

În cazul documentului de față, Radu Șerban întărește lui Stanciu și urmașilor săi ocină la Ștefănești, pe care acesta a cumpărat-o de la un alt Stanciu și Badea. În evul mediu, oricare ar fi cauza care a motivat intervenția domnului, formula este totdeauna aceeași, în sensul că actul este calificat drept „danie” și „miluire”⁸, cum se întâmplă și în acest caz.

Același Stanciu cumpără 9 ogoare de pământ de la logofătul Căzan. Suntem îndreptățiți să credem că documentul din 27 februarie 1611, semnalat de Al. Ștefulescu, prin care Radu Șerban confirmă marelui sluger Pătru „stăpânire peste jumătate din averea lui Căzan din Baia de Fier, Ciuperceni, Alun, Ștefănești (sublinierea noastră) și din țigănie”⁹, completează pe cel adus de noi în discuție.

Peste un an, la 7 februarie 1612, Radu Mihnea „dă împuternicire lui Preda, mare sluger, să ia moșiile lui Căzan pentru datorie”¹⁰, iar din 1615

⁷ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV — XVII)*, București, 1957, p. 83—89.

⁸ I. C. Filitti, *Opere alese*, București, 1985, p. 266.

⁹ Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, 1906, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*.

ne parvine o informație prin care copiii clucerului Radu Buzescu acceptă moșnenilor căzănești, să se răscumpere, „să fie iarăși cneji”¹¹. Întrezărim aici un destin dramatic al urmașilor aceluia Căzan Spătarul, care venise din Argeș în Gorj¹², urmași care, din motive ce până acum ne scapă, au fost deposedați de pământurile lor.

„Și apoi a cumpărat Stanciu ocină de la Bârzei de la Vlădaia, partea ei toată de pretutindeni, pentru 1500 aspri gata”. Am extras acest fragment pentru a avansa ideea că documentul coboară atestarea documentară a localității Bârzei, despre care Al. Ștefulescu spunea că este cunoscut de pe la 1767 sub numele de Bârzeni¹³.

Domnul întărește, de asemenea, ocina pe care Lupul a cumpărat-o de la Pătru și Socol din Ștefănești pentru 600 aspri, 2 cai buni, o vacă, un bou și un porc gras, precum și de la Moneasa din Albeni pentru 3000 aspri. Se constată obiceiul feudal muntenesc de a efectua plata moșiilor fie în bani, fie în bani și lucruri, existând, dar nu în cazul de față, și varianta prețului în lucruri¹⁴.

Observăm și un schimb de moșie contra unei jumătăți din vadul de moară între Lupu și un anume Oprea, dovadă a sporirii rolului economic în zonă al primului.

În ceea ce privește Moneasa de la Albeni, credem că are legătura cu acel Monea din Ciucu, amintit într-un hrisov din 12 aprilie 1613, când i se întărea fiului său Ursu moșie în Albeni¹⁵, aceasta în condițiile în care s-a aplicat obiceiul înfrățirii. Actul înfrățirii s-a practicat în evul mediu pentru a se evita ca moșia să fie împărțită numai între fii și pentru a permite și fetelor să poată veni la succesiune¹⁶.

Despre Albeni documentele amintesc cu mult înainte de 1609. Avem cunoștință despre această localitate încă din 1486, când domnul Vlad Călugărul confirmă „lui Roman și Jitian cu frații săi și verii lor” stăpânire peste Albeni și alte sate¹⁷.

În documentele vechi se amintește la orice vânzare de moșie că aceasta s-a făcut cu știrea rudelor și a megieșilor din „sus și din jos”, în virtutea dreptului de protimis. Acesta era un drept real, de preferință, care aparținea rudelor și vecinilor unor vânzători de imobile¹⁸. În cazul nostru, Stanciu și Lupul au adus ca martori în fața cancelariei „credincioși și buni megieși și stăpâni”, Iovan Pătru, Baico, Stănișlav, Radu și Dragotă, „care sunt de față când s-a scris cartea de moștenire”.

Megiaș, de la medja, hotar, însemnează vecin de hotar, răzoraș, fiind numiți, în felul acesta, proprietarii care apar în raporturi de vecinătate cu alți proprietari¹⁹. De multe ori se întrebuițează în același document amân-

¹¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 314.

¹² Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric...*, p. 3.

¹³ *Ibidem*, p. 303.

¹⁴ Vladimir Hanga, *Istoria statului și dreptului românesc*, vol. I, București, 1957, p. 457.

¹⁵ Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric...*, p. 365–366.

¹⁶ Vladimir Hanga, *op. cit.*, vol. I, p. 464–465.

¹⁷ Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric...*, p. 363–364.

¹⁸ *Ibidem*, p. XXXIII–XXXIV.

¹⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 252.

doi termenii, de boieri și megieși, pentru desemnarea aceluiași persoane²⁰, cum se procedează și în acest caz.

Oricare ar fi proveniența proprietăților, ele se numesc otine sau ocine, de la otăți, tată, moșteniri sau care devin moșteniri. „De aceea — spune documentul — am dat domnia mea ca să le fie aceasta ocină și ohabă și fiilor și nepoților și strănepoților lor și de nimeni neclintit după porunca domniei mele”²¹.

Din partea domnului apar ca martori câteva nume de boieri bine cunoscuți în epocă: clucerul Radu Buzescu, marele vornic Cernica, marele logofăt Lupu, vistiernicul Nica, stolnicul Bărcan, comisul Gligorie, paharnicul Stanciu, marele postelnic Leca. Pe unii din ei îi întâlnim și în alte documente legate de județul Gorj, emise la curtea lui Radu Șerban²². Se detașează Radu Buzescu, mare clucer între anii 1595—1600 și 1602—1610²³, legat prin moșile pe care le deținea și de melegaurile gorjene, inclusiv de orașul Târgu Jiu²⁴.

Și scriitorul Gherghie este o figură cunoscută la cancelaria domnească, scrisul său, frumos caligrafiat, aflându-se și pe alte documente din această perioadă. Hrisovul de față demonstrează că, deși limba română începe să se afirme în cultură, totuși cea slavonă a continuat să predomine, mai ales în actele publice. Marele istoric al literaturii române, George Călinescu, referindu-se la această scriere arăta sugestiv că „fondul slav izbește numaidefât”, simțindu-se că asemenea documente emană de la o clasă conducătoare.

Domnul Radu Șerban a emis în reședința sa de la Târgoviște și alte documente referitoare la Gorj²⁵. El a avut chiar și o moșie la Runcu pe care a trecut-o, prin cumpărare, fraților Buzești²⁷. Nu este exclus ca sigiliul său octogonal, despre care avem știre²⁸, să se fi aplicat și pe alte documente, până acum necunoscute.

Concluziile care țin loc de încheiere și care se desprind din analiza acestui document, nevalorificat până în prezent, sunt următoarele: 1. Contribuie la lărgirea cunoștințelor despre procesul de feudalizare a societății românești la începutul secolului al XVII-lea, în condițiile diminuării rolului obștilor sătești. 2. Plasează mai devreme atestarea documentară a localităților Bârzei și Ștefănești din județul Gorj. 3. Îmbunătățește nivelul cunoștințelor noastre despre rolul și locul județului Gorj în evul mediu. 4. Confirmă autenticitatea unor categorii ale dreptului feudal (protimis, înfrățire, drept de moștenire etc.).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 266.

²² *Ibidem*, p. 310, 313; Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana...*, p. 293—295.

²³ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. III, București, 1984, p. 512.

²⁴ Al. Ștefulescu, *Încercare asupra istoriei Târgu-Jiului*, București, 1899, p. 28.

²⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini și până în prezent*, ed. II, București, 1985, p. 8.

²⁶ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana...*, p. 74. Idem: *Gorjul istoric...*, p. 114, 133, 193—194, 207—224.

²⁷ Idem, *Gorjul istoric*, p. 167.

²⁸ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 222—223.

1609 februarie 4, Târgoviște. Hrisov prin care Radu Șerban, domnul Țării Românești întărește lui Stanciu și fiilor săi ocină la Ștefănești-Gorj.

† Мл(с)тїю бжїю Іw Рад(а)у(л) воєв(д)а и Г(с)днѣ въско землѣ вѣнгр(ш) владѣнскою, вноу(х) поєвѣн(г) Іw Бръѣра(ѣ) воєво(д)а. Дават(ь) г(с)дво ми сїю повел(ѣ)нїю г(с)дѣ ми Стан(н)цоло(в) сѣ(с) споєн(с), Стан(н)ц(ѣ)л(ѣ) прїпѣ(с)тїт, юкож да мѣ е(ст) ш(ц)нѣ 8 Шефѣн(ц)и, дѣ(л) Бадѣ(в) и Стан(н)цоло(в) вѣса, вари еанка се (Х)тѣ(т) и(з)ера(т) ш(т) поля и ш(т) ш(м) и ш(т) во(д) и ш(т) сѣ(Х) и ш(т) палн(н) и ш(т) сѣдалн(ц)и и ш(т) посѣ(д)лї ш(т) по вѣсо(м) Хотаро(в) поєв(ж) поєвѣн(л) е(с)т Стан(н)цоло(л) ш(т) на(д) Бадѣ и ш(т) стан(н)цоло(л) за хѣ (5600) аспри готѣ(в)ни пак поєвѣн(л) Стан(н)цоло(л) ви(ш) рѣ(Х) .Ѡ. нивн ш(т) на(д) Бръѣра(н) аш(г) за е(д)на конн(л). Й па(к) поєвѣн(Х) Стан(н)цоло(л) ш(ц)нѣ 8 Бръѣра ш(т) на(д) вѣ(д)ѣ дѣ(л) ин вѣса ш(т) посѣ(д)лї за 4ѣ аспри готѣ(в). И па(к) поєвѣн(Х) Лѣн(л) и <ш(ц)нѣ> 8 Шефѣн(ц)и ш(т) на(д) Пѣтрѣ и ш(т) на(д) Бокш(л) дѣл(н)м вѣскѣ ш(т) по вѣсо(м) Хотаро(в) за двѣ конн(л) добре и за е(д)на кра(в) и .а. во(л) и за .х. .д(с.) <и едн(н) свн(н) тѣл(с)т> и па(к) поєвѣн(Х) ш(ц)нѣ 8 Я(л)ѣнн(ш) ш(т) на(д) Мшнѣсѣ али ш(т) дѣ(л) ин три дѣ(лн) ш(т) по вѣсо(м) Хотаро(в) за г а(с)при готѣ(в). И па(к) да е(с)т Борн ш(ц)нѣ <8 цн(н)ѣ> дѣ(л) Башѣ(с) Стан(н)цоло(л) вѣса ш(т) посѣ(д)лї и сѣ(с) виногра(дѣ) поєв(ж) дѣ(л) ю е(с)т прѣню ва(л) ю е(с) Башѣ(с) Стан(н)цоло(л)... сїю ви(ш) ре(ц)нѣ ш(ц)нѣ и па(к) сѣтровн(л) е(с)т <Лѣн(л)> прѣменнѣ сѣ(с) Ѡпрѣ(ѣ) тере дѣ(л) е(с)т Лѣн(л) Ѡпрѣ(в) половн(н) за виногра(д) а Ѡпрѣ(в) дѣ(л) е(с)т Лѣн(л) по(л)вн(ш) ш(т) (ѣ)днѣ брозѣ за воднн(ц)и и па(к) поєвѣн(Х) Лѣн(л) ш(т) на(д) Я(л)ѣнн(ш) .Г. нивн за .а. во(л) <ш(ц) прѣн(л)> пнн днн стра(г) Янз(н)дрѣ воєво(д)а а пото(м) кѣ(д)а е(с)т сѣд а Стан(н)цоло(л) и Лѣн(л) шнн прїдо(л) прѣ(д) г(с)дѣ ва ми тере Сѣвѣ(ш) и свѣ(д)тѣ(л)ствѣн(л) сѣ(с) добре меглн(ш) на н(м) ш(т) Сѣвѣ(ш) Дръжа(н) ш(т) Хѣвани Юва(н) и Пѣ(т)рѣ(ѣ) и Балан(н)о и Стѣнн(с)л(л)ѣ(н) и ш(т) Сѣннѣ Радѣ(л) и ш(т) Кѣ(д)лн(ш) Драго(т) како сѣ(с)т изѣнн(л) изѣнн(л) кннѣ н(м) за дѣ(д)лнн еж вѣш сѣ(т)кѣ писамн на(д) сїе ви(ш) ре(ц)нѣ ш(ц)нѣ сѣ(с) ра(д)л дѣдо(Х) г(с)дѣ ми юн(ж) да е(с)т ш(ц)нѣ и вѣ ш(л)ѣ(н) и сновн(м) и вѣн(л)ѣ(с) и прѣвѣн(ц)ѣ(т)м х сн и ш(т) нн(л)ѣ(ж) нн(л)ѣнн(л) по шрн(з)мо г(с)дѣ ми сѣ(ж) 8 бо и свѣ(д)тѣ(л)ствѣ(л) поставл(ѣ) Хо(л) г(с)дѣ ва ми жѣпа(н) Ра(д)у(л) каю(ш) Бѣвѣ(с)н(л) и жѣпа(н) Цѣнн(л)ѣнн(л) двѣ(р)нн(л) и жѣпа(н) Лѣн(л) вѣнн(л) ло(г)ѣ(т)ѣ(т)ѣ и Нн(л)ка ви(с)т(ю)р(л) и Имѣрѣ(ѣ) спл(т) и Бръѣра(н) сто(л)нн(л) и Гангорѣ(л) коєн(с) и Стан(н)цоло(л) пѣ(л) и жѣпа(н) Лѣн(л) вѣнн(л) по(с)тѣ(л)нн(л)и. Н(с) Лѣн(л) вѣнн(л) л(ш)ѣ(т)ѣ(т). Й а(з) Гѣрѣ напнса(Х) вѣ сто(л) гра(д)у(л) Трѣ(г)вн(ш) м(с)ца фѣ(р) .д. днн а ш(т) Ядѣма до ннѣ вѣ лѣ(т)ѣ(т) зрѣл

† Іw Рад(а)у(л) воєво(д)а
мл(с)тїю бжїю Г(с)днѣ

Traducere

+ Din mila lui Dumnezeu, Io Radu Voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, nepotul răposatului Io Basarab Voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Stanciu și cu fiii săi ciți Dumnezeu îi va dărui ca să-i fie ocină la Ștefănești partea lui Badea și Stanciu toată, oricît se va alege din cîmp și din pădure și din apă și din uscat și din munte și din vatra satului și de pretutindeni, de peste tot hotarul, pentru că a cumpărat el Stanciu de la Badea și de la Stanciu pentru 5.600 aspri gata. Și apoi a cumpărat Stanciu mai sus zis nouă ogoare de pămînt de la Cîzan logofăt pentru o iapă. Și apoi a cumpărat Stanciu ocină de la Birzei de la Vlădaia partea ei toată de pretutindeni pentru 1.500 aspri gata. Și apoi a cumpărat Lupu ocină la Ștefănești de la Pătru și de la Socol, partea lor toată de peste tot hotarul pentru doi cai buni și pentru o vacă și un bou și 600 aspri <și pentru un porc gras>. Și apoi a cumpărat ocină la Albeni de la Moneasa dar din partea ei trei părți de peste tot hotarul pentru 3.000 de aspri gata. Și apoi să-i fie Sorei ocină la Cincu partea tatălui său Stanciu toată de pretutindeni și cu via pentru că i-a dat de zestre... tatăl ei Stanciu... această mai sus zisă ocină. Și apoi a făcut Lupul schimb cu Oprea, ca să dea Lupul lui Oprea jumătate din vadul de moară. Și apoi a cumpărat Lupu de la Alban trei ogoare pentru un bou încă dinainte vreme, din zilele bătrînelui Alexandru Voievod.

Iar apoi, cînd a fost acum iar Stanciul și Lupul au venit ei înaintea domniei mele de au spus și au mărturisit cu megieși buni anume din Scăuiari Drăjan, din Hubavi Iovan și Pătru și Baico și Stănilav și din Scoică Radul și din Vladimîr Dragotă cum că au rupt și pierdut cărțile lor de moștenire care au fost scrise pentru aceste mai sus zise ocine. De aceea am dat domnia mea ca să le fie această ocină și ohabă fiilor și nepoților și strănepoților lor și de nimeni neclintit după porunca domniei mele. De aceea și martori am pus domnia mea, jupan Radu clucer Buzescu și jupan Cernica mare vornic jupan Lupu, mare logofăt și Nica vistiernic și Mirzea spătar și Bărcan stolnic și Gligorie comis și Stanciu paharnic și Jupan Leca mare postelnic și ispravnic Lupu mare logofăt. Și eu Gherghie am scris la cetatea de scaun din Târgoviște în luna februarie patru zile și de la Adam încoace în anul 7117 < 1609).

Io Radu voievod din mila lui Dumnezeu, Domn.

Original pergament, monogramă, semnătură autografă, sigiliu timbrat.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal Mareșal Alexandru Averescu

CRISANTA PODĂREANU

Cei 60 cm de documente ale fondului personal Mareșal Alexandru Averescu conțin cu precădere informații despre viața politică din România interbelică și despre poziția pe care a ocupat-o în această scenă mareșalul Averescu, președintele Partidului Poporului și de trei ori prim-ministru.

Învingătorul de la Mărăști se bucura de o imensă popularitate după primul război mondial. El era socotit de marea masă, după cum mărturisește Constantin Argetoianu, făuritorul României Mari. Țăranii îl divinizau, iar în casele lor portretul regelui se găsea mai rar decât portretul mareșalului.

Cum se explică această popularitate? Foarte simplu, spune Argetoianu; în timp ce alți politicieni se agitău să-și facă propagandă, Averescu nu făcea decât să împrăștie prin oamenii lui, la sate, portretul său care devenea icoana caselor țărănești. Țăranii, pe care nu-i interesau programele, declarațiile, protestele, apărurile și manifestele, se uitau la fotografia militarului cu chip de ascet și ziceau: „aista-i tatăl nostru care a luptat pe front alături de noi”. Și votau „steaua”.

Într-un discurs, mareșalul Averescu relatează cum l-a chemat regele Ferdinand în 1917 și i-a spus că e necesară o schimbare în politică, pentru ca, în februarie 1918, să-l însărcineze cu formarea guvernului. Tot în acest discurs afirmă că a intrat în politică la rugămintea regelui și pentru a salva țara de politicienii ipocriți care, odată ajunși la guvernare, nu realizau nimic din programele cu care intrau în alegeri.

La aniversarea Partidului Poporului, șeful încriminează celelalte partide, făcând apologia partidului său, care, în cele trei scurte guvernări, zice el, a realizat mai mult decât restul partidelor la un loc. Iată un pasaj dintr-o declarație din vremea în care Alexandru Averescu și ai săi erau în opoziție: „Partidul Poporului recunoaște că, din cauza situațiunii economice și financiare la care s-a ajuns printr-o politică greșită, un împrumut exterior este indispensabil și de aceea îl va vota, oricare ar fi condițiunile pur financiare ale tranzacțiunii”¹.

Dar, deși a pus tot sufletul și toată energia, după cum mărturisește el însuși, Alexandru Averescu a sfârșit prin a fi foarte dezamăgit din cauza calomniilor și acuzațiilor murdare care i-au fost aduse de adversari. De altfel, nu era singurul, iar la atacurile opozițivilor se adăugau disensiunile din

¹ Arh. St. Buc., fond personal Mareșal Alexandru Averescu, dosar 18, f. 5.

partid. Scrisoarea lui Radu Sbiera, președintele pentru Bucovina al Partidului Poporului, demisiile din partid ale lui Octavian C. Tăslăuanu și Ludovic Ciato, excluderea lui Octavian Goga stau mărturie. Dacă am sta să ne potrivim lui Constantin Argetoianu, mareșalul era cam naiv în politică, dar, vorba aceea: despre unul și același om zece persoane au unsprezece păreri.

Se găsesc în fond destul de multe documente despre viața de partid: cereri de înscriere; programe de acțiune; apeluri; manifeste și liste electorale; rezultatele alegerilor; comunicate și aprecieri la adresa unor manifestații de stradă. Există de asemenea o declarație a mareșalului privind unirea Partidului Poporului cu Partidul Conservator Progresist și o înțelegere cu Gheorghe I. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, de sprijinire reciprocă în alegeri și la guvernare.

Interesante sunt însă rapoartele șefilor organizațiilor județene ale Partidului Poporului despre starea de spirit a populației și opinia publică

în ceea ce privea revenirea la tron a lui Carol II. Cezar Papacostea din Bucovina îi scria prin 1929 generalului: „Domnule general, populația de la țară a județului nostru este, politicește, amorfă. Bineînțeles, se exclud din calcul excepțiile; fiind rare, ele nu joacă rol în mișcările de masă. Pe țărani, în genere, nu-i preocupă serios nici o mișcare politică; nici o chestiune cu caracter general și obiectiv nu le reține atenția. Ei nu se ridică spiritual până la concepte abstracte, ci rămân robii nevoilor de ordin material, strict subiective. Nu-i interesează decât ce se referă nemijlocit la îmbunătățirea stării materiale. Din această dispoziție a sufletului urmează că oricine le promite ameliorarea dorită de dânșii, și nu importă sub firma cărei doctrine politice, dobândește lesne simpatia lor. Cum sunt și lipsiți de cel mai elementar simț critic și de cunoaștere a valorilor omenești, pentru captare e de ajuns o doză abundentă de făgăduieli și o propagandă bine susținută; cu alte cuvinte, fiecare sătean fruntaș să fi apucat direct măcar o frântură din gura unui orășean considerat oarecum « autorizat ». Adaug: dacă se întâmplă ca firma politică să fie și nouă, adică să nu mai fi guvernat, succesul atunci vine strălucitor. El are și savoarea noutății și prestigiul neatins. Mitul se răspândește iute, cu ingenuitate, vrăjește și cucerește... În ziua alegerilor propaganda opoziției de orice culoare era pur și simplu obstruată de « entuziaștii » puși în fruntea grupelor necuvântătoare de țărani aduși pe două rânduri la vot. La orice argument încercat de lagărul opozant, răspunsul țăranului cădea stereotipic și opac: « — Așa-i corentu' acu', cucoane, ce să-i faci? » Ori: « — Lasă, cucoane, să-i videm și p-aiștia c-au spus că ne dau... » Aici fiecare completa propoziția cu lucrurile de care el însuși ducea lipsă”².

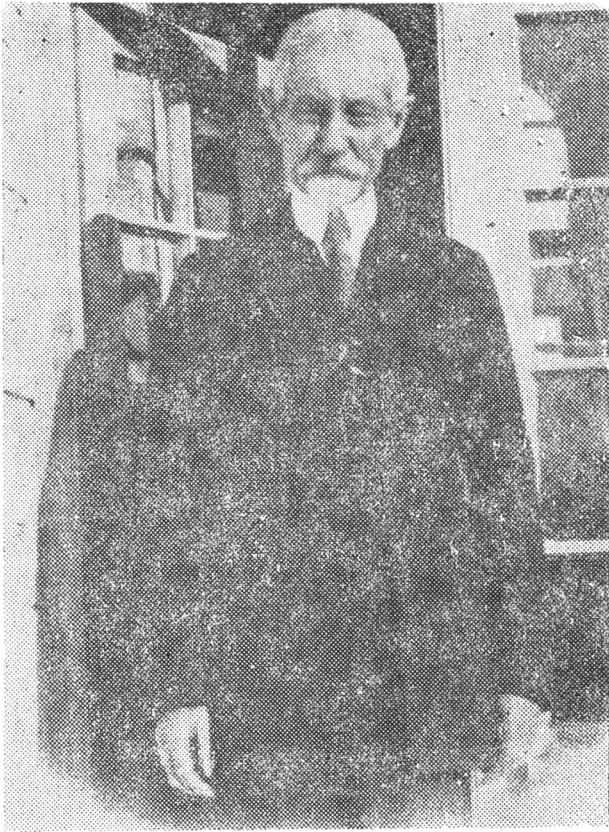
Și mai departe: „Dacă statul ar fi mers în cei 12 ani de după război pe drumul organizării economice și sociale, oricât de lent ar fi fost ritmul, înregistra totuși un progres, eram azi pe calea posibilităților de îndreptare, naturale. Eram întârziați, nu rătăciți. Dar România în acești ani și-a împovărat pe fiecare zi viața și toate problemele au căpătat o tot mai mare acerbitate... În sfârșit, practica politică a guvernanților a rămas încărcată de moravuri care pun statul în veșnică inferioritate față de interesele particulare, iar actele guvernului din urmă au ridicat la rang de dogmă ceea ce la guvernele precedente erau dispartate ieșiri ale unor miniștri veroși și îndrăzneți. În aceste conjuncturi «democratice», a continua minciuna constituțională este a face și pe viitor acte de complicitate vinovată, cu trecutul de 12 ani”³.

Iată deci cum a ajuns om politic militarul care absolvise Școala Divizionară de la mănăstirea Dealul, Școala Superioară de Război din Torino, directorul Școlii Superioare de Război românești, atașatul militar la Berlin, șeful Marelui Stat Major și comandantul armatei în războiul din 1913 cu Bulgaria. În 1907 era deja general și ministru de război, funcție pe care a ocupat-o până în 1909.

Într-o scrisoare adresată patriarhului Miron Cristea relatează felul în care a acționat în timpul răscoalei țărănești: „Sanctitate, M-am gândit foarte mult după plecarea Sanctității Voastre despre cele ce am vorbit, și, cu cât mă aduceam cu mintea în rostul gândirii mele, cu atât apare mai lim-

² Ibidem, dosar 30, f. 16-17.

³ Ibidem, f. 19.

pede convingerea că dacă aş schimba hotărârea la care m-am oprit, nu numai că aş fi un sfetnic greșit al tronului, dar aş contribui la un rău care se va revărsa asupra țării pentru viitor fără să-i fiu de vre-un folos real în prezent. Hotărârea mea nu este rodul închipuirilor mele sau spicuirilor ce am putut face în istoria trecutului printre faptele analoge de la noi sau din alte părți ci al unor evenimente trăite de mine și cunoscute tuturor locuitorilor vechiului regat care au trecut de vârsta de 40 de ani.

În martie 1907 a izbucnit pe neașteptate o revoltă în țara noastră, care s-a întins cu o iuțeală uimitoare de la un capăt la altul al țării. A început în nordul Moldovei având un caracter antisemit. Cu cât se întindea spre sud, cu atât pierdea acest caracter și lua pe cel agrar, alimentat de agitatori străini, iar aceștia ce slujeau de agenți erau tineri pe care țărani îi numeau « studenți ».

În ziua de 13 martie, înțeleptul nostru suveran de atunci, Carol I, mi-a făcut înalta cinste de a-mi încredința conducerea Ministerului de Război pentru restabilirea ordinii în țară, acordându-mi și întreaga sa încredere. Mi-am întocmit numaidecât planul de acțiune și, în cursul unei singure săptămâni, după punerea lui în aplicare, ordinea era restabilită. La prima ședință a Consiliului de Miniștri, președintele m-a înștiințat că Parlamentul m-a imputernicit să proclam starea de asediu. Am luat act de această comunicare, dar am declarat că nu am de loc intențiunea să uzez de starea de asediu și faptele au dovedit ca un adevăr, măsurile de rigoare înrăutățind în loc de a îmbunătăți starea de lucruri. Când am fost chemat la București, mișcarea de răscoală ajunsese până la linia Tecuci-Galați, unde se găsea Brigada I de roșiori comandată de mine, iar când a început să se pună planul meu de acțiune în aplicare ea s-a întins până la Ploiești-Giurgiu. În această ultimă localitate a fost împușcat noaptea un ofițer. Nu s-a putut ști de cine.

Cu cât înainta spre sud și apoi spre vest, cu atât câștiga mișcarea în violență fără să degenereze în sălbăticie. S-a întâmplat încă un eveniment extraordinar demn de notat. Prințul moștenitor de atunci, în urmă regretatului rege Ferdinand I, era comandantul Corpului II Armată. Pentru ca familia regală să nu aibă nici un amestec direct cu acțiunea de potolire, am pus diviziile direct sub ordinele mele. Comunicam personal, prin poștă, telegraf și telefon cu comandanții de divizie.

Lucrurile mergeau, pot zice, bine. Au fost cazuri triste în care a trebuit a se face uz de arme, dar foarte rare și cu puține victime. Din nenorocire, comandantul Corpului I Armată, influențat de teroarea care cuprinsese pe arendașii și proprietarii din Oltenia, a dat din a sa inițiativă ordine foarte severe, care, aplicându-se, au provocat o reacțiune în adevăr sălbatică. Au fost incendieri, omururi, schingiurii, violuri de femei și atâtea, în sfârșit, orori. Cum am aflat de acest lucru, am dat ordin prin telegraf a se pune capăt oricăror acțiuni de represiune fără aprobarea mea personală și tot prin telegraf am chemat pe cei doi comandanți de divizie pentru a le cere socoteală pentru derogarea de la ordinele și instrucțiunile mele.

Generalul Gigurtu, comandantul Diviziei II, mi-a arătat ordinul ce primise de la comandantul corpului de armată. Din contra, comandantul Diviziei I mi-a răspuns: « așa am judecat eu situația și dacă am greșit să fiu pus și eu la marginea șanțului și împușcat ». Am dispus cele ce era indicat a se face. Guvernul a obținut însă o amnistie generală.

Iată, Sanctitate, învățămintele ce am tras din acest eveniment real, după cum am spus, trăit de mine: 1. în fenomenele sociale, întocmai ca și în cele fizice, exploziunile sunt datorite comprimărilor; 2. cu cât spiritele sunt mai încordate, cu atât autoritățile trebuie să fie mai îngăduitoare și în orice caz mai cu respect ele însele pentru legi.

Am putut, găsindu-mă în mijlocul unei răzvrătiri de fapt și generale, să o domin și să restabilesc ordinea repede și fără vărsare de sânge, căci, cu toate ororile din Oltenia, au pierit în acele războaie numai 2500 în toată țara, cuprinzând și militarii asasinați.

Astăzi ne găsim amenințați de o primejdie până acum numai posibilă și țara este ținută de 4 ani sub presiunea unei stări de asediu și a cenzurii și aceasta din cauză că unii oprimați au asasinat pe primul ministru. Fapt, evident, foarte regretabil dar nu izolat în istorie. Nicăieri nu s-a întâmplat însă ca dintr-un personaj ridicol să se facă simbolul unei mișcări generale pentru că i s-a dat posibilitatea să se pună în ipostaza unei victime. Cu măsuri înțelepte s-ar fi putut îngropa de mult această epidemie trecătoare.

În martie 1920 bolșevismul era la zenit în Rusia și trecuse ca un pârjol prin Ungaria. Țara noastră, ieșită din război, era dezorientată în toate articulațiunile ei oficiale, singură⁴.

Prim-ministru în trei rânduri (1918, 1920—1921, 1926—1927), ministru al industriei și comerțului și ministru de finanțe, mareșalul Alexandru Averescu este numit, în 1938, anul morții sale, ministru de stat și consilier al Coroanei.

A scris câteva studii militare, între care unul referitor la bătălia de la Flămânda din 1916, și numeroase articole politice pe care le-a publicat în „Îndreptarea”, ziarul Partidului Poporului. În aceste articole, mareșalul Alexandru Averescu polemizează cu Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, I. G. Duca, Ionel Brătianu, Nicolae Iorga, Constantin Argetoianu și cu periodicele „Viitorul”, „Gazeta capitalei”, „Dreptatea”, „Epoca” „,Neamul românesc”, răsând de Partidul Național Țărănesc că acuză Partidul Național Liberal de aceleași lucruri de care îl acuza acesta din urmă, vorbind despre relațiile României cu Italia, ridicând, între altele, problema funcționarilor publici: „Oficiosul guvernamental mi-a pus întrebarea dacă sunt pentru ameliorarea situațiunei funcționarilor, prin procurarea de alimente pe prețuri infericere celor din comerț. În termeni familiari, aș spune că această întrebare a fost o adevărată vorbă de clacă ne la locul ei față cu seriozitatea chestiunii. Din ziare am văzut însă că chestiunea a fost discutată și în Consiliul de Miniștri și s-a hotărât studierea și aplicarea ei.

În principiu, pentru funcționari trebuie să fie perfect indiferent dacă se ridică salariul pînă la nivelul cheltuielilor sau se scoboară acestea la nivelul salariului. Importantul este ca pentru ficcare bugetul să nu se soldeze cu un deficit. Mă întreb însă dacă statul va găsi mijlocul să micșoreze cheltuielile funcționarilor, și înțeleg toate cheltuielile, și în așa măsură încît să împlinescă golul ce există între nivelul scumpirii traiului, de la război încoace, și sporul ce li s-a acordat până acum. Cu o reducere a prețurilor de 50 sau chiar de sută la sută nu se umple un gol în bugetul care, după cum am arătat în primul articol, trece la mulți simțitor peste de 5 ori salariul de dinainte de război”.⁵

⁴ Ibidem, dosar 57.

⁵ Ibidem, dosar 14, f. 1.

Am mai putea menționa listele cu miniștrii guvernelor Averescu, interviul dat de acesta din urmă pe marginea situației politice interne, discursurile din Parlament ale aceluiași, cu privire la bugetele pe 1929 și 1931, interpelări parlamentare, protestul Partidului Național Țărănesc împotriva plebiscitului din februarie 1938 pentru revizuirea Constituției și declarația mareșalului Alexandru Averescu la procesul lui Mihail Manoilescu, fost subsecretar de stat în guvernul său, acuzat de a-l fi ajutat pe Carol II să revină în țară.

De altfel, fondul deține fotocopia scrisorii din 1927 de la Paris a lui Carol II către mareșalul Averescu, în care regele ce renunțase la regat îi reproșează indignat președintelui Consiliului de Miniștri că a cenzurat în țară declarația sa făcută ziarului francez „Le Matin”.

Alături de cele câteva memorii ale mareșalului adresate regilor Ferdinand (1927) și Carol II (1931 și 1937) stau notele de la discuția cu cel de-al doilea pe marginea situației din țară și eventualelor soluții, o agendă cu nume și adrese și alta cu însemnări fugare asupra întâlnirilor cu personalități ale vremii, un fel de jurnal minuscul.

De pe vremea când Alexandru Averescu era locotenent-colonel în armata regelui Carol I se păstrează o dare de seamă pitorească asupra călătoriei tânărului ofițer în Rusia, la Novogradvolinsk, iar din 1929 avem un apel al românilor din Macedonia și Valea Timocului transferați în Dobrogea în 1919, care se plâng că li se iau pământurile cu care fuseseră împroprietărite la instalarea în această regiune.

Correspondența este formată din felicitări și condoleanțe de la Carol II, Nicolae Titulescu, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Mussolini, Corneliu Zelea Codreanu, Nicolae Iorga și Ion Inculeț; de asemenea, din scrisori de la P. P. Carp, Ion Mihalache, Miron Cristea, Mihail Manoilescu, Ion Moța, despre politica externă, Constituția revizuită, propunerea șefilor opoziției de a se crea un bloc al opoziției, atitudinea lui Averescu față de mișcarea legionară; și din scrisori adresate de mareșal regelui Ferdinand, lui I. Miti-lineu, Iuliu Maniu și Gheorghe I. Brătianu, privind semnarea „pactului de neagresiune” cu Partidul Național Liberal, privind familia regală ș. a. Nenumărate sunt telegramele trimise primului ministru Averescu, în 1926, în care persoane fizice și organizații protestează împotriva concordatului cu Vaticanul.

Ultimele unsprezece unități arhivistice ne amintesc faptul că primul mareșal al României s-a născut la 9 martie 1859 la Ismail, lucru pe care nu l-au uitat basarabienii, care i-au trimis în 1927 aceste volume frumos legate în piele și purtând emblemele tuturor județelor și municipiilor din Basarabia (Chișinău, Cetatea Albă, Cahul, Bălți, Tighina, Soroca, Lăpușna și Ismail), cuprinzând procesele verbale încheiate la ședințele consiliilor primăriilor orașelor și comunelor, în care s-a hotărât acordarea titlului de cetățean de onoare lui Alexandru Averescu, pentru eforturile acestuia de a determina Italia să recunoască unirea Basarabiei cu România.

Numele lui Averescu rămâne legat de Războiul de Reîntregire și de Unire. Militarul sincer, direct și încrezător până la naivitate nu putea fi politician de înaltă clasă. El s-a dovedit însă, în anumite momente, necesar la cârma țării și a făcut tot ce a putut pentru a îndrepta relele.

SĂPTĂMĂNA ARHIVELOR

În perioada 24—28 mai 1993 a avut loc „Săptămăna Arhivelor”, acțiune dedicată unei mai bune cunoașteri a acestei instituții de către publicul larg, evidențierii rolului acestei instituții în gestionarea Fondului Arhivistic Național al bogatului tezaur de informații oferit pentru îmbogățirea și redarea faptelor și evenimentelor istorice potrivit adevărului istoric.

În ciclul manifestărilor ce au avut loc, menționăm: Conferința de presă din 25 mai și Sesiunea anuală de comunicări, Memoria Documentelor. Aflată în dezbaterile Parlamentului, Legea Fondului Arhivistic Național își așteaptă și odată cu ea întreaga activitate arhivistică, consfințirea, privind temelii noi unei activități ce se desfășoară de mai bine de 160 de ani în Arhivele Naționale.

Conferința de presă organizată de conducerea Direcției Generale a Arhivelor Statului a făcut cunoscut ziaristilor prezenții, Radioteleviziunii Române, preocupările actuale ale Arhivelor, precum și principalele direcții de acțiune. Directorul general, prof. univ. dr. Ioan Scurtu arată că „Principala preocupare a instituției noastre a fost și rămâne promovarea noii legislații și, potrivit acesteia, îmbogățirea cu noi fonduri și colecții a patrimoniului arhivistic național”.

În acest sens, în ultimii trei ani au fost preluate peste 31 km de arhivă. Preluarea, s-a evidențiat, s-a efectuat în regim de salvarc, Arhivele Statului angajându-se să pregătească aceste fonduri pentru „punerea lor la dispoziția cercetării istorice, care să contribuie la o imagine reală asupra istoriei țării”. Din arhiva fostului CC al PCR (preluată de la Ministerul Apărării Naționale) 41 de fonduri arhivistice sunt redade circuitului cercetării științifice, de menționat că, odată cu repunerea în circuitul științific a acestor documente, s-a constatat „lipsa unor importante cantități de documente din fondurile legate de evenimentele ce au avut loc în decembrie 1989 și 1990”.

În privința arhivei preluate de la Ministerul de Interne și Departamentul Securității Statului, activitatea de separare a documentelor istorice de cele operative se află într-un stadiu avansat de pregă-

tire, având certitudinea că în cursul anului 1993 „o bună parte din aceste documente vor fi redade circuitului științific”.

Cercetarea arhivelor românești aflate în Rusia, potrivit hotărârii guvernului, în baza Acordului de colaborare încheiat cu Comitetul de Stat pentru Problemele Arhivelor, a evidențiat existența a 13 fonduri sau fragmente de fonduri arhivistice aparținând României. Astfel, numai la Arhiva Specială au fost descoperite 6 fonduri create de instituții românești. La celelalte arhive cercetate: Arhiva Cominternului, Arhiva Marii Revoluții din Octombrie, Arhiva Imperială (Ministerul de Externe) s-au făcut comenzi pentru copierea documentelor, a cărei finalizare se va realiza în termen de 7 luni.

Au fost preluate fondurile documentare create de Ministerul Comerțului Exterior, Ministerul Comerțului Interior, Comitetul de Stat al Planificării, CAER, precum fonduri personale ca: Ștefan Milcu, C. Argetoianu ș. a.

Specialiștii Arhivelor Statului au participat la principalele manifestări științifice ce au avut loc pe plan național și au publicat, cu eforturile specifice economiei de piață, o serie de volume de specialitate. După volumele prezentate la Expoziția universală de la Sevilla, respectiv *România — istorie în Documente*, album trilingv și *România — documente străine despre români*, ediție de documente bilingve, arhivele lansează cu acest prilej al „Săptămăanii Arhivelor”, volumele *Album de paleografie greacă, Catalogul documentelor Țării Românești* (vol. VI), *Îndrumător în Arhivele Statului Mehedinți* (vol. II) și vor apărea în curând volumul *Documente dâmbovișene*, lucrări de înaltă ținută științifică. Se află în stadiul de pregătire pentru tipar volumele *România — documentele unirii — 1918* ce se înscrie în acțiunile de sărbătorire a 75 de ani de la Marea Unire; *De la Pronunțământ la Memorandum* și *B. P. Hașdeu — director al Arhivelor Statului*, iar în curs de elaborare: *România în anul 1947; Minoritățile Naționale în România* (primul volum 1918—1925); *Românii în afara granițelor țării*; lucrare utilă despre diasporă; *100 de ani de artă românească modernă (1850—1950)*;

Relațiile economice româno-germane între cele două războaie mondiale, toate acestea pentru a contribui la o mai corectă cunoaștere a istoriei naționale.

Directorul general al Arhivelor Statului a arătat că „Arhivele Statului trebuie să facă față și unor greutăți de ordin material, printre care, în special, spațiile de depozitare, total insuficiente, jumătate din totalul documentelor de arhivă fiind depozitate în condiții precare, iar modernizarea activităților arhivistice — între care informatizarea, se află în stadii nu tocmai avansate; greutăți la tipărirea și difuzarea cărților publicate sau pregătite pentru tipărire. În încheiere, dl. prof. univ. dr. Ioan Scurtu a anunțat că în curând va absolvi anul I prima serie de studenți ai Facultății de Arhivistică.

În legătură cu cea de a doua mare manifestare a „Săptămânii Arhivelor”, Sesiunea de comunicări „Memoria documentelor”, prof. univ. dr. Ioan Scurtu, director general, a subliniat că „ideea centrală este ca în ansamblu instituția să aibă un loc bine definit între instituțiile culturale, constituind un principal mijloc de comunicare a informațiilor oferite de documentele studiate”. La sesiune au participat arhiviști din toată țara, muzeografi, bibliotecari, cercetători din domeniul istoriei și teoriei militare.

Cele 38 de comunicări, cu o tematică diversă, dar deosebit de interesantă, au adus în atenția participanților documente, date și informații, în marea majoritate inedite, înmagazinate în fonduri și colecții arhivistice din întreaga țară și îmbrățișând o perioadă istorică largă, începând din secolul al XIV-lea până-n zilele noastre.

Sub titlu de exemplu, menționăm comunicările „Originile ceangăilor din Moldova reflectate în registrele de stare civilă” (Gh. Radu, F. A. S., Neamț), „Din activitatea Cancelariei domnești în secolele XIV—XV” (Maricica, Ifrim, F. A. S. Iași); „Din istoria poștală a Buzăului în prima jumătate a secolului al XIX-lea” (Constanța Tănase și Alexandru Gaiță, F. A. S. Buzău); „Familia și structura ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satul românesc din Transilvania” (Adriana Florica Munteanu, F. A. S., Cluj), „Un proiect englez de constituire a Deltei Dunării ca teritoriu liber și neutru sub administrația Comisiei Europene a Dunării” (Alexandru Duță, F. A. S. Galați), „Problema Basarabiei la Conferința de pace de la Paris oglindită în documente diplomatice britanice” (Ileana Bulz, Academia Tehnică Militară); „Date noi referitoare la desprinderea fracțiunii C. Argetoianu din Partidul Poporului” (Ilie Vulpe, F. A. S.

Craiova); „Activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu oglindită în documente din arhivele Poloniei” (Vasile Matei, D. G. A. S.), „Informații inedite din arhivele rusești privind comportarea comandamentelor și trupelor sovietice în România, după 23 august 1944” (Alexandru Duță, Institutul de istorie și teorie militară); Documente referitoare la maghiarizarea românilor din părțile de răsărit ale Transilvaniei (Vilică Munteanu, F. A. S. Bacău); „Date noi privind funcționarea Comisiei româno-sovietice de la Odessa, 1940” (Maria Ionescu, Institutul de istorie și teorie militară) ș. a.

De notat prin problematica abordată, comunicările: „Gracioso de la Vega prințul poeziei Spaniole” (Marilena Popescu, Biblioteca Națională), „Predarea istoriei naționale la Școala superioară de război 1849—1949” (Elena Istrățescu, Arhivele Ministerului Apărării Naționale); „Personalități românești din secuime” (Ion Lăcătușu, F. A. S., Covasna); „Un demers oficial-Vizita reginei Maria la Paris 1919” (Diana Fotescu, Muzeul Național Cotroceni); „Documente din arhiva Fundației Culturale regale referitoare la cercul studenților români din Sîège” (Ioana Burlacu, Asociația arhiviștilor și prietenilor arhivelor); Dr. Constantin Istrati — președintele ai monumentelor trecutului” (Virgiliu Z. Teodorescu — D. G. A. S.), „Contribuții românești la Dezbaterea conceptelor de geopolitică și gen strategie” (Petre Otu, Institutul de istorie și teorie militară).

Comunicările prezentate, prin tematica și varietatea informațiilor oferite, interpretate și comentate cu competență științifică necesară, au contribuit la o mai amplă și completă cunoaștere a unor fapte și evenimente din istoria națională a bogăției și varietății Fondului Arhivistic Național. Se dorește ca aceste comunicări să fie reunite și tipărite într-un volum „Caiete arhivistice”, iar sesiunea științifică „Memoria documentelor” să fie înscrisă în circuitul manifestărilor științifice anuale, deschisă „tuturor cercetătorilor cu ceva de comunicat, pe baza documentelor studiate”, cum arată directorul general al Arhivelor Statului.

Tot în cadrul manifestărilor „Săptămânii Arhivelor” se înscrie și expoziția vernisată cu acest prilej, „Din tezaurul Arhivelor, organizată în holul central a D. G. A. S. Expoziția reunește unele dintre cele mai reprezentative documente provenite din cancelariile domnești ale Țărilor Române, documente deosebite prin con-

ținut sau forma lor de prezentare. Documentele, mai vechi sau mai noi, oferă publicului larg o imagine succintă a importantului fond documentar deținut de Arhivele Statului, precum și a contribuției acesteia la păstrarea și conservarea moștenirii culturale, a rolului acestei instituții în viața social-culturală a țării, prin varietatea informațiilor deținute.

Suita manifestărilor desfășurate în cadrul „Săptămânii arhivelor” s-a dorit și se dorește, în continuare, o reflectare a muncii și strădaniilor depuse de arhiviști pentru punerea în valoare a noi surse de informare și documentare necesare cercetării științifice, precum și a rolului instituției Arhivelor Statului de păstrător al valorilor tezaurului arhivistic național.

SILVIA POPOVICI

IMPERATIVE ALE MODERNIZĂRII ÎN ARHIVE

Consfătuirea conducerii Direcției Generale a Arhivelor Statului cu șefii serviciilor din aparatul central, șefii filialelor și arhiviștii din sectorul metodologie, sinteză și control, de la Brașov, din 28–30 iunie 1993, a pus în centrul dezbaterilor o tematică considerată a fi de primă urgență la momentul actual pentru domeniul arhivistic din România, și anume reformularea actualului Sistem informațional al Arhivelor și impulsionarea constituirii Fondului de asigurare, prin mijlocirea noilor instrucțiuni de microfilmare recent elaborate.

Fundamentul dezbaterilor la prima temă l-au constituit prezentările expuse, în ordine, de Ștefan Hurmuzache și Dan Anton, din partea conducerii D. G. A. S., care au exprimat punctul de vedere al acesteia privind strategia și politica generală a Arhivelor Statului în domeniul informațional și, respectiv, informatic, ca și cea susținută de Serviciul informatică arhivistică (Filoftea Rîzniș), prin care s-a făcut o radiografiere la zi a actualiei baze informatice, cu cele peste 20 de subsisteme, aplicate, suspendate, reluate sau propuse a fi programate și aplicate.

În centrul discuțiilor, subtil orchestrate de directorul general, prof. univ. dr. Ioan Scurtu, s-a aflat SARIAS-ul (Subsistemul automat de regăsire a informațiilor din Arhivele Statului), a cărei exploatare este întreruptă momentan, pentru a se găsi o nouă modalitate de înmagazinare a datelor mai rațională și, totodată, mai eficientă.

Majoritatea vorbitorilor au susținut și demonstrat raționalitatea utilizării, pentru înmagazinarea numai a cuvintelor-cheie, strict necesare orientării cercetătorului la sursă (tema, problema de cercetat, cota documentației respective). S-a exprimat și aserțiunea conform căreia respectivul subsistem, bazat numai pe cercetarea

tematică, să fie continuat prin substituirea lui de către SIRIA (Subsistemul de înmagazinare și regăsire a inventarelor arhivistice) și SETIM (Subsistemul de evidență tematică a inventarelor microfilmelor), tot prin formula cuvintelor-cheie, cu elementara condiție ca respectivele inventare să atingă cota de exprimare a normelor și principiilor arhivistice.

S-a solicitat, în acest context, reluarea SETFOC-ului (Subsistemul de evidență tematică a fondurilor și colecțiilor), dotat cu noi elemente de identificare, capabil să asigure atât o evidență arhivistică, cât și un sumum de informații utile cercetării.

Informatizarea altor domenii ale activității arhivistice — situația arhivelor tehnice, a arhivelor existente în general la creatori și deținători, starea fizică a documentelor etc. — a constituit un alt segment al dezbaterilor.

Concluzia finală a afirmat necesitatea creării unui sistem informațional, cu o consistentă componentă informatică, în măsură să asigure o evidență de gestiune arhivistică operațională și, în același timp, informația utilă cercetării istorice. În acest scop va fi elaborat, în următoarele luni, un proiect de Program director al Arhivelor Statului, corelat cu cel al Ministerului de Interne și cu cel guvernamental.

Discuțiile purtate la cea de a doua temă, generate de o expunere de motive a Serviciului arhive tehnice și microfilme de asigurare, au condus, cu unele „obstacole”, la necesitatea elaborării și aplicării „Instrucțiunilor de microfilmare privind constituirea Fondului de Asigurare”, menite să netezească demersul documentului spre asigurare numai în baza normelor și principiilor arhivistice unitare, fără alte „oco-lișuri” de natură să pretexteze diverse operațiuni ca fiind de sine stătătoare în fluxul operațional arhivistic.

Obligativitatea filialelor și a serviciilor deținătoare de a verifica modul de prelucrare arhivistică, inclusiv a existentului cu instrumentele de evidență, la fondurile și colecțiile cărora urmează să li se constituie Fond de asigurare, ca și de a efectua toate operațiunile (ordonare, selecționare, inventariere, cotare, restructurare) la fon-

durile supuse periodic definitivării evidenței arhivistică — s-au afirmat ca o condiție sine qua non a atingerii cotelor de flux modern în constituirea Fondului de asigurare.

MARIN R. MOCANU

AL X-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE NUMISMATICĂ

În perioada 27—28 mai 1993 s-a desfășurat la Brașov, în sălile Muzeului de istorie — Casa Sfatului, cel de al X-lea simpozion național de numismatică.

În deschiderea lucrărilor au luat cuvântul reprezentanți din partea Prefecturii județului Brașov, a Consiliului județean Brașov și a Inspectoratului pentru cultură a județului Brașov. Din partea Societății Numismatice Române a vorbit președintele acesteia Constantin Preda.

În continuarea deschiderii lucrărilor s-a vernisat expoziția intitulată „Colecția Sigmund Weiss”, care a stârnit interesul unanim al participanților.

În cadrul simpozionului au fost prezentate 40 de lucrări. Din partea Direcției Generale a Arhivelor Statului s-au prezentat următoarele comunicări: „Lidia Brâncescu „Contribuția lui Cezar Bolliac la constituirea Cabinetului de numismatică de la Muzeul de antichități — documente de arhivă”, Maria Dogaru, „Heraldica brașoveană — istorie și legendă”; Adina Berciu Drăghicescu, „Informații de arhivă privind încercarea de constituire a monedei naționale în anul 1864”.

Pentru interesul și varietatea problemelor ridicate mai menționăm următoarele comunicări: Constantin Preda, „Din nou despre monedele de aur de tip Koson”; Ion Donoiu, „Monede emise de Olbia și Panticapeuni”; Adrian Popescu, „Denari romani republicani și drahme din Dyrrhachium dintr-un tezaur descoperit la Zimnicea”; Aurica Smaranda, „Două monede din markianopolis descoperite la Iomis”; Gh. Poenaru-Bordea, „Considerații privind

circulația monetară din sec. la Niculițel, județul Tulcea; Vitalie Umlauf, „O medalie mai puțin cunoscută dedicată lui Costache Negri”; Ion Dogaru, „Noutăți din medalistica eminesciană”; Valeriu Rusu, „Instituții militare de cultură și învățământ reflectate în medalistică”; Nicolae Șerbănescu, „Cuza Vodă în medalistica românească”; Radu Arderan (Cluj-Napoca), „O descoperire de monede antice la Cluj, 1938”; Dana Bolănescu (Reșița), „Noi contribuții privind repertoriul numismatic din sud-vestul României (1989—1992)”; Viorel Butnariu (Iași), „Politica monetară a Transilvaniei în perioada consolidării Principatului autonom (1606—1692)”; Iuana Popa (Brașov), „17 ani de activitate ai Secției Brașov a S. N. R.”.

În încheierea simpozionului, Constantin Preda a concluzionat asupra lucrărilor, exprimând o speranță ca și în viitor, comunicările se vor ridica la nivelul celor prezentate.

Unii dintre participanți, au oferit Secției de numismatică din Brașov, reprezentată de Iuana Popa, o serie de medalii care vor îmbogăți colecția muzeului. Simpozionul a fost sponsorizat de: S.C. Postăvarul S.A.; Banca Dacia Felix; S.C. Romacril S.A.; S.C. La Vatra Ardealului S.R.L.; S.C. Forti S.R.L.; S.C. V.I.P. Exim S.R.L.; S.C. Valeriana S.R.L.; S.C. Brașov S.R.L.; S.C. Sere Codlea S.A., cărora li s-au adus mulțumiri pentru posibilitatea creată de a se desfășura simpozionul în bune condiții.

LIDIA BRÂNCESCU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Catalogul documentelor Țării Românești din arhivele statului, vol. VI, 1645—1649, întocmit de Marcel Dumitru Ciucă și Silvia Vărafu-Găitan, București, 1993. (Direcția Generală a Arhivelor Statului, 811 p. + 14 facsimile)

Apărut de curând, cel de al VI-lea volum al Catalogului actelor interne ale Țării Românești cuprinde 1576 rezumate, în cea mai mare parte după documente originale românești — totalizând 1184 înregistrări — dar și după copii, traduceri, regește și mențiuni, unele redactate în limba slavonă, greacă, maghiară. Întocmit pe baza amplelor investigații întreprinse de Marcel D. Ciucă și Silvia Vărafu-Găitan, materialul încorporat în lucrarea de față a fost detectat din 50 de mari fonduri mănăstirești, din alte 17 colecții mai noi constituite, precum și din 123 de condici și manuscrise aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului. La acestea trebuie adăugate informațiile documentare recepțate din 31 de fonduri și șase manuscrise păstrate la Arhivele Statului din 12 centre județene, începând cu acela de la Brașov și sfârșind cu investigarea unor acte din Vrancea.

Așa cum a fost alcătuit, datorită strădaniilor și experienței autorilor, a metodologiei promovate în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului la editarea izvoarelor istorice și a instrumentelor de lucru, volumul, prin bogăția și varietatea relațiilor ce le cuprinde, deschide noi căi și perspective în cercetarea domniei lui Matei Basarab cu deosebire din anii 1645—1649.

„Cuvântul introductiv” (p. 3—7) pune în evidență complexitatea datelor consemnate în actele epocii privind activitățile din sfera economiei, în special a vieții agrare, a creșterii animalelor, a pomiculturii, viticulturii, dar și al interesului domniei pentru încurajarea meșteșugurilor, a manufacturilor, cât și a comerțului. De fapt, societatea însăși ni se dezvăluie în atâtea secvențe care vădese existența diferitelor categorii sociale, raporturile dintre stăpânii de moșii și țărănimea dependentă, prezența a tot mai numeroși dregători și slujitori în mediul local, a boierilor mici și mijlocii, a meșterilor satelor supuși — în parte — presiunilor exercitate de posesorii de domenii preocupați să-și sporească averile. Sunt reflectate totodată procezul organizării instituțiilor sta-

tului, practicile din domeniul fiscalității, ale activității juridice, din sfera vieții cultural-eclesiastice ș.a.

„Bibliografia” (p. 10—18) înfățișează un amplu repertoriu de titluri, cuprinzând în însemnată măsură lucrările în care documentele epocii au fost publicate integral, dar și multe altele ce ni le-au transmis în formă rezumativă sau ca mențiuni. Ca atare, se creează o mai largă perspectivă asupra materialului informațional, fapt care, evident, avantajează cercetarea. În schimb, formula adoptată de Marcel D. Ciucă și Silvia Vărafu Găitan a implicat sporirea eforturilor de depistare a trimiterilor bibliografice și a putut conduce la scăpări și omisiuni explicabile pentru lucrări de o asemenea anvergură¹.

¹ Ne referim spre pildă la articolul lui N. Stoicescu, *Constructorii ruși de iazuri în secolul al XVII-lea în Țara Românească și Moldova*. în Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 378. Pentru doc. din 1646 (7154) aprilie 29. *Catalog*, p. 182, nr. 463. Vezi de asemenea, la George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634—1800)*, București, 1982, p. 54—55 și 55—56 (pentru doc. din 1645 ianuarie 25 și iulie 12 *Catalog* p. 32, nr. 29 și p. 97—98, nr. 205). Apreciem că și unele publicații de genul celei îngrijite de Veronica Vasilescu și Aneta Boiangiu, *Scrisere chirilică românească. Album de paleografie*, București, 1982, p. 22, și pl. 24 și 25 (pentru doc. din 1645 mai /16/ și 1649 februarie 10. *Catalog*, nr. 155 și 1310) interesează deoarece prezintă fotocopiile actelor. Menționăm și lucrarea *Pitești. Mărturii documentare 1388—1944*, vol. I, București 1988, p. 54—55, nr. 13 (pentru doc. din 1649 februarie 27 — *Catalog* nr. 1323); de asemenea *Documente referitoare la istoria județului Teleorman 1441—1700*. *Catalog*, vol. I, București 1989, p. 159—166, nr. 328—348 cu rezumate (21), din 1645 mai 24 — 1649 septembrie, ultimele două lucrări apărute, probabil, când vol. VI al prezentului *Catalog*, era deja trimis la tipar.

„Catalogul documentelor” (p. 20–576), prin regeleste minuțios întocmite, impresionante uneori prin dimensiunile lor (vezi nr. 497, 1019, 1192, 1205) contribuie la restituirea imaginilor vieții interne – de odinioară – a locuitorilor vastului areal al Țării Românești, în câteva situații reflectând chiar relații ale acestora cu Transilvania, cu Moldova, cu Rusia, cu neguțători și oameni de afaceri din spațiul sud-dunărean. Este o vreme marcată de o mai vie mișcare în rândul populației, de vizibilă ascensiune a noii boierimi – fără o ascendență prestigioasă – dregători, slujbași domnești, apropiați voievodului, dar și a unora dintre fruntașii negustorimii și ai mescriașilor. Nu întâmplător în actele timpului este menționat ca „prietenu” domnului, Bădea negustorul din Brăila (nr. 866) sau „boiarenu” Pătru neguțător, stăpân în Pometeștii Doljului (nr. 752).

Cuprinderea, în sursele anilor 1645–1649, a tot mai multe aspecte din activitatea și existența societății românești este explicabilă dacă avem în vedere și faptul că, pe lângă cele aproximativ 590 de documente elaborate în cancelaria domnească, de la unii din marii dregători sau de la înalți ierarhi, alte 980 de zapise, întocmiri și adevăriri învederează realități din mediul local – rural și orășenesc. O privire de ansamblu asupra scriitorilor actelor este și ea edificatoare în acest sens. Din cei aproximativ 337 de locuitori nominalizați, 142 sunt dieci, logofeți, grămăticii (spudeii), care în cea mai mare parte s-au ridicat și au activat în mediul local, 106 sunt clerici și dascăli, mai ales din lumea satelor, 23 dețin diferite dregătorii și slujbe șapte sunt slujitorii, câte doi aparțin categoriei negustorilor, unul din ei este însă județ, iar altul „copil”, alți 50 semnează la întocmirea înscrisurilor fără a preciza funcția sau calitatea deținută.

Informația documentară, din cel de al șaselea volum al Catalogului asupra căruia ne-am oprit acum dă expresie, cum aminteam mai sus, și ascensiunii boierimii care s-a aflat alături de Matei Basarab, încă din vremea luptei sale pentru dobândirea scaunului țării și apoi (Filișeni, Leurdeni, Rudeni, dar și Cantacuzini, Cororâști, Deleni ș.a.), relevând înaltele demnități în care aceștia au fost promovați, creșterea proprietăților lor.

Este interesantă însă aprecierea unuia dintre dregătorii de atunci ce ar putea fi proiectată și în sfera mentalului, și anume a lui Tudor stolnicul din Topoloveni, care, la vreme de boală, în 1649 iunie 16, lăsând o parte din avere soției sale Tudora,

preciza că dacă fiii săi vor spune altceva, să nu se creadă căci „eu n-am fost vreu(n) boiaren mare, ce hrană și boeria mea au fost plugul și via” (nr. 1413).

Preocuparea pentru executarea lucrărilor agrare, pe moșii este clar exprimată chiar de Matei Basarab, la 1646 iunie 2, când dăruia siliștea Ueștii de pe Valea Căinelui – Teleorman, lui Tănase al doilea portar – străin „de legea oveiască”, botezat și cunoscut „în legea creștină” de domnul țării. Voievodul arăta atunci că moșiile nu trebuiau să stea pustii fără „de ajutor domniei”, ci să fie folosite țării. El preciza totodată că amintita siliște fusese părăsită de megieși din vremea lui Mihai Viteazul, astfel rămânând locul fără de bir (nr. 523). O altă intervenție a domnului avea să fie făcut, ulterior, în apărarea pământului sătenilor din Paraipanii Vlășcăi, al Mănăstirii Radu Vodă, de „la hotarul turcesc” al Giurgiului, el trimițând oameni domnești de au „spart niște coșere turcești” de acolo (cf. nr. 1224).

Sursele documentare sistematic incorporate de Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan în lucrarea de față ne aduc știri relevante și în ceea ce privește abuzurile săvârșite de posesorii de capitaluri față de megieșii care erau obligați să se împrumute pentru a plăti dările stabilite de Vistierie, cu deosebire după introducerea *talerului*, ca modalitate de strângere a acestora. Astfel, actul din 1647 ianuarie 2, precizează că Necula postelnicul din Stângăceaua, în încercarea lui de a-i rumâni pe sătenii din Turceni-Gorj, l-a trimis pe Chiro armașul să le ia mucrile și să le ducă la casa lui de la Stângăceaua, iar pe ei să-i închidă. Documentul ne informează apoi că megieșul Oprea, vrând să fugă, „de groază și de frică armașului, s-a înecat în Jiu” (nr. 703), Matei Basarab luând măsuri pentru pedepsirea celor vinovați. În apărarea dreptului de proprietate, în fața celor ce ar fi încercat să-l calce, domnul va hotărâ, spre pildă, la 1645 noiembrie 24, ca cei ce o vor băntui pe jupâneasa Maria, a lui Dima fost al doilea vistier, pentru a-i lua satul Grăzăvești, partea jupânesei Safta, ea să-și volnicească țiganii, rumâni, slugile „să-l ucidă pre acela om de tot să moară acolo în loc” (nr. 329).

Utilitatea acestui gen de lucrări, din care am decupat doar câteva imagini grăitoare pentru diferite aspecte din viața societății românești de atunci, este cu atât mai mare cu cât ele reușesc să strângă în totalitate și sub date sigure actele aflate în atâtea fonduri arhivistice, să înlesnească, prin anexele întocmite, parcurgerea și

cercetarea lor. Este principalul merit al autorilor, Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, fapt ce a condus dealtfel și la stabilirea mai exactă a cronologiei unor acte datate greșit², în special când este vorba de copii sau traduceri de documente.

Spiritul critic, observațiile pertinente ale celor doi specialiști se regăsesc și în informațiile inserate în *descrierile arheografice*, care însoțesc regestrelle, pentru a restitui o imagine cât mai fidelă asupra actelor. De aceea, observațiile făcute pornind de la mențiunea fondului de proveniență al înscrisului, a cotei, dimensiunilor și stării documentului, cu privire la existența filigranelor, a sigiliilor, a monogramei, a literelor ornamentate sau înfățișând stema țării³, câteodată chiar portretele domnului și al doamnei sale⁴ și până la comunicarea însemnărilor tergalie și a bibliografiei aferente actului, oferă temeuri pentru angajarea unor investigații în planul mai larg al disciplinelor speciale ale istoriei, chiar al criptografiei⁵.

Ca și în volumele precedente ale *Catalogului* și aici au fost întocmite, după aceeași practică. „Lista scriitorilor de documente” (p. 577–580); „Tabla de corespondențe pe fonduri și colecții” (p. 581–598); „Colecția /de/ manuscrise” (p. 599–612); /Fondurile de la celelalte Arhive ale Statului din județele țării / (p. 613–614); „Lista de concordanțe pentru datele rectificative” (p. 615–616); „Documentele false și indoelnice” (p. 618). În legătură cu aceste ultime două evidențe precizăm că ele sunt operante în special pentru actele păstrate în copii și traduceri în fondurile Arhivelor Statului sunt însă

² Ne referim spre pildă la Diata lui Iordache vornic din Cozlagi, publicată sub anul 1627 august 20 (vezi *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXI, 1626–1627, București, 1965, p. 424–425, nr. 258), care a putut fi rectificat, și anume, din 1647 (7155) august 20, așa cum apare actul în cauză în *Catalogul*, VI, nr. 912.

³ Pentru unele din aceste acte care au fost publicate uneori și cu facsimile color, puteau fi încă citate, printre altele, lucrarea *Din tezaurul arhivelor. Album de documente*, ed. Ioana Burlacu și Virgiliu Z. Teodorescu, București, 1976, p. 17, pl. 29 și 30 – cu detaliu pentru stema țării, din actul de la 1645 martie 29 (nr. 81).

⁴ *Ibidem*, p. 17, pl. 31 și 32 – privind portretele voievodale ale actului din 1646 aprilie 19, Târgoviște (nr. 435).

⁵ Să se vadă nr. 475 și 1306 din prezentul volum.

unele publicații, ca de pildă acelea ale lui Al. Ștefulescu, citate, în parte, și în prezentul volum, în care figurează rezumate ale unor documente din anii 1645–1649, ce nu se întâlnesc în acest *Catalog*, deși ele apar cu *indicații* vechi de depozit de la Arhivă Statului. Acestea nu constituie omisiuni la lucrarea de față, nefiind încorporate aici pentru faptul că autorii le-au surprins erorile de datare, unica soluție ce se impune este alcătuirea și a unei evidențe a actelor publicate sub date ce nu corespund anilor cărora le sunt atribuite, cu indicarea cronologiei reale, motivându-se astfel omiterea lor din *Catalog*.

Un însemnat volum de muncă este încorporat în „Indicii de nume” (p. 619–788) și „de materii” (p. 789–811), de un real folos, îndeosebi pentru identificarea celor – probabil – mai bine de 15.000 de toponime și onomastice evidențiate de regestrelle inserate în această lucrare, pentru sistematica lor prezentare, ceea ce înlesnește în chip deosebit cercetarea. Pentru o parte din marile familii boierești, ale Bălenilor, Brâncovenilor, pentru Buzești, Cantacuzini, Dudești, Rudeni ș.a., ca și pentru alți dregători pot fi urmărite nu numai ascensiunea în diferite funcții, dar și informații privind structurile familiale, genealogiile lor ș.a.

Relativ la Rudeni (p. 745), precizăm că Chirca al doilea postelnic din Curtișoara este fiul lui Tudor (Teofil călugărul de la Mănăstirea Cozia), cum bine au precizat autorii, însă din a doua sa căsătorie, cu Despa. Un alt Chirca, fiul aceluiași boier, din prima legătură de familie cu Stanca – la care se face trimitere în *Catalog* (loc. cit.), a decedat în 1601 mai 2, împreună cu mama sa, așa cum se desprinde din inscripția unuia din vechile lespezi mormântale păstrate la ctitoria de la Ruda⁶ – Argeș (acum județul Vâlcea).

Unele apelative apar marcate de o incertitudine a lecturii, datorită felului în care sursele respective ni le transmit, dacă avem în vedere pe acel „Bder” (nr. 258), onomasticul „Mostrob” (nr. 904) ș. a., Nuța așa este desigur „Niță aga” (nr. 986). În ceea ce privește toponimia, satul *Pitri*, posibil Pietri sau Pietrile, citat în rezumatul actului de sub nr. 986, nu apare cu o trimitere orientativă necesară identificării sale, fie și sub forma probabilității.

⁶ V. Drăghiceanu, *Biserica din Ruda Argeș. Note înainte de spălarea picturii*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, XXII (1929), p. 121 și foto. p. 122.

Desigur, observațiile noastre sau cele ce s-ar mai putea face — eventual — sub aceste aspecte, se circumscriu investiției impresionante de muncă ce trebuie depusă la realizarea unor atare lucrări, care nu pot fi alcătuite decât de cercetători avizați, ei înșiși confrunțați cu atâtea probleme implicate câteodată fie și numai de descifrarea sensului termenilor mai rar întâlniți cum ar fi spre pildă acel de „hazac” (nr. 510) sau de „brăcace” (nr. 1408) ș. a.

O ultimă observație privește cele 14 facsimile introduse în volum (vezi lista de la p. 811), care nu permit deslășirea clară a caracteristicilor respectivelor documente, ceea ce face cu atât mai utilă citarea, în descrierea arheografică, a publicațiilor în care se reproduc fotocopiile ale actelor din perioada dată⁷.

⁷ Avem în vedere, cu deosebire, pe lângă lucrările citate la p. 2, nota 1, acel remarcabil album, *Mărturiile ale trecutului. Album de documente*, București, 1981, unde la p. 92 este redat rezumatul actului din 1645 martie 29, Târgoviște — reprodus color la p. 93, iar la p. 96, rezumatul documentului din 1646 aprilie 9, Târgoviște — redat de asemenea color la p. 97, fotocopiile ce permit lectura ambelor acte.

Tipărirea și introducerea în circuitul de specialitate al celui de al VI-lea volum din seria Catalogului documentelor Țării Românești de la Arhivele Statului, realizat prin eforturi deosebite de Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, umple fără îndoială o lacună, ce se făcea de mult simțită în sfera investigații izvoarelor, din ce în ce mai numeroase pentru a doua parte a domniei lui Matei Basarab. El va înlesni, în bună măsură, însăși editarea colecției *Documenta Romaniae Historica*, ca urmare a sistematizării informației pentru cele mai multe din documentele anilor 1645—1649, păstrate în respectivele fonduri arhivistice, la care se vor adăuga documentele aflate la muzee și biblioteci. Așa cum a fost concepută și realizată, lucrarea de față îi dispensează în bună măsură pe cercetători de apelul la original, dar și la copiile și traduceri ale actelor regestate, constituind efectiv un instrument operativ de lucru, pentru care autorii sunt îndreptățiți să primească recunoștința tuturor acelor care-l vor utiliza.

CONSTANTIN BĂLAN

Paul Mihail și Zamfira Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, vol. I (1812—1830), București, 1993, 412 p.

Rod al unei munci de o viață, adunând, selectând și cercetând pagini răsfețe și cărți din vremuri apuse, atingătoare de istoria unor ținuturi scumpe nu numai autorilor, dar și întregii noastre seminiți românești, venerabilul slujitor al altorului bisericesc și deopotrivă și al celui cultural, preotul dr. Paul Mihail, susținut îndeaproape de iubita sa fiică dr. Zamfira Mihail, un excelent filolog în sensul complet al cuvântului, ne oferă primul volum, dintr-o serie mai lungă, de acte în limba română, tipărite în Basarabia, în răstimpul dintre 1812 și 1830.

Așa cum menționează autorii în „Studiul introductiv”, (p. XI—XLV), cele două repere calendaristice corespund momentului ocupării Basarabiei de către Imperiul rus (la 16 mai 1812) și datei fixate de autorii *Bibliografiei vechi românești* și acceptate, prin consens, de toți cercetătorii.

După o succintă prezentare a situației sociale, politice, economice și culturale

a pământului românesc dintre Prut și Nistru, autorii se opresc, cu predilecție, la activitatea neobositului mitropolit cărturar Gavriil Bănulescu-Bodoni, căruia îi fac și un amplu portret biobibliografic, mulțumită căruia s-au tipărit o serie de cărți de cult și de interes mai larg pentru românii basarabeni rămași sub ocupație țaristă.

Cele 193 de tipăriri din perioada menționată au fost clasificate în cărți cu conținut bisericesc și cu conținut didactic, pe de o parte, și tipăriri și foi volante cu conținut variat: legi și regulamente administrative și juridice, acte și dispoziții referitoare la activitățile publice, umanitare, culturale, învățământ, asistență sanitară, manifeste și proclamații referitoare la războaiele purtate de imperiu și categorii de texte cu referire la familia imperială (nașteri, căsătorii, decese), pe de altă parte. Autorii motivează această delimitare făcută între cărți, tipăriri și

foi volante, arătând că primele au fost editate de către ierarhii Basarabiei, adică metropolitul Gavriil și urmașul său la scaun, arhiepiscopul Dimitrie, în timp ce tipărițile și foile volante au fost emise de puterea centrală (cancelaria aulică) sau de foruri din conducerea provinciei (p. XIII).

Cea de a doua împărțire a documentelor în discuție se referă la limba în care au fost tipărite: în limba română (prefețe și foi volante) și traduse în limba română (cărți bisericești traduse din slavonă, manuale didactice traduse din limba rusă, ca și majoritatea foilor volante și a broșurilor).

Dintre cărțile de cult ieșite din tipografia arhiepiscopală, autorii menționează în special acele lucrări de teologie practică: *Liturgierul*, *Psaltirea*, *Mineicul*, *Ceaslovul*, *Molitelnicul*, cărți absolut necesare serviciului divin din biserică, dar nu omit să atragă atenția și asupra celorlalte cărți fundamentale *Biblia și Noul Testament*. Dintre cărțile didactice necesare procesului de învățământ românesc, atâta cât se mai făcea, autorii se opresc la *Bucovina* și la *Gramatica rusească și rumânească* a lui Ștefan Margela, o gramatică ce-și propune să simplifice alfabetul chirilic, așa cum au procedat și Ienăchiță Văcărescu sau Ion Heliade Rădulescu.

Din cea de a doua categorie de tipărituri (broșuri și foi volante) ne putem face o imagine mai exactă asupra organizării administrative a Basarabiei sub noua putere țaristă, asupra legislației, asupra stării economice și a celei sociale. Din documentele prezentate reiese că țărani basarabeni formează o categorie independentă de celelalte categorii, bucurându-se de libertate deplină și garantându-li-se proprietatea asupra pământului. De un interes aparte beneficiază și așa-numitele foi volante, cu conținut variat, atingătoare de viață cotidiană a familiei imperiale, dar și a sușilor acesteia.

Studiul introductiv continuă cu un reper-toriu selectiv de scrieri despre Basarabia (referitoare la perioada 1812–1830) (p. XLVI–XLVII) cu o listă de abrevieri (p. XLVIII–XLIX), cu o notă asupra ediției (p. L–LII), cu referire specială la transcrierea fonetică interpretativă, apoi cu o listă cu emitenții actelor tipărite în limba română (p. LIII–LIV), cu un tabel cuprinzând tematica tipăriturilor în limba română (p. LV), din care reiese că pe primul loc se situează cărțile religioase (51), după care urmează dispoziții și regu-

lamente administrative și juridice (41), foi volante referitoare la războaie (29) etc. În sfârșit, autorii au întocmit și o listă a cărților în limba română tipărite în Basarabia în perioada 1812–1830 și o repartizare numerică, pe ani, a tipăriturilor (p. LVI), din care rezultă că cel mai fecund an al perioadei studiate este 1828, cu 27 tipărituri, urmat de anul 1829, cu 22 tipărituri.

Un capitol aparte în economia cărții îl constituie „Bibliografia tipăriturilor în limba română din Basarabia” (BTRB) I (1812–1830) – (p. 1–26), cu un indice cronologic și altul tematic al actelor reproduse.

Cele 193 de documente prezentate sunt aranjate cronologic, fiecare având trimiteri bibliografice și indicații asupra locului de păstrare a lui. Cu această ocazie s-au făcut și unele corecturi și chiar completări la *Bibliografia românească veche*, multe documente prezentate fiind inedite.

Capitolul cel mai important al lucrării se referă la reproducerea integrală a 101 de documente (p. 27–360), structurate pe următoarele probleme mari: acte administrative și juridice (legi, regulamente, circulare, acte referitoare la impozite, comerț, activități publice, umanitare, culturale, școli), regulamente de carantină și acțiuni contra epidemiilor, proclamații și relații despre diferite războaie ale imperiului, circulare referitoare la familia imperială, fiecare act fiind supus și unei analize filologice, printr-un aparat critic competent.

Cei doi indici, primul lexicografic, tematic și de „cuvinte – cheie” (p. 371–403) și cel general (p. 405–411) conferă lucrării un calificativ științific sporit, înlesnind accesul rapid al cercetătorilor la problematica urmărită.

Introducând și ultima filă a acestei impresionante lucrări, cu un rezumat în limba franceză și cu câteva fotocopii, nu putem să nu simțim fiorul pasiunii și al dăruirii totale ale celor doi ostenitori pentru descifrarea unei perioade întunecate din istoria Basarabiei, dăruire ce constituie cu prisosință încă un izvor de inspirație pentru rescrierea adevăratei istorii a pământului românesc dintre Prut și Nistru și, de ce nu, chiar un exemplu și un îndemn pentru alți cercetători, istorici și filologi de a scoate la lumină documente inedite și despre cealaltă soră atât de vi-tregită – Bucovina.

DRAGOȘ ȘESAN

P. Kartous, J. Novák, L. Vrtel', **Erby a vlajky miest v Slovenskej republike** (Stemele și steagurile orașelor din Republica Slovacă), Bratislava, 1991, 341 pg.

Stema este un simbol, iar simbolul o parte din sufletul comunității. Pornind de la acest adevăr, autorii și-au propus să facă o amplă prezentare a stemelor și steagurilor orașelor din Republica Slovacă. Cartea se deschide cu o prefață în care autorii arată că existența stemelor orașelor nu este întâmplătoare. De-a lungul secolelor, stemele constituiau o parte componentă a activității de cancelarie. Stema orașului de pe un sigiliu aplicat pe un document conferea acestuia putere și importanță. Stema orașului existentă pe o clădire anunță că acest obiectiv aparține orașului (de obicei apărarea pe primării, spitale, fântâni etc.).

La sfârșitul secolului trecut și la începutul celui următor, importanța stemelor orășenești decade, fiind aplicate numai pe paginile cărților închinat istoriei orașului respectiv. Abia după cel de al doilea război mondial se reia tradiția stemei orașului, iar Comisia heraldică, înființată în acest scop, a reușit să stabilească și să identifice cu mare precizie pentru fiecare oraș în parte stema și steagul propriu.

În continuare, autorii se ocupă de istoricul problemei, arătând că primele steme orășenești au apărut deja, în secolul al XIII-lea, într-o perioadă când și în Europa occidentală se contura această preocupare. Stemele constituie o parte inseparabilă a vieții societății feudale. Cercetările au stabilit că pe teritoriul Slovaciei apariția și definitivarea acestor însemne heraldice a fost un proces de lungă durată, de peste 200 de ani. Apariția stemelor orășenești era legată și de funcția administrativă a orașului respectiv. Primele steme reprezentau, la început, zidurile orașului, cu turnurile de apărare (ex. Bratislava). Prima stemă în sensul heraldic al cuvântului aparține orașului Banská Štiavnica.

Al doilea tip de stemă orășenească apare în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și își are rădăcinile în stema statului. Așa au apărut stemele orașelor Banská Bystrica, Zvolen, Žilina, Skalica, Topoľčany ș. a., la care se mai adăuga și stema familiei domnitoare, sub stăpânirea căruia se afla atunci orașul.

La începutul secolului al XIV-lea apare cel de al treilea tip de stemă, utilizându-se motive religioase (ex. Sf. Martin apare pe stema orașului Martin). Acest ultim tip de steme nu este recunoscut de heraldiști, deoarece nu răspunde unor cerințe de

stilizare, ci unor situații foarte concrete. Spre exemplu Sf. Martin este surprins tăindu-și pelerina pentru a o împărți unor cerșetori, Sf. Ecaterina este înfățișată stând în genunchi în fața roții și așteptându-și sfârșitul, iar Sf. Gheorghe apare în chip de luptător ucigând balaurul. Deoarece nu includ în ele nici un simbol, aceste reprezentări nu sunt recunoscute de știința heraldică.

Paralel cu stemele religioase, tot în această perioadă iau naștere și stemele diferitelor bresle, în care apar fie patronii acestor bresle, fie niște reprezentări, care cu puțină imaginație ar putea marca ceva din meseria respectivă.

Stemele orășenești ating apogeul în secolul al XV-lea, în ele fiind incluse ocupațiile orășenilor, importanța economică și socială a orașului, cu multe referiri și la patronii religioși. Elementul cel mai important însă rămâne policromia și varietatea stilistică.

Odată cu apariția capitalismului, importanța orașelor feudale scade simțitor și, odată cu aceasta, și simbolistica urbană, pentru ca după primul război mondial, după proclamarea Republicii Cehoslovace, stemele orașului să fie înlocuite cu stema oficială a statului. Abia prin anii '60, preocuparea pentru reintroducerea stemelor orașului revine în atenția cercetătorilor, pentru ca, în 1967, Adunarea Națională Cehoslovacă să legitimeze utilizarea stemelor orășenești.

Din 1975 în Slovacia funcționează Comisia heraldică de pe lângă Ministerul de Interne al Republicii Slovacă, care este unicul organ competent să avizeze un semn heraldic de orice natură ar fi el și din care fac parte istorici, juriști, arhiviști, muzeografi. La sfârșitul anului 1977, această comisie a stabilit 135 de steme orășenești, din care 84 necesitau îmbunătățiri, 13 trebuiau modificate, iar 78 chiar refăcute. Principalele elemente ale stemelor, care au fost supuse modificărilor, erau figurile și culorile. Dacă unele figuri aminteau de specificul locului și de ocupația de bază a locuitorilor, de ex. Dubnice (în care „dub” înseamnă stejar), Lipian (în care „lipa” înseamnă tei), Ružomberk (în care „rúže” înseamnă trandafir), culorile cu preponderență cea mai mare au fost: albastru (la 53 de steme), roșu, (la

35 de steme), argintiu (la 17 steme), verde (la 11 steme) etc.

Capitolul cel mai consistent al cărții îl reprezintă catalogul stemelor și steagurilor orașelor, în total 135, cu descrieri foarte amănunțite și cu o prezentare grafică irepoșabilă. Spre exemplu, stema și steagul orașului Bratislava sunt astfel descrise: pe un scut pe fond roșu este amplasată o fortăreață argintie cu trei turnuri de apărare și o poartă de intrare, pe cele trei turnuri strălucind câte două sfere de aur, iar la intrare gratii de aur semiridicate. Acest simbol tipic a fost utilizat încă în secolul al XIII-lea pe pe-

cețile orașului. Prima atestare însă există abia din 1436, din timpul regelui Zigmund.

Această monografie închinată însemnelor heraldice orășenești se încheie cu o bibliografie a problemei și cu un rezumat în limba germană. Cartea se adresează în primul rând specialiștilor, dar prin modul atractiv de prezentare, prin execuția grafică excepțională, constituie și un excelent ghid pentru orice doritor de a cunoaște istoria unui oraș și de a înțelege obiectul de cercetare al acestei științe care se numește heraldică.

DRAGOȘ ȘESAN

Le fonti per la storia militare italiana in età contemporanea, Roma, 1993, 495 p.

Lucrarea conține comunicările participanților la cel de al III-lea Seminar de la Roma, din 16–17 decembrie 1988, seminar la care au participat reprezentanți ai institutelor și oficiilor de istorie militară și arhiviști. După discursul introductiv, în care se menționează că istoria militară se separă de cea generală la începutul secolului al XIX-lea, dar că numai în ultimii ani ea și-a câștigat autonomia științifică pierzând calificativul „minoră”, discurs în care sunt trecute în revistă cele mai de seamă momente și nume ale istoriografiei militare italiene la relațiile istoriei militare cu istoriile politică, socială, economică și a instituțiilor guvernamentale, au rostit comunicările lor reprezentanții institutelor de istorie militară, care au prezentat institutele, muzeele și arhivele ingineriei militare, Statului Major al armatei, marinei militare, aeronauticii, carabinieriilor, de geografie militară și Corpului Italian de Eliberare.

Au urmat apoi intervențiile arhiviștilor care au precizat că în Arhivele Statului italian se găsesc fonduri cu caracter propriu-zis militar și documente politice și administrative cu referiri la activitatea și organizarea militară. La Torino, de exemplu, se găsesc cele mai multe acte cu caracter militar din perioada prenapoleoniană, iar la Roma se găsește fondul administrației militare care depinde de Camera Apostolică. Arhive militare bogate a lăsat și Republica venețiană care era oca mai mare putere militară între republicile italiene.

Documentele relevă influența evenimentelor revoluționare în perioada napoleoniană, formarea unei armate unitare și

deci a unui corp de ofițeri de carieră, apariția celor două ministere de război în cele două regate napoleoniene și încercarea eșuată a monarhilor reînțonați de a reface vechile structuri militare. Tot atât de importante sunt și arhivele magistraturilor militare.

Arhivele militare ale Siciliei conțin informații despre procesul de unificare a părții meridionale cu restul Italiei, cele ale școlilor și spitalelor militare — despre formarea cadrelor, răniți, morți și recuperarea capacității de luptă, iar cele ale personalităților politice și militare — despre rolul determinant al unor acțiuni politice și războaiele văzute de participanții direcți.

Arhivele Centrale dețin fondurile ministerelor de Război, de Arme și Muniție, al Aeronauticii, al Marinei și tribunalelor militare. Ele conțin de asemenea decrete referitoare la personalul militar, documente emise de Președinția Consiliului de Miniștri, rezultatele anchetei comisiei parlamentare care a verificat în 1919 cheltuielile de război, arhivele Partidului Național Fascist și ale Secretariatului particular al lui Mussolini, care aduc informații despre organizarea statului fascist. Arhivistul care a vorbit despre aportul arhivelor personale la istoria militară a prezentat fondurile a doi amirali italieni, iar cel care a conferențiat despre izvoarele complementare și cele orale a definit izvorul istoric drept tot ceea ce poartă urma spiritului sau mâinii omului, precizând că mărturiile orale ale celor ce au trăit evenimentele sunt folositoare la verificarea și completarea surselor scrise.

Arhiviștii participanți la seminar au mai vorbit despre documentele mișcării Risorgimento, arhivele Rezistenței antifasciste, războiul libian, expedițiile militare engleze oglindite în Public Record Office din Londra și izvoarele pentru studii strategice.

Următoarea secțiune a tratat izvoarele „materiale”: armament, drapelul și heraldică militară, decorații, medalii, monede, vestimentație și echipament, transporturi și mijloace militare, ambarcațiuni și avioane.

Sursele iconografice (ilustrate, manifeste, litografii, incizii, filme și fotografii – câte una fiind reproduse spre sfârșitul lucrării) au fost tratate într-o altă secțiune, pentru ca în ultima să se prezinte evoluția organizării întregii armate italiene de dinaintea și de după unire, cea a marinei și aeronauticii militare. După fiecare secțiune au urmat dezbateri, iar în final – concluziile.

CRISANTA PODĂREANU

„Levéltári szemle”, XLII, Budapest, 1992, nr. 1–4

În cele ce urmează, continuăm prezentarea revistei „Levéltári szemle”, publicație a Ministerului Culturii și Învățământului, Secția arhivistică, nr. 1–4 din 1992. Revista cuprinde articole referitoare la legislația arhivistică, studii și comunicări, istoria arhivelor, documente, recenzii, cronica vieții științifice etc.

Transformările care au avut loc în țările din centrul și răsăritul Europei au avut ca urmare și modificări în domeniul legislației arhivistice. O situație de acest gen este prezentată de Lakos János în articolul intitulat *Legea referitoare la unificarea celor două Arhive Naționale și la documentele Partidului Muncitoresc Ungar (P. M. U.) și a Partidului Socialist Muncitoresc Ungar (P. S. M. U.)*, (nr. 1, p. 3–13). Guvernul ungar a cerut Parlamentului, la 13 noiembrie 1991, dezbateră proiectului de lege referitoare la modificarea Decretului-lege nr. 27 din 1969, în legătură cu unificarea Arhivei Naționale a Ungariei cu Noua Arhivă Centrală a Ungariei (desprinsă de aceasta în 1970) și reglementarea situației documentelor așa numitelor partide de stat („állampártok”), care au funcționat între anii 1948–1989, respectiv P. M. U. și P. S. M. U. Alături de textul Decretului-lege propus spre modificare, autorul a inserat și luările de poziție ale reprezentanților partidelor politice din Parlament în legătură cu problemele prezentate. Noua lege a intrat în vigoare la 1 iulie 1992.

Și articolul *Privatizarea și arhivele. Conferința internațională de la Budapesta* (nr. 1, p. 14–23) se înscrie în cadrul aceleiași problematice a consecințelor transformărilor sociale și economice din țările centrale și est-europene asupra activității arhivistice. Conferința internațională s-a desfășurat în zilele de 11–12 noiembrie la Budapesta, alături de reprezentanții arhi-

velor din țara gazdă fiind prezenți arhiviști din Bulgaria, Cehia, Polonia și Slovacia.

Referitor la introducerea informaticii în activitate arhivistică, menționăm articolul lui Borsa Ivan intitulat *Prelucrarea informatizată a anumitor date ale documentelor medievale în Arhiva Națională a Ungariei* (nr. 2, p. 27–39 și nr. 4, p. 41–49). După un scurt istoric al folosirii al descriptoarelor tehnice în arhive, autorul face o amplă prezentare a problemelor legate de informatizare și a modului în care trebuie pregătite datele pentru a putea fi prelucrate. Alături de problemele teoretice, Borsa Ivan a prezentat modul de întocmire a unei fișe informatice și felul în care au fost prelucrate datele cuprinse în documentele medievale aflate în Arhiva Națională a Ungariei.

În cadrul revistei „Levéltári szemle” un loc important îl ocupă studiile și comunicările întocmite pe baza cercetării documentelor de arhivă. Menționăm în acest sens studiul Klárei Dóka *Arhiva diecezei reformate din Gurghiu* (nr. 1, p. 24–43), întocmit în urma ordonării arhivei în perioada 17–30 septembrie 1991. Așa cum subliniază și autoarea, studierea documentelor diecezei reformate din Gurghiu oferă numeroase informații privind istoria bisericii reformate și a localităților aflate în cuprinsul diecezei. Articolul lui Molnár András, intitulat *Deák Ferenc ca „agricultor”* (nr. 1, p. 32–43) are la bază documentele aflate în Arhiva Comitatului Zala. Pe baza acestor documente, autorul a realizat un portret mai puțin cunoscut al lui Deák Ferenc, important om politic și participant la revoluția de la 1848–1849. Horváth Lajos, în articolul *Comisia vigilență. Perioada de suspendare a activității Camerei magnaților între anii 1918–1926*, (nr. 1, p. 44–48), prezintă, pe baza docu-

mentelor aflate în Arhiva Parlamentului, activitatea „Comisiei vigilente” și rolul său în această perioadă.

Un studiu deosebit de interesant este cel al lui Varga János, intitulat *Încercare de punere în aplicare a planului de reformă* intitulat „*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*” în perioada 1689–1723, (nr. 2, p. 3–17). După încoronarea, la 9 decembrie 1687 a arhiducelui Iosif de Hamburg ca rege al Ungariei, au fost luate măsuri privind reorganizarea vieții economice, sociale și politice. Episcopul de Jyör, Kollonich Leopold, a fost cel care a întocmit planul de reformă intitulat „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*”. Lucrarea cuprindea următoarele capitole: „*Iustitiarum*”, „*Ecelesiasticum*”, „*Politicum*”, „*Militar*” și „*Cameralé*”. În această perioadă, unica românilor din Transilvania cu biserica catolică a fost pregătită de iezuitul Baranyi Pál László, care a pus la cale discuțiile dintre Vlădica Teofil și guvernul habsburgic, la începutul anului 1690. Această încercare de reformă a reprezentat începutul reformelor care se vor continua la sfârșitul secolului al VII-lea.

Ferenc Pölöskei, în articolul „Statutul juridic al orașelor în epoca dualismului” (nr. 2, p. 18–26), prezintă, pe baza legilor elaborate în perioada dualismului, situația juridică a orașelor, transformările care au avut loc după revoluția de la 1848 și rolul pe care l-au jucat în această perioadă.

Kollega Tarsoly István, în articolul *Cercetări hungaristice în arhive* (nr. 2, p. 40–52), face un scurt istoric al cercetării hungaristice, definind și noțiunea de material arhivistic „Hungarica”. Sunt considerate materiale hungaristice acele materiale arhivistice aflate în străinătate și care se referă la teritoriul și populația Ungariei, relațiile economice, politice, juridice, relațiile Ungariei cu alte țări, activitatea maghiarilor care trăiesc în străinătate etc. Pentru îmbogățirea materialului arhivistic „Hungarica” au fost comandate microfilme din Anglia, Belgia, Franța, Germania, Italia, Spania, Suedia, Vatican. Cele mai multe microfilme făcute după materiale arhivistice „Hungarica” provin din Austria, Cehoslovacia și România.

Un alt articol întocmit pe baza studierii documentelor aflate în arhive este cel al Elisabetei Muszka, *Inventarul Colegiului iezuit din Nagyszombat în momentul dizolvării ordinului* (1773) (nr. 2, p. 53–69).

Ordinul iezuit și-a desfășurat activitatea pe teritoriul Ungariei aproape un secol și jumătate, respectiv între anii

1615-1733. La 21 iulie 1773 papa Clemeus al XIV-lea a dizolvat ordinul iezuiților, fapt care a avut o mare consecință în țările unde au activat iezuiții. În Ungaria, încetarea activității iezuiților a avut urmări asupra sistemului de învățământ. Inventarul întocmit în momentul dizolvării ordinului purta numele „*Inventarium seu conscriptia collegii suppressae Societatis Jes Tyrnaviensis, ejusque bonum caeterorum item effectuum ubi libet reperibilium peracta anno Domini 1773*”. Studiarea acestui inventar prezintă importanță atât pentru studiul limbii latine folosite în secolul al XVIII-lea în Ungaria, cât și pentru evaluarea bunurilor care au aparținut Colegiului iezuit din Nagyszombat (Trnava).

Articolul lui Várkonyi Gábor, *Maghiarii la dieta imperială din 1636 și încoronarea regelui roman* (nr. 3, p. 3–15) se bazează pe studiul unor izvoare încă insuficient analizate, respectiv pe corespondență și memorialistică. Conform izvoarelor din secolul al XVII-lea, la dietele imperiale, la alegerea împăratului sau la încoronare, membrii curții regale maghiare făceau parte din escorta Habsburgilor. Participarea maghiară la dieta din 1636 rezultă în urma studierii scrisorilor trimise din Regensburg de Rolwnczy István lui Aszalay István, în perioada cuprinsă între 12 august–12 noiembrie 1936. În total sunt 10 scrisori care dau informații în legătură cu alegerea împăratului la dieta imperială. Cel de-al doilea izvor important îl reprezintă însemnările lui Batthányi Adám în legătură cu încoronarea lui Ferdiuand al III-lea.

Articolul *Prada de război și comerțul cu rohi ca forme ale relațiilor umane în zona transdanubiană în perioada ocupației turcești* (nr. 3, p. 16–20), scris de Varga János, prezintă transformările care au avut loc în Ungaria în primele două secole de ocupație turcească (respectiv secolele XVI–XVII). În acest context sunt analizate noile relații apărute în zona transdanubiană, în condițiile creșterii importanței așa numitului ordin al „cavalerilor” (*vitézlo rend*).

Karády Viktor, în articolul *Antisemitism universitar și impunerea unor cariere*

forțate. Studenții evrei maghiari la universitățile vest-europene în perioada legii „Numerus clausus” (nr. 3, p. 21–40), se ocupă cu studierea perioadei în care s-au luat măsuri împotriva evreilor în cazul studiilor universitare, analizând consecințele acestei legi asupra populației evreiești din Ungaria.

Mai menționăm două studii având ca temă probleme administrative și anume, lucrarea lui Bikki István, *Continuitate și transformare în legea și organizarea sistemului administrativ în Ungaria în perioada 1945–1949* (nr. 3, p. 41–47) și articolul lui Kisfaludi Katolin, *Evidența averilor în fondurile administrației financiare* (nr. 3, p. 48–51). Articolul lui Ladányi Erzsébet, *Folosirea noțiunii de „oppidum” în Ungaria medievală jurisprudența referitoare la „oppidumuri”* (nr. 4, p. 3–12), prezintă, pe baza analizei documentelor și a jurisdicției medievale conținutul termenului de *oppidum*. Având ca sursă de informație numeroase documente medievale, autoarea prezintă trăsăturile caracteristice ale așezărilor numite *oppidum*, diferențele dintre *oppidum* și *civitas*, drepturile pe care le avem etc.

Szögi László, în articolul *Contribuții la istoria peregrinărilor universitare în interiorul monarhiei habsburgice în perioada 1790–1850* (nr. 4, p. 13–40), prezintă modificările care au avut loc în peregrinările universitare în Europa centrală și de est în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Autorul prezintă această perioadă ca fiind cea a națiunilor europene, când își fac studiile universitare viitorii intelectuali din această zonă a Europei. De asemenea, prezintă principalele centre universitare din Germania, Rusia și Imperiul habsburgic și facultățile cele mai frecventate de studenții maghiari la Viena.

În cadrul rubricii „Istoria arhivelor” sunt publicate două articole care ne-au reținut atenția. Primul este articolul lui Sárközi Zoltán, *Arhiva economică centrală* (1953–1961), (nr. 1, p. 49–55) și articolul lui Szabó Miklós, *Istoria arhivei din Târgu Mureș până la 1848* (nr. 4, p. 50–59), care este de fapt traducerea în limba maghia-

ră a articolului cu același nume apărut în „Revista Arhivelor” nr. 1 / 1960.

În paginile revistei „Levéltári Szemle-sent publicate și documente externe, referitoare la istoria Ungariei. Le Gécsey’ Lajos a studiat documente aflate la Österri eichisches Staatsarchiv și Archiv der Republik din Viena și le-a grupat în articolul *Din rapoartele reprezentanței austriece la Budapesta 1946–1947* (nr. 1, p. 57–76). Aceste rapoarte aparțin lui Mainrad Falser, agent diplomatic austriac care s-a aflat la Budapesta în perioada februarie 1946 – toamna anului 1947. Ele sunt publicate în limba germană cu un scurt rezumat în limba maghiară și oferă informații bogate în legătură cu politica internă a Ungariei în această perioadă.

Dintre documentele publicate amintim *Căldtoria mea în Ungaria a fost una din cele mai mari experiențe a vieții mele. Raportul lui Johann von Leers referitor la turneul său de conferințe în Ungaria, septembrie 1942*, prezentat de Gábor Ujvári (nr. 4, p. 60–68) și *Procesul verbal al primei Conferințe a episcopului catolic ungar, după cel de-al 11-lea război mondial – 24 mai 1945* (nr. 4, p. 69–96), având o scurtă prezentare întocmită de Gergely Jenő.

Articolul lui Körmendy Lajos, *Finanțarea arhivelor. Dare de seamă privind cea de-a 28-a Conferință internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor* (nr. 1, p. 77–80), face o scurtă prezentare a întâlnirii care a avut loc în 1991 la Hoarlem (Olanda), având ca temă „Finanțarea arhivelor”.

Hanna Krajewska prezintă *Istoria și fondurile Arhivei actelor vechi din Varșovia* (nr. 1, p. 81–86). Arhiva actelor vechi din Varșovia este cea mai veche arhivă din Polonia, care și-a început activitatea la 2 septembrie 1808 și conține numeroase documente referitoare la istoria Poloniei. Documentele din această arhivă se împart în: documentele vechi Poloniei și documentele autorităților prusace de după împărțirea Poloniei.

În urma participării la centenarul Asociației arhiviștilor olandezi, desfășurată la

Maastricht în perioada 2-5 octombrie 1991, Horváth András, Purcsi Barna Gyula, Rész Iurre și Szekeres Lószef au publicat articolul *Arhivele și Europa fără frontiere. Conferința centenarului Asociației arhivistilor olandezi* (nr. 2, p. 70-79). Dintre problemele dezbătute, menționăm: modul în care deschiderea granițelor influențează situația juridică a arhivelor, libertatea informației, problema drepturilor personalului care lucrează în arhive etc.

Articolul lui Leopold Auer, intitulat *Izvoarele scrise ale istoriei Austriei. Problemele conservării și deschiderii lor* (nr. 3, p. 52-75), reprezintă traducerea în maghiară a articolului apărut în „Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung”, Viena 1989, nr. 1-2.

Articolul lui Glück Jenő, *Arhiva Csermóvics - Vukovics* (nr. 3, p. 76-82), prezintă cele mai importante documente referitoare la activitatea celor două personalități, având ca bază de pornire articolul publicat în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1967, sub semnătura lui I. D. Suci, Ludovic Demény și Eugén Glück.

Ultima parte a revistei „Levél-tári Szemle” cuprinde prezentarea unor cărți, recenzii, cronica vieții științifice interne etc. Menționăm de asemenea lista cărților străine achiziționate de Biblioteca Arhivei Naționale a Ungariei (nr. 1, p. 103-107).

ECATERINA ANTON

INSTRUMENTE DE LUCRU

LISTA DOCUMENTELOR PUBLICATE ÎN VOL. LV

Nr. crt.	Rezumatul documentului	Nr. rev.	pag.
1	2	3	4
1	1456 iunie 29, <Succava>. Voievodul Moldovei, Petru Aron, îi făgăduiește regelui polon Cazimir IV să-l ajute împotriva dușmanilor săi, să respecte vechile tratate, să depună omagiu la Colomeia, să-i dea 400 de boi în războiul cu Prusia, etc.	3/1993	316—318
2	1609 februarie 4, Târgoviște. Hrisov prin care Radu Șerban, domnul Țării Românești, întărește lui Stanciu și fiilor săi ocină la Ștefănești-Gorj.	4/1993	476
3	1656 iunie, indicația a 9-a, <Constantinopol>. Gramata lui Ioanichie II, patriarhul Constantinopolului, prin care întărește închinarea bisericii „Născătoare de Dumnezeu” din satul Istiari, eparhia Dristrei, după reconstruirea acestui lăcaș, Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol.	2/1993	173—174
4	1827 martie 31, <București>. Anafora a marelui logofăt Alexandru Ghica adresată domnului Țării Românești, cu privire la datoria contactată de postelnicul Alécu Arghiropol, împreună cu soția și soacra sa, prin intermediul episcopului Vasile Moga, în timpul refugiului în Transilvania.	3/1993	256
5	1835 iunie 7, Paris. Diplomă emisă de societatea Generală a Naufragiilor și a Uniunii Națiunilor în onoarea lui Constantin Caradja, ambasadorul Greciei la Paris.	3/1993	312
6	1841 aprilie 30, Zimnicea. Raport al carantinei Zimnicea către Comitetul Carantinelor, în care se prezintă știri despre evenimentele de la sudul Dunării, printre care și despre răscoala de la Niș.	3/1993	330
7	1841 mai 4, Bechet. Raport al carantinei Bechet către Comitetul Carantinelor despre adunarea de ostași otomani din părțile Rahovei pentru a fi trimiși la Niș.	3/1993	330
8	1841 mai 8, Calafat. Raport al carantinei Calafat către Comitetul Carantinelor despre izbucnirea și desfășurarea răscoalei antiotomane de la Niș.	3/1993	332
9	1841 mai 31, Turnu Severin. Raport al carantinei Noului Severin către Comitetul Carantinelor despre desfășurarea răscoalei antiotomane de la Niș.	3/1993	333
10	1841 iunie 2, Călărași. Raport al carantinei Călărași către Comitetul Carantinelor despre strângerea de ostași otomani din părțile Silistrei și Rușciucului spre a fi trimiși la Niș, pentru înăbușirea răscoalei antiotomane.	3/1993	334
11	1889 decembrie 26, Iași. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publice privind starea Turnului Golia și necesitatea restaurării lui.	3/1993	336—338
12	1890 ianuarie 14, Iași. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publice privind estimația lucrărilor pentru restaurarea Turnului Golia.	3/1993	339
13	1893 ianuarie 20, București. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publi-		

1	2	3	4
	ce privind starea Turnului Golia și fondurile care trebuie alocate pentru restaurarea lui.	3/1993	339—341
14	1903 noiembrie 22, <i>București</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre conferințele proiectate la Seminarul pedagogic universitar din Iași.	2/1993	180
15	1905 martie 3/16. <i>(București)</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre situația posturilor de la Arhivele Statului.	2/1993	180
16	1908, octombrie 2, <i>(București)</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre lucrările unei comisii a Academiei Române.	2/1993	180
17	1998 decembrie, <i>(București)</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre o problemă personală a acestuia.	2/1993	181
18	1912 ianuarie, <i>(București)</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre transferul lui Gheorghe Nedioglu.	2/1993	181
19	1919 aprilie 14, <i>(Brașov)</i> . Vasile Muscalu, maestru curelar din Brașov, relatează într-o petiție prin care solicită credit pentru refacerea atelierului său, întâmplările prin care a trecut el și familia sa în timpul războiului.	2/1993	139
20	1912 august 7, <i>Călimănești</i> . Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner prin care-l roagă să intervină pentru transferul la Tulcea al educatoarei Eugenia Dumitrescu, sora lui Gheorghe Nedioglu.	2/1993	181
21	1924 februarie 25, <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin către preotul Remus Perian din Milcovați, județul Caraș Severin, recomandat de protopopul din Vârșet să mijlocească trecerea peste graniță, la românii din Banatul Iugoslaviei, a peste 2000 de cărți, din care multe abecedare și cărți de citire pentru școlari.	2/1993	184
22	1925 ianuarie 8, <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin prezintă profesorului universitar Nicolae Iorga înființarea unei Universități populare la Turnu Severin menită să strângă legăturile sufletești între olteni, bănățeni și români din regiunea Timocului și-l invită să deschidă seria conferințelor la universitate.	2/1993	185
23	1926, <i>(ante decembrie 1)</i> , <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare prin care profesorul Theodor Costescu, președintele Societății „Teatrul orașului Turnu Severin”, invită pe Ștefan Cicio Pop să conferențieze la Turnu Severin de 1 decembrie 1926, pentru românii de aici, din Banat, din Serbia și Bulgaria.	2/1993	185
24	1927 aprilie 11, <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare prin care Universitatea Populară din Turnu Severin invită pe profesorul Emil Racoviță, președintele Academiei Române, să conferențieze la această universitate.	2/1993	186
25	1927 mai 21, <i>Turnu Severin</i> . Proces-verbal încheiat în adunarea generală ordinară a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin și filialele sale din Mehedinți, Banat, Basarabia, Bucovina, Banatul Sârbesc, etc.; cuvântul preotului Mitar din Banatul Sârbesc.	2/1993	187
26	1927 octombrie 10, <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin roagă pe gu-		

1	2	3	4
	vernatorul Băncii Naționale a României, la rugămintea românilor rămași în afara granițelor, de a procura și trimite o colecție de note muzicale ale cântecelor noastre naționale și bisericesti, să sprijine această acțiune și în comisia de selecție să fie numiți Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, Ion St. Paulian și colonelul Ion Vlăduți.	2/1993	187
27	1927 octombrie 28, Turnu Severin. Memoriul Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin prin care prezintă ministrului instrucțiunii activitatea culturală națională desfășurată de bibliotecă atât în țară cât și la românii din afara graniței și cere salarii mai bune pentru personalul acestei biblioteci.	2/1993	188
28	1929 ianuarie 29, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicita ministrului cultelor și artelor acordarea unei subvenții, ca și în anul 1928, pentru continuarea operei culturale față de românii din afara granițelor țării.	2/1992	189
29	1929 februarie 28, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită directorului Școlii normale de băieți din Timișoara să adune materiile necesar tipăririi unei cărți românești pentru românii din Valea Timocului.	2/1993	190
30	1929 februarie 28, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită guvernatorului Băncii Naționale a României o subvenție de 80.000 lei, ca și în 1927, pentru continuarea operei culturale cu românii din Banatul Sărbesc și de pe Valea Timocului.	2/1993	189
31	1929 septembrie 18, Turnu Severin. Scrisoare a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin prin care comunică tabelul bibliotecilor înființate în Banatul iugoslav către „Revista generală a învățământului din București.	2/1993	190
32	1929, noiembrie 9, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin confirmă administrației Casei Școalelor — București primirea a 91 de colete cu 6331 volume expediate pentru înființarea de biblioteci filiale în centrele românești din America.	2/1993	192
33	1929 noiembrie 18, Turnu Severin. Scrisoare a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin către regentul și patriarhul României, Miron Cristea, privitoare la înființarea a 30 de biblioteci în America.	2/1993	192
34	1929 noiembrie 19, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită mitropolitului și arhiepiscopului doctor Nicolae Bălan din Sibiu adresele parohiilor ortodoxe din America pentru expedierea a 30 de biblioteci.	2/1993	193
35	1929 noiembrie 26, Alba Iulia, Sibiu. Scrisoare prin care Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia și Sibiu, răspunde Bibliotecii „I. G. Bibicescu” Turnu Severin în legătură cu trimiterea de biblioteci românilor din America de Nord.	2/1993	193
36	1929 decembrie 30, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin solicită Vărnii Turnu Severin să-i comunice condițiile și formalitățile de îndeplinit la expedierea a 30 de biblioteci filiale care vor fi înființate în centrele locuite de români în America.	2/1993	194

1	2	3	4
37	1929 <decembrie>, <i>Turnu Severin</i> . Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” solicită subvenții, ca și în anii precedenți, pentru 30 de biblioteci a câte 400 de volume spre a fi trimise românilor stabiliți în America de Sud.	2/1993	194
38	1937 <i>iunie 5, Londra</i> . Ambasada Poloniei de la Londra trimite Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei rezumatul discuțiilor purtate de Nicolae Titulescu cu un ziarist englez, referitor la părerile diplomatului român asupra principalelor probleme politice ale zilei.	1/1993	70—71
39	1937 <i>iulie 9, Varșovia</i> . Adrese ale Ministerului Afacerilor Externe trimise unor ambasade poloneze conținând două note primite de la Ambasada Poloniei din Londra privind discuțiile purtate de Nicolae Titulescu.	1/1993	72—74

MILIANA ȘERBU

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara, la sediul redacției și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Începînd cu nr. 1/1993, prețul revistei va fi:

— abonamente contractate anterior prin RODIPET

110 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 440 lei/an

— abonamente persoane fizice:

200 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 800 lei/an

— abonamente persoane juridice:

250 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 1000 lei/an

Informăm cititorii că pot procura orice număr al revistei din perioada 1970—1992, la vechiul preț, de la sediul redacției: bd. Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5, București, telefon: 615.41.60.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin RODIPET S.A., PO-BOX 33—57, telex 1195 sau 11034, fax 90—18.56.73 — București, Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, România.

R.M. ISSN 0034—7043

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and AMERICA — HISTORY AND LIFE.

C. 3934— S.C. „UNIVERSUL” S.A.,
str. Brezoianu, nr. 23—25, București, România

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Din sumarul numărului următor :

TUDOR MATEESCU — „Revista Arhivelor” — repere în timp.

CONSTANTIN BĂLAN — „Revista Arhivelor” la 70 de ani de la apariție (1924 — 1994).

LIVIU PALIHOVICI — Mărturii documentare privind prezența trupelor imperiale rusești în zona Sibiului, în perioada 2 februarie — 15 martie 1849.

VASILE MANOLE — Bătălia Sevastopolului. Rolul trupelor române în desfășurarea ei.

ANDREI KISS — Locurile de adevărire din Transilvania.

GABRIELA HURMUZACHE — Accesul în arhive.

COSTIN FENEȘAN — Două diplome de innobilare și blazon pentru românii din Lugoj și Caransebeș (1593, 1652).

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal CONSTANTIN DIAMANDI.

EUGEN GLÜCK — Cercetări la Strigoniu.

PREȚUL REVISTEI : 200 lei — persoane fizice
250 lei — persoane juridice